

**د وخت ضرب
که
د ژوند کړې**

محمد اکبر کرگر

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم	::	د وخت ضرب که د ژوند کرب
لیکوال	::	اکبر کرگر
خپروونکی	::	پښتانه مترقي لیکوال پښتونخوا
د خپروونولې	::	
د چاپ شمېر	::	۱۰۰۰
کمپوزر	::	پخپله لیکوال
ډیزائن او ترتیب:	::	نوید آرین
د پښتۍ خطاط	::	آرین
چاپ کال	::	اگست ۲۰۱۹م
چاپ ځای	::	لاهور

لړلیک

۱. د وخت ضرب او عطایي ملا که د پرون سهیګ عطایي
 ۲. د وخت ضرب
 ۳. عشق او عرفان
 ۴. شعر او عرفان
 ۵. عشق او اروا پوهنه
 ۶. رمزونډه او رازونډه
 ۷. حسن او عشق
 ۸. عشق او د عمر نوستالژي
 ۹. د ژبې اغېز
 ۱۰. د تېر مهال ټولنيزې تېر ارمان
 ۱۱. اسطوره او له هغو پوهاوی
 ۱۲. د هېواد اوسني حالات او د شاعر مدينه فاضله او عرفاني ليد
 ۱۳. ارزښتونه او انسانيت
 ۱۴. لوېديځ مدينيت او په هغه نيوکه
 ۱۵. د عطایي ملا د شعر فورم او ښکلی جوړښت
- پايله

دوهمه برخه
د عشق کرامات

۱. ملا او د روښانتيا يا اشراق حماسه

۲. د روښانتيا حماسه او شوقي عرفان

۳. اشراق او روښانتيا يا رڼا

۴. ماخذونه

۵. د منظومې متن

تړون

د پښتون وطن د ځوانمرګ شهید

ارمان لویي په نوم !

،، يو بسمل د بل بسمل د درد انځکې پېژندلې سي ،،

د بناغلي عطايي ملا شاعري زما په وينه کي بهيږي او د عطايي ملا شاعري ما په هر صورت کي (شعوري او غېر شعوري) قبوله کړې ده خو د هغه د شعر د نقالی بې سوده کوبنس مي هيڅ وخت کړی نه دی او نه دا کوبنس شعوري يا لاشعوري زما په وس دی نه راته کوم ارزښت لري ...

عطايي ملا هم دا يو پېژندل سوی دی دوهم عطايي ملا را پيدا کېدل به زمانې ونيسي ممکن هيڅ داسي ونيسي چي د يوه نوي عطايي ملا سره پښتني ټولنه او پښتو ادب اشنا سي .

يقيناً يو ارمان مي را تر زړه وو او کرار، کرار به راته دوديدلو چي څوک داسي علمي او سپېڅلی د لفظ حرمت پېژندونکی د قلم اماتگر به را پيدا سي چي د عطايي ملا سره د رفاقت او مخلصيتيا يوه اوږده سابقه ولري هم سپېڅلی وجدان او مثبت فکر ولري چي (د استاد روهي په قول : سپېڅلی وجدان هغه دی چي د ټولني اړتياوو او غوښتنو ته ځواب وايي) د عطايي ملا شاعري لوستونکو ته دخپل علمي او ادبي استعداد په بنسټ ور وپېژني .

د وخت ضرب او عطايي ملا که د پرون سهيک عطايي؟

١. د وخت مفهوم

د وختونو په ډېر ناوخته سبا راسره يو سپين ږيري او د سپينو اوږدو وينستانو قلندر د لپ ټاپ په هينداره کي رامخامخ شو، لومړی خويو زنگ

راغی نوم یې راته نا اشنا وو، د «وخت ضرب» خو چي مخامخ شوم، ومي پېژانده چي قدرمن او د وخت په گوزارونو ریزمریز خو په معنویت کي هیندو کش او د هلمند سرکښه تن دی، دی عطایي ملا وو...

زما یې د پوهنتون د دورې تصورات په دا بل مخ راواړول، هغه داسې چې:

«یوه ورځ غرمه مهال د پوهنتون د کتابتون څخه راووتلم، زه له خپل گران او خوږ ملگري شهید خان اباد وزيري سره ملگری وم، په لاره د یو دنگ زلمي د سپیني څېرې خاوند چي له څېرې یې زړورتیا او پښتني هوډ له ورايه مالومیده، مخامخ شوم، له یو چا سره یې یو تود سیاسي بحث چي هغه مهال د پوهنتون په چاپیریال کي معمول وو روان وو، هم دې زلمي په بحث کي پریکنده کلمات کارول، د دې لاري د سر بحث کوونکي «سهیک عطایي» وو، جرأت، زړورتیا او سرشاري یې له څېرې او پخو گامونو برېښیده، دی د تاریخ د څانگي محصل وو.

له مانه دوه درې کاله د مخه وو...

استاد خان اباد راته راوپېژانده، بیا مي هم دا ځوان د شاعر په نوم هم وپېژانده، په تېره کله چي د سلیمان لایق د «کیږدی» اثر په هند کي چاپ شو او په پوهنتون کي د گوندي ملگرو له خوا لاس په لاس گرځیده، په هغه کي یو شعر د هادي عطایي په نوم هم وو، چي هغه مي څو واري ولوست. لایق ورته په رښتیني ژبه ویلي وو:

یه د هلمند د غورځنگونو عطا

دی اغي سین د فریادونو عطا

د ویدو د بښتو په سره سینه کي

دیو ملت د غذا بونو عطا

د هر ماښام له وينو ډک کوڅل نه
ستا د خوږمن زړه کي ناري اورم
د هر غمجن نسيم په ښکلې ژبه
ستا د دردونو اوشاري اورم

د تارگوته چي کوم ساز راځي
ماته يې د غلته آواز راځي
ته د آغاز د لذتونو کافر
ماته ارمان اوس د آغاز راځي

د سرې شپې په اوسيلو کي ولي
ماته راليږي دا سرې ساوي
دا د ناصورو ځيکرونو زهېروي
دا د پيريود غمونو ناوي

ته وايي وسوم، زه دي سوی غواړم
چي سوی نه وي خو پتنگ نه وي
ته د حرمان په چرو ژوبل ښه يې
چي ژوبل نه وي خود جنگ نه وي

په ارامۍ کې دي زوال وينم
شاعره کوره چي خراب نه شې
ياغي خپه شه د درياب په زړه کي

کړدابه کوره چي سراب نه شپې

شرم دی شرم د سارا اغزي ته
چې رنگ او عطر د کلانولري
پينغور پينغور دی د توپان مرغه ته
چي لطافت د بيلانولري

کله چي ونځيوري توري خپې
کله چي وځړېږي خړي لږي
کله چي وايښي سپينکي ځگونه
کله چي وځپي دغرونو تړي

کله چي ووژي له ياغي وريځو
د قهر جنو تنو د درونو آواز
کله چي يوشي د درياب کړيکو
په يرغلو کي د برښناوو پرواز

هله درياب، درياب، درياب ښکاري
د قدر تو د عظمتونو زانگو
ستر بريښي، ښکلي او ژوندي بريښي
د حرکت او بدلونونو زانگو

هم دې ياغي، ياغي، ياغي ته کوره
خومره قوي او هيبتناک ښکاري

رعب او ویره او پرتم خوړوي
آزاد او ښکلي او بې باک ښکاري

ته هم دریاب یاد دریاب زوی شه
د سره هلمند د سیلاوونو شاعر
یاد وطن د سوځوونکو ورځو
د یرغلونو، گردشونو شاعر

شه د ساړه رغلي په مړو اړو کي
د بیالمدود بلیدو هادي
شه د خپو د شوگیرو همراز
شه د هلمند د ترانو هادي

هلمند خو مست دی، د مستیو شاعر
زموږ د هیلو د هستیو شاعر
د زمانې د سرکښانو سرکښ
د دې وطن د بدمستیو شاعر

لکه له زغرو تښتېدلی ښامار
له هري تیري سره تن وهي
په هره پرځه باندي خوله لگوي
نویو سیلیو ته لمن وهي

دی د محمود د حماسو شاعر

دی د مسعود د تلوسو شاعر
 دی د آسمان د تندرونو ویاند
 دی د سرو وینود کاسو شاعر

دی د افغان د عظمتو نور اوي
 دی د میرویس د یرغلونو نور اوي
 دی په ایران کې د هوتکو وروڼو
 د ترخو مانو او مرکونو نور اوي

دی د وطن د کړاونو ناره
 دی د تاریخ د مرسلانو امیر
 دی د جهان د حوادثو نهنګ
 دی د زمان د آسمانونو قجیر

دی د کلونو په تیاره تونل کې
 په سختو لارو د مزلونو هادي
 دی د پیړیو په ستومانه زړه کې
 په اوږدو شپو کې د صبرونو هادي

که ته رښتیا یې د هلمند شاعر
 دیاغی سین د غور ځنگونو هادي
 نود پېړۍ په کړکیچنه لار کې
 شه د زلمو د ارمانو هادي

ورځه راوېښ که د غضب بادونه
 په سپين ميدان شه، د توپان هادي
 ورځه مانوشه، د نجات مانو
 په سختو لارو د انسان هادي

باندي راوځه د جگړې ډگر ته
 لويو ننگونو ته قوت ور که
 له کلکو کارو سره وجنګيږه
 ځوانو موجونو ته طاقت ور که

د دښت بادونه چي ځګړيږي عبث
 ور که دا ته د جنګيدو ژبه
 د دې بيدياو د خوړو پر ګڼو
 د وينې ږدو او جګيدو ژبه

دې تورو تورو غرو ته وغږوه
 د خپلي سرې فلسفې سره شعرونه
 د غوسو خاورو ته ننه باسه
 لکه د اور غوندي تاوده شعرونه

دې ګڼو خلکو ته غوږونه ور که
 پر پرده چي واورې د توپان اواز
 دا له جهانې يتيم شوی وطن

پرېرډه چې واورې د جهان اواز

شي د خپو دیر غولونو وطن

د انقلاب دارمانو وطن

د تندرونو تر اورونو لاندې

د نوې ژوند د تکلونو وطن

(۷۸-۷۳:۱۰)

دا څېره د شعر په لوستلو سره وار په وار راته تداعي کیده، خو بیا کلونه تېر شول، د وخت ضربونو دی هم پټې کړ او د وخت قمچینو زما په تن او بدن هم تخمې جوړې کړې، په دې ډول یې زموږ د دواړو په روح او روان کې تپونه جوړ کړل.

د صادق هدایت په قول چې وایي: ...

په ژوند کې داسې تپونه دي چې د **خوورې** (بڼره، شوره)، په څېر کرار کرار روح په یوازیتوب کې خوري او تودې یې، دیوال وېجاړول یا پایمال، دا دردونه نه شي کیدي چاته وویل شي دا ځکه چې په عامه توګه عادت لرو دا نه باوریدونکي دردونه د اتفاقاتو او نادرو او عجیبو پیښو برخه وې او له که څوک ووايي یا یې ولیکي خلک د خپلو جاري عقایدو او باورونو له مخې هڅه کوي چې شک وکړي او پرې ملنډې ووهي. «(۵:۵)

په هر حال ځمکه کروي ده، د روزگار تېریدنګ هم څرخ ته ورته دی، پخوانیو شاعرانو «زمان» بې ځایه څرخ فلک نه دی بللی؛ بلکې زه او دی په سکایپ کې مخامخ شو، هغه راته خپلې خاطرې وویلې، دوام یې ورکړ:

«د شور پاڅون په لومړي کال زه د ښوونې او روزنې وزارت د تالیف او ترجمې د ریاست مسلکي کادروم، امین په تره کې کودتا وکړه، د نور محمد

تره کي پلويان يې يو په بل پسې په مخه اخيستي وو ، شاه محمود حصين بندي شو ، زه د تاليف او ترجمې رئيس خدای بخښلي خير محمد ساد شينواري وغوښتم (د دې کړنو ليکوال هم له خدای بخښلي ساد نه ډېري ښې خاطري لري) او راته ويې ويل ، چي بل ځل ستا وار دی بندي کوي دي ، ښه به دا وي چي پيشکي معاش درته حواله کړم ، هغه واخله او پښې دي سپکي کړه ، ما هم دا مشوره ومنله او ترهغې چي امين او د هغه باند خبريده ، زه له هيواده وتلی وم ، ډېر کلونه په پاکستان کي وم ، په پېښور او کله په کوټه کي او بيا امريکا ته ولاړم ، لا تر اوسه په امريکا کي يم له ما نه زيات شعرونه ورک او يا چا غلا کړل .»

ده په خپلو خبرو کي د خير محمد ساد شينواري چي په پښتو ټولنه کي يې کار کاوه او په سر معلم صيب مشهور وو د مېړاني او ښه ملگرتوب يادونه وکړه .

عطايي ملا د خبرو په پای کي ژمنه وکړه ، چي د خپلو شعرونو ټولگه راوليږي ، خو ورځي وروسته د هغه د شعرونو ټولگه د « وخت ضرب » په نوم را ورسیده ، سم له واره مي په لوستلو پيل وکړ ...

کتاب او شعرونه يې په ما پوري کلک ونښتل ، اوس که ما کتاب پرېښوده زه يې نه پرېښودم ، ما د هغه د شعرونو په باب داسي تصور نه کاوه ، چي کتاب دې ما تر پايه په ځان پسې راکاږي ، بالاخره شعرونه مي ټول ولوستل ، زه د خپل ذهن او روان له مخي له شعر نه ځانگړې توقع لرم ، زما توقع د « وخت ضرب » اکثريت شعرونو شا ته ونه غورځوله ؛ بلکې په ځان پسې يې راکاږلم ، زما په نظر شعريوازي يو مقفا او موزون کلام نه دی ...

دا دی د هم دې ټکو وروسته د عطايي ملا د « وخت ضرب » گوزارونه گورو او په شعريې خبري کوو .

۲. دوخت ضرب

شاعر خپل اثر ته د «وخت ضرب» نوم ورکړی دی، که لږ خیر شو دا پوښتنه باید راسره پیدا شي چې ولي د وخت ضرب؟

د وخت ضرب او گوزار خو باید وگورو، وخت په اساطيرو کي په افسانو کي ژور مفهوم لري، د فیلسوف «شیلینګ»، په قول اساطيري زمان له تاریخ نه مخکي زمان دی، نا ویشیدونکی زمان يعني زمان پخپله دی، که وغواړو هر زمان ورته منسوب کړو نو هغه باید د یوې شیبې په توگه وگڼو، پیل یې عیناً لکه پای داسي دی، دا حکه چي د بیلابیلو زمانو له تسلسل نه جوړ نه دی او د لایب نیتس، په قول له تېر نه ډک او د راتلونکي زیږونکی دی، اساطيري زمان لکه چي ومو ویل، یوازي او هرڅه او د پېښو پیل دی خو دا چې د دنیا او د هغه روزگار د آئین او کیت او مقرراتو پوري تړلی دی، نو له دې امله د اساطيري زمان آئین او مراسم هره شیبه نوي کیږي، هغه ته حرکت ورکوي او ازلي پېښي له سره نوې بڼه غوره کوي. (۳: ۱۳۱)

په اریایي اساطيرو او زردشتي کیت کي هم وخت او زمان خپل تقدس او خپل دوه گوني نقش لري:

د آغاز نوری بود، که آن ماهیت و اصل همه اشیا بود و دروای ثواشه (مکان یا سپهر) زروان (زمان) مقرر داشت، نور موجوداتی نوراني و رباني بیافرید که بزرگترین آنها زروان (زمان بې پایان) بود که او را زروان بیکران و زروان درنگ خدای مینامیدند، زیرا سلطنت او ابدی و دایمی است.

پس زروان بیکران هزار سال قرباني کرد تا در بطن او دو فرزند پدید آمد؛ یکی اورمزد که به برکت قرباني خلق شده بود و دیگری اهریمن که شمره دید و وسوسه ای بود که گاهگاه در دلش راه مییافت. زروان نزد خود گفت، هریک از این دو فرزند زودتر نزد من بشتابد بادشاهی عالم را بدو خواهم

داد. (۴:۵)

په دې اساس د وخت ضرب د زمان او د هغه په اوږده ساره کې د روزگار د سختو گوزارونو او د راپيدا شويو ټپونو استازيتوب کوي، هلته چې ماضي شاته پاتې کېږي، شاعريې د حال زمان له سټېج نه په مستقبل کې هم د خپلو ټپونو زگيروي له خپل ځيگره اوري، خو دردونه يې په مستقبل کې ځليږي، موږ دلته د شاعر پېژندگلوې نه کوو، هغه تاسو ته درېرېږدو؛ خو د هغه په وخت ضرب کې يو لنډه سريزه شته، په سريزه کې يې يو پراگراف رااخلو، دا پراگراف د کومې شني لپاره نه؛ بلکې د رښتينوالي او صداقت لپاره چې شاعر څنگه خپل احساس بيانوي او کله ناکله د ژوندانه په سترې ستومانه سفر کې خپلې ماضي ته مخ اړوي، خو چې گوري يوازې ياس او خپگان ترې شپول تاووي:

«زه چې څلور، پنځه کلن ماشوم وم او خپلې مورکۍ به ودونو ته ورسره بوتلم، نو د غوړو سوو تورو پيکيو او تورو سوو سترگو له ښکلا نه به مي د ځان دننه يوه گونگه شاتې مژه اخيسته او خوندور احساس به مي کاوه، دغه احساس به مي پاپۍ و تخنولې او ماشوم ځان به مي په شرميدلي او پښه نيولي انداز د يوې ښايستې څنگ او کله غېږي ته ورساوه او هغې به هم يا د سترگو په ژبه يا د لاس په لمس يا د مچکو په تودوخه استقبال کړم.» (۷: سريزه)

په يو غزل تم کېږو او هلته د مينې کرشمه گورو
مينه حسن لېونۍ کړه لټوي د صحرا لاري
ښو غره ته کډه وکړه، جوړوي د وفا لاري
اميد بيا په وعده تېر ووت، منتظر جنون ژوندی سو
ټولوي له کوڅو کاني، پاکوي د سبا لاري

دا دستور د ښار د ښکلو، چي پر ښکلو لارو درومي
 موسم توی کړه د گل وینه، رنگوي د ښکلا لاري
 څه بې لمر د تندي گورم؟ د کاکل په توره شپه کي
 خانه! د اتوري لښکري، بندوي د رڼا لاري
 شیخه ستا د عذاب دروند رغ، درندانو په محله کي
 نړوي جنتي خوڼي، ورکوي د دعا لاري
 یو خوا حسن، بل خوا مینه، ربه! ستا آدم مظلوم دی
 په دې خټه کې لږ اور دی، ورښيي د گناه لاري
 ملاخه له لمن نغاړې؟ د فتنوله سنگبارانه!
 دا رانجه د هغو سترگو چي څاري د بلا لاري

(۷: ۱۱)

د خدای او نیکۍ په حقله هغه (عطایي ملا) لیکي: «انساني هستي بس
 دغه دوه توري دي مینه او حسن د کایناتو، د خلقت دوام، د دنیا او اخرت
 ټول جنجال، د ځمکي او اسمان ټولي نقشې او فیصلې، د، د بني آدم د
 خلقت راز، دده ټوله دننه او بهر، دده ټول جسم او روح، دده ټوله پرون او نن
 او سبا، دده جبلت، دده مسیر ممت او مقصد حیات بس د دغه دوو تورو په
 دایره کي چورلک وهي.

زه چي د وخت د استاد ضرب تر دې ځایه راوړسولم، نو مي د خپل دې
 سبق د پخیدو او تکرار په غرض د دنیا له مشغلو نه ځان راپرې کړ، د قال د
 جنجالي ښاري نه مي د حال و خاموش کلي ته هجرت وکړ، د امریکانیو
 هوښیارو سپین مخو د تلایي قفس نه راوالتوم، دلته مي دې ساده خرمنخو
 کلیوالو ته پناه راوړه او په خپله خاورینه هوجره کي معتکف سوم. (۷: ۷)

(سریزه)

شاعر وایي:

د ځان غم دي په سر بار دئ، په دې وره کي نه ځائېږي
دلته ټوله «دی او دی» دئ «ته په ده» کي نه ځائېږي
دوی وایي زړه د مومن لوی دئ. عرش در ب پکي ځائېږي
کافر عشقه! څومره لوی سوې؟ چي مي زړه کي نه ځائېږي
گوره کومه غلادي کړې، تاله بهره د خوبانو؟
دا د چا بد درېسې دي، چې په غره کي نه ځائېږي
تلبیه په زړه کي وایم، اې لیکه! معذوري ده
خوله مې ډکه په یونوم ده ته په خوله کي نه ځائېږي
خان که جوړي فیلخانې کړي د مزاج تنگي یې نه ځي
عقله هر څه زور به وکړي خو په خره کي نه ځائېږي
اوبسکي! روی د گریوان گوره، څه د زړه و حرم سرای ته
اخر! کلی د پښتو دئ په لیمه کي نه ځائېږي

(۷: ۲۶)

په پورته غزل کي شاعر د «دی» او «ده» په ضمایرو خپله خبره پیلوي،
شاعر له دې او له هغه نه او هم یې د وگړو او هم یې د چاپیریال نه ځان گوښی
احساسوي، له لیري یې نظاره کوي، په هم دې پردیوالي کي خپل ځان ته
گوته نیسي چي ته په «ده» کي نه ځایږي او ستا ځای هم په کي نشته، خو کله
چي له چاپیریال نه بهر کیږي یو لوی کهکشان ته داخلېږي او هغه د عشق
دو نیا ده، سمندر ته داخلېږي...

هغه چي کله زړه ته مراجعه کوي او له خپل روان او روح سره وصلت پیدا
کوي، نو وایي چي د مومن زړه خو د هر څه لپاره د ځایولو ظرفیت لري، دا
خبره کومه کتابي او عقلا نې هغه نه؛ بلکې عرفاني ده، خو هغه زړه چي هر څه

په کي ځایېږي، د عشق د ځایولو ظرفیت نه لري عشق او لوییت پیدا کوي...
خو د فنا په پړاو کي چي په خپل اشراقي سیر کي د فنا او امحا په زینه
پښه ږدي، په جهر د عشق د عظمت داستان وایي، خو کله چي انسان ته
راځي وایي چي انسان لا د دې عشق په خپلولو کي غرق شوی دی، خو له
عقله لاره نیولې وایي چي عقل د داسي روح او روان د ځایېدلو ظرفیت نه
لري...

خرزمور په شرقي فرهنگ کي د بې عقلۍ او ناپوهۍ سمبول دی او کله
کله هغه انسان ته چي یوازي د خیتي او شهوتو غم ورسره وي هم ویلي شي.
او په پای کي وایي:

اوشکې! روی د گریوان کوره، څه د زړه و حرم سرای ته

آخر! کلی د پښتو دئ، په لیمه کي نه ځایېږي

۳. عشق او عرفان

۱- د «وخت ضرب» شعر دی په رښتیني مانا شعر چي هلته د سارتر په قول
کلمات په نڅار اځي، خپله ځانگړې وینا اورو، هغوی چي په دې ژبه لږ و
زیات پوهیږي، د هغو مثال لري چي د افلاطوني سمخي راوتلي وي، لمر
ویني، روښنایي ویني، انسانان ویني، د دوی روح او روان ته هینداره ږدي
چي خپلي موخي او غوښتنې په کي وویني، خو هغوی چي له دې ژبي سره
سروکار نه لري او پرې نه پوهیږي، د شاعر کلام هم ورته عبث یا «ابسورد»
برېښي.

د کارل گوستاو یونگ په وینا چي باور لري «هر خلاق شخص یو ثنویت
لري یا په طبیعي توگه د تناقضاتو یو ترکیب دی، له یوې خوا هغه د خپل
شخصي ژوند په مقیاس یو انسان یا بشر دی، په داسي حال کي چي له بلي
خوا هغه یو غیر شخصي خلاقه جریان هم دی، هغه د بشر په توگه کولی شي

له وحشته ډک اواز را پورته کړي، نو موږ باید د هغه رواني جوړښت او اډانې ته هم پام وکړو، چې د هغه غوښتنې او شخصیت پکې ومومو، موږ یوازې هغه وخت دا کار کولی شو چې هغه وپېژنو او د یوه هنرمند په توګه د هغه د هنري بریاوو د لیدلو او کتلو له لارې د هغه ظرفیت وګورو.»

یعنې تر وروستي بریده له یو چا او یا له یو څه سره مینه او لېوالتیا دا یوه ترکیبي عاطفه ده، جسماني تمایلات، د ښکلا پالنې حس، له ټولنې سره احساس او مینه، حیراني او عزت النفس او نورو څخه دا عاطفه ترکیب شوې ده، عشق یو بینخي زیات او له بریده وتلې لېوالتیا و، غالباً نامعقوله غوښتنه ده، چې کله هم د زړه بداوي نه ډکو هیجاناتو سبب ګرځي او دا د بیلابیلو ټولنیزو مظاهرو څخه ګڼل کیږي، چې غالباً د نفساني غوښتنو یوه برخه ده.

خو د متصوفینو او عارفانو په باور د نړۍ او کایناتو او هستۍ بنسټ پر عشق ولاړ دی او د هغه پر اساس د وجود ټول خوځښت او جوش یې نیولی وي، نو اساسي کمال باید په عشق کې وپلټو.

له بله پلوه عشق د عاشق او معشوق له یو بل سره یو مفرط او له حده زیاته لېوالتیا ده چې د حب او دوستۍ مانا لري، په لغوي مانا کې عشق له «عشق» په نامه له یو داسې بوټي اخستل شوی چې له ونې څخه تاوېږي، اوبه یې خوري او رنگ یې زیرېږي، له یوه وخته وروسته یې پانې رږېږي. د صوفیانو په باور عشق چې کله کمال ته رسیږي نو ځواکونه یې شنډېږي، حواس له کاره لورېږي، اشتها ورکېږي، یو ډول ملال او غمګیني ایجادېږي، د غیر دوست کس له خبرو نه خپه کیږي، ناجوړه کیږي، لیونی کیږي، وایي چې عشق اور دی چې په زړه کې پېښېږي او محبوب سوځوي، عشق د بلاګانو سمندر الهی جنون او د زړه قیام دی.

د اسلامي نړۍ ستر «متصوف شيخ محي الدين عربي»، چي په «شيخ اکبر»، مشهور دی وايي:

«عشق افراطي محبت دی چي په قران پاک کي په حُب تعبير کيږي، هغوی چي ايمان راوړی دی، له خدای سره سخته او تروروستي بريده مينه لري، په قرآن پاک کي وايي:

«قد شغفها حُباً» يعني د زليخا مينه د يوسف په زړه کي لکه شغاف وه، شغاف يو نرم او باريک پوست دی چي له زړه نه تاو شوی دی، په دې اساس خپل حق په شدت سره حُب يا مينه توصيفوي.

هم دا رنگه په هم دې بحث کي په يوه بله برخه کي ابن عربي وايي:

«زه د عشق له مذهب پيروي کوم، د عشق سپاهيان په هر لور تاخت کوي، عشق زما ايمان او عقیده ده، حُيني کسان د عاشقانو ترمنځ شته لکه بشر هند او خوريې يا قيس او ليلا هغه مهال او غيلان ما ته داسي بيلگي دي... هغه په شرح کې وايي، هر وار چي زما په اوږو رنځ او کړاو ايښودل کيږي، قبلوم يې. هيڅ لاره او مذهب د عشق له مذهب عالي او لوړ نه دی، پايه او بنسټ يې په عشق او له معشوق سره په شوق چي زه يې پرستش کوم ولاړ دی...»

يونگ زياتوي:

«موږ بايد يوه داسي غمگينه او ناخوښي هڅه وکړو چي د يوه ښاغلي انگرېز د ژوند طرز او اکر تشرېح کړو يا د پروسې افسر او يا د يو مذهبي کاردينال په اصطلاح شخصي عناصر توضيح کړو، د غير شخصي رول په توگه د ښاغلي افسر او مذهبي روحاني نقش او د هغه د رواني جوړښت د نااشنا هدفونو په توگه ارزښت پيدا کوي، خو موږ بايد د دې تضمين وکړو، چي د هنرمند نقش او فعاليت يو رسمي ظرفيت دی چي متضاد اړخ يې هم

حقيقت ته نژدې دی.

هنريو ډول ذاتي او طبيعي حرکت دی چې له بشريت سره سروکار لري او هغه وسيله گرځوي، هنرمند يو داسي څوک نه دی چې په پرله پسې او ازادانه توگه چې پخپله پای لري، هستونه وکړي. خو، هغه يو ځلي هنر ته اجازه ورکوي چې هدف يې له دې لاري پوهيدنه ده، د يو انسان په توگه کيدای شي داسي چلند ولري او د شخصي تمايلاتو اهداف ولري خو د يوه هنرمند په توگه هغه يو فرد دی چې عالي احساسات لري، هغه يو اجتماعي فرد دی، داسي فرد چې پرمخ ځي او د بشريت تحت الشعور او فزيکي ژوند ته بدلون ورکوي، د دغه ستونزمن جريان يا بهير پرمخ وړل کله ناکله د هغه لپاره اړينه بريښوي چې د خوښۍ لپاره ځان قربان کړي او هر هغه څه چې ژوند جوړوي، د يو منظم او معمول بشري موجود لپاره گټور ژوند رامنځ ته کړي.

يونگ «د شعر هنر» په ليکنه کې دا خبره شاربي:

«دا عجيبه نه ده چې هنرمند په ځانگړې توگه د اروا پوه لپاره ځانگړې قضيه نه ده، د هنرمند ژوند پرته له دې چې له لانجې ډک وي، نه شي کولای په خپل درون کې له دوه ځواکونو سره جگړه وکړي، له يوې خوا د عامه بشري خوښۍ دوام او د ارضا او قناعت لپاره او له بلې خوا په ژوند کې د مصونيت لپاره مبارزه کوي، په دې اساس د هنرمند ژوند د يو قانون په توگه په لوړه پيمانه د نه ارضا کيدو جوگه دی، چې البته دې ټکي ته تراحيک نه شو ويلی، دا ځکه چې د هغه دروني اضطراب چې د بشر په دننه کې شته، تداوي نه لري بلکې وجيبه لري.»

۴. شعر او عرفان

عرفان هم د شعر او ادب په څېر يوه فرهنگي ټولنيزه پديده ده، چې د هغه

بنسټ د انسان احساس او عاطفه جوړوي هغه څه چې په عرفان کي مطرح دي، هغه د انسان روح او روان دی...

د شیخ محی الدین ابن عربي په عقیده ډېر قوي او خلاق شعر د صوفي له شعر نه بل نشته، دا ځکه چې دیني وجدان راوینسوي، شعر له موسیقي او نغمو سره یو ځای او داوړیدو پر مهال د اوړیدونکي وجدان بیداروي چې زیاتره د غزل په بڼه څرگندېږي او عطایي ملاهم د خپلو فکرونو کاروان د غزل په رباط کي تم کړی دی، که د شعر او لوستونکي په هدف پوه نه شو یا قصیده چې شاعري په مینه او انساني عشق سره وایي او په الهي مفهوم یې زمزمه کوي، فرق نه شو کولی.

وايي چې فارسي او عربي شعر به هیڅکله دومره لوړ معراج ته نه وای رسیدلی خو د صوفیانه نغمو په مرسته یې وکړای شول چې په عرفاني ادب کي چې ډېر مشهور یې هغه رباعیات دي چې د **رابعه** او **ابن فارض** او **ابن عربي** له خوا ویل شوي...

شعري حالت د دې سبب کیږي چې صوفي شاعر د وجودي مانا او له خدای سره د مطلقي میني سره وصل کوي، حُب او عشق د هستۍ راز او لومړی سبب دی، په پښتو ژبه کي هم ستر او د اعتبار وړ لومړي شعري دیوانونه روښانیانو ایجاد کړل، هغوی هم کمال کړی دی، د عشق او میني په ډگر کي نه په ځان اړوو او نه یې د دوښمن پروا کړې ده، زما په نظر خو تر اوسه د میرزا خان انصاري سیال په پښتو شعر کي نشته...

د یو منتقد په قول شعر دوه سرچینې لري چې یوه یې شرعي سرچینه ده لکه د ځینو شاعرانو کلام چې وروسته په عرفاني اشعارو بدلېږي او بل یې عاشقانه یا غنایي سرچینه ده لکه عاشقانه رباعیات، چې تفسیر او تاویلاتو کي صوفیه شیخانو بیا عرفاني وجهه ومونده...

په لنډه توگه ځمکنی معشوق او ځمکنی عشق په اسماني او ابدي عشق
تأویل شو، لکه څنگه چې **شیخ ابوالسعید یې** په **اسرار التوحید** کې په
ډاگه کوي، **هجویری** هم عرفاني سمبولیزم ته اشاره کوي، خو غندنه یې هم
کوي؟

غزل

شیخ یې څاري د پله نښي، مایې کور لیدلی دی
ده کتلي د عشق توري، مایې زور لیدلی دی
دا اوږده قیصه د زلفو، دالندۍ دعوو د زهد
ده یې تار لیدلی نه دی، مایې تور لیدلی دی
چاته وژاړم چې څوک مې، سوځوي د خاطر خونه
نه یې دود، نه یې لمبه شته، نه یې چا اور لیدلی دی
عقل خوار سودايي گرځي، جنون مست موج د خندا

یو اور بل تر پلواندي او بل خپور لیدلی دی
«پښتني په کتونه دي» گراني زما بۍ ویل
«ورور یې گوره خور یې غواړه» ما دي ورور لیدلی دی
پنجابي تېل یې وهلي، لاس یې نه ټینګوي لاس
رڼه! خیر مو کړې پښتو ته، خان لاهور لیدلی دی
زمانې! موسی دي څه شو؟ محراب و نیو سحر گرو
سامري ته په سجده مې «دل دل سپور» لیدلی دی
ورځ منبر، عتاب او وعظ شپه بد نام بازار د حسن
«سپین پگړی» مې په سیاستو کې سرتور لیدلی دی
ددې ښار غسل واجب دی، د قدرت شیطاني خوب

هم قاضي، هم محتسب، هم ملا تور ليدلی دی

(۵:۷)

په پورته غزل کې روماتيزم او عاشقانه جريان له ټولنيزو حالاتو سره يو ځای شوي دي يا په بل عبارت شاعر د خپل انساني هدف د بيان لپاره ليريکه (عاشقانه) ژبه خپله کړې ده، په هم دې اوچت غزل کې د دوو ليد توکو ترمنځ خط کارل کيږي، يوه د تشريع لاره ده چې يوازي د کتاب په کلماتو تاکيد کوي، خو بله عرفاني ليدتوگه ده، عرفاني ليدتوگه افق، پوله او سرحد نه لري، بند نه لري، په کلماتو او تورو کې نه کتل کيږي، بلکې دهغې نخښې او څرکونه ډېر وړاندې په اصطلاح ناکجا ابد (ناشنا ابادۍ) څخه تر سترگو کيږي، دا سترگي هم ځانگړو عينکو ته يعنې د معرفت هغو ته اړه لري، د زلفو اوږده کيسه د عرفان او اشراق کيسه ده، د روښنايي او لمر څرک کيسه ده، د زهد، ريا او تظاهر کيسه ډېره لنډه او د چا خبره موسمي هغه ده.

شاعر د عرفاني ليد په وزرو ورو ورو ځمکي ته راکوزيږي، د ريا او تظاهر، د چل او دوکې ټگۍ او برگی او يا د رجاله وو (ښځونکو) چې کله ناکله شاعر د هجره کلمه هم ورته کاروي، په دونيا يې ملنډي وهي، بيا هم هماغه زمان ته چې ځان د زروان يا ناپايه زمان بچۍ بولي، پيغور ورکوي چې اوس دې محراب او منبر جادوگرو او مداريانو ونيو، موسی دې څه کړ؟ ايا هغه دي اوس بدل کړ چې پرون دي يوه دعوه کوله خو نن هماغه چې په دلدل سپور وو، اوس سامري ته په پښو کې پروت دی.

عرفاني شعر او ليدتوگه تل په خپل بيان او انداز کې په متشروع او فقيه باندي سترگي راباسي، برندي، برندي ورته گوري او ورته وايي:

«څه شول هغه وعظ او تبليغ، زهد او تقوی چې اوس له سپينې پگړۍ

سره په سیاسرو کې ناست یې.»

عطایي ملا هغو دوه مخو عقیدتمندانو ته چې له ریا او تظاهر نه مالا مال دي، گوته نیسي او هغوی د پنجابي تیلو او د لاهور په استعاره کې ترسیموي، دی د هغو ریاکارو له عقیدې نه پرده اوچتوي چې وایي د دې ښار غسل واجب دی خو، دوه مخي عقیدوي پلویان یې په خپل شیطاني خوب سره ښار او یاد د ده د خاپوړو کلي ته د وینو غسل ورکوي او غمیزه لا هماغه شان په شرنګ او برنګ روانه ده.

که په پورته غزل کې روماتیسیسم او عاشقانه جریان د ټولنیزو حالاتو سره موازي پرمخ ځي او یا په یو بل ډول، شاعر یوه رنگینه ژبه کارولې ده چې له مینې او عشق څخه یو څپک هم لیري نه ده. هغه د عشق لیوال او مجنون دی خو د کوم عشق؟

اړیو چې یو څه دغه عشق ویې پېژنو او د عشق په زینه لږ څه د شعر د اسمان لمنه ونیسو.

۵. عشق او ارواپوهنه

معاصره ارواپوهنه د عشق مفهوم او عرفاني پړاو ته د هغه ټوپ په دې ډول څېړي.

مشهور ارواپوه او فیلسوف کارل گوستاو یونګ د عشق د رېښو په اړه لیکي: «لکه څنګه چې پوهېږو، د تمدن ظهور د هغه څه له تدریجي ایل کولو څخه عبارت دي چې د انسان په وجود کې حیوانیت ګڼل کېږي. په واقعیت کې ویلي شو چې تمدن کېدل یعنې اهلي کېدل چې البته دا کار د انسان د حیواني طبیعت له سرکشی او مقاومت پرته چې د ازادۍ تېری دی، ترسره به نه شي. غرور او سرمستي کله ناکله په بشریت لاسبري کیږي، خو د تمدن په قیضه ځان مهاروي، لرغونی دوران د دغه سرمستیو او بې قیضې

کیدلو نه ډک وو، په ځانگړې توگه کله چې د شرابخواری او ډېر خوری مراسم جوړیدل چې دا عادت او رسم له شرق نه اخیستل شوی وو او بیا په نوره نړۍ کې خپور شو، تر هغه ځایه چې دا د شرابخواری او د گیلې د مړولو مراسم د دې سبب شول چې له میلاد نه تر مخه پېړۍ کې روح د هغه په وړاندې یعنې د سختیو د زغم برده باری او ریاضت ارمان په زیاتره مذهبي فرقو او فلسفي مکاتبو کې وده وکړه او رامنځ ته شو، په دې ډول وه، چې په دغه فضا کې په زیات شمېر خدایانو عقیده لکه **میترا**، **مسیح** چې په ریاضت ولاړ وو، رامنځ ته شول. (۱۲: ۱۸)

په دې اساس د عشق مفهوم د انسان د روح او تن سره تړاو لري ژور او بنسټیز اشتیاق دی، له مادي نړۍ ورهاخوا په عرفان کې هم دا مفکوره ډېره غځیدلې ده او په هغه فلسفي بنسټونو او مذهبي مکاتبو کې یې هم غځونې وکړې، ډېر ښه مثال یې بودايي کیت او د ذن طریقت دی، هم دا علت دی چې تر زیاته حده دغه ایډیا او مفکوره په شرقي عرفان کې وینو، په زردشتي او بیا ویدي مدنیت کې، عشق په روحاني دنیا کې د تعالي او ترانسیندنتال ایډیا جوته وینو، بودیزم هغه مکتب دی چې نیروانا ته رسېدل د ډېر کړاو له تېرولو وروسته تر لاسه کېږي، په هم دې اساس ځمکنی عشق په عرفان او عرفاني دنیا کې د خپلې تعالي مسیر طي کوي.

خو کله چې شعر ته مخه کوو، شعر د انسان په تن او روان کې د یوه ځانگړي حالت زیږنده دی، شاعر ته داسې یو حالت پیدا کېږي چې کله چاپېریال، شیانو یا انسانانو ته گوري له هغو سره ذهني رابطه پیدا کوي، دا رابطه یو اروايي رابطه ده چې شیان په مطلقه توگه فیزیکی او مادي حالت له لاسه ورکوي او د شاعر د فکر او احساس یوه موقته برخه رانیسي.

موږ چې کله د عطایي ملا او پر هغه د وختونو ضربې گورو، نو د خپل

روان او د خپل باطن داستان وایي، له هم دې لاري یې وایي چي موږ وویل.
شاعر په داسي حالت کي د شيانو له جادويي او کوډگر حالت نه اغیزمن
کيږي، د هغو رمز او راز د منطق او ریاضیاتو او د علومو له لاري چي د شعر
له مقولې جلا هغه دي، له هغو پرته د خپلو وینو او احساس په وسیله
کشفوي، شاعر د شعر د تخلیق په مهال داسي حالت کي ځای نیسي چي د یو
ډول خلصه او بې خودۍ حالت ته ورته وي.

خرگنده ده چي په شعر کي یو عارفانه حالت موجود دی او د شيانو په
ناپایه دنیا کي یو ډول له ځانه بې ځانه کیدل هم دي، شاعر هغه عارف دی
چي غواړي له شيانو سره پیوند پیدا کړي، یا شاعر هغه عارف دی چي د
شیانو او انسانانو په عبادت ځای کي په سجده پروت دی او دا ځانگړني له
ورایه د عطایي ملا په نورانیت او د سپینو وېښتانو په شبخون کي وینو.

ځان خبر نه وله ځانه، سترگو مینه کړه رسوا

تغافل و که غفلت و؟ خانه! دا د چا گنا

عشق بیعت له وفا اخلي، عافیته! خبردار!

ښار مقتل د فرزانه وو د ښت میدان د کربلا

سترگو! پټ پردو کي ښه دی ها د حسن مصلحت

د جلوې په یواندازيې نړېدلی غر موسا

مینه خومره غیر تي ده؟ حسن څه دفتنولار؟

د یعقوب د نظر غشي، یوسف شومه کړ د څا

بصیرت د جنون غواړي هر قدم د لیلا کور

افلاتونه بې خبره! د ږندو د ښار باچا

د وسواس سرسام زیاتېږي، د شیخانو په دمو

که ایمان له مرگه ساتی، بس یو مست هل د دعا

ها چي وايي توري وريځي، د اور کاني اوروي
 همدغه د سترگو جنگ دی همدغه توره بلا
 ستاد ميني مرموز متن په عيان کي پټ پنهان
 په حاشيو کي سرگردانه، که طالب دی که ملا

(۲۳:۷)

پورتنې غزل په ضمايرو پيل کېږي، البته دا بايد زياته کړو چي هم دا
 ضماير فلسفي او ارواپوهنيز مفهوم هم لري، د «خان» مفهوم، د خودی،
 خان له خانه ناخبري يعني د نه خبرتيا جريان چي له «مطلق خودی» معرفت
 يې لانه وي حاصل شوی، مفهوم افاده کوي، په غزل کي خبره داده چي عشق
 ولي له وفا بيعت اخلي، وفا ټينگ درېدل، هوډمن او ثابت قدم کيدل دی
 چي کربلا او د منصور انا الحق او داسي نور زيات يې مثالونه دي.

دا معرفت د رازو رمز خبره ده او د حسن مصلحت هم دا دی چي خبري په
 پرده کي وشي منصور له دې رازه ووت چي نور صوفيان يې مشروط شاگرد
 بولي، هم دا راز عرفاني ادب او زياتره ديني متون په تاويل او رمزي ژبه ولاړ
 دي، په هم دې رازدارۍ کي ښه مثال د موسی يوه جلوه بس ده، چي د کوه
 طور د نړيدو سبب شي، د يعقوب د نظر غشی او د هغه مفرط عشق له
 يوسف سره هم د دې سبب شو چي په سترگو وړوند شي.

ولي توري وريځي د اور کاني وروي، دا توري وريځي هغه توفان ته
 اشاره ده چي په اسطورو کي او د قرآن په آيتونو کي يې هم يادونه شوې ده،
 يعني جوړ محشر، د ښکلو سترگو د اړولو او د عشق د توفاني کيدلو
 استعاره ده.

۶. رمزونو او رازونو

د عطايي ملا په شعر کي تر زياته حده او په ټوله اډانه کي د سمبولونو،

رمزونو او استعارو سره مخامخ کېږو، یو سبب یې دا دی چې هغه غزل پنځولی دی، بله دا چې غزل یې هم ناسوتي رنگ نه بلکې لاهوتي رنگ لري، د دې لپاره چې دې بحث ته داخل شو اړینه ده چې لږترلږه د رمز، سمبول او استعاري ماناوې هم راوسپړو.

د عرفاني ادبیاتو یوه څرګنده ځانګړنه دا هم ده چې د رمز او سمبول ژبه کاروي، د فارسي ادبیاتو ستر عارف او صوفي **عین القضاات همداني** چې د تمهیداتو په نوم زیات شمېر اثار لري او د **منصور حلاج** په څېر د متشرعینو له خوا تورن شوی دی، په خپل عارفانه خلاقیت کې د رمز او سمبول په کارولو تاکید کوي خو د شعر په باب هم په زړه پوري نظریات لري، هغه وایي:

«جوانمردا! این شعرها را چون آئینه دار! آخر دانی که آئینه را صورتی نیست، در خود، اما هر که در او نگه کند، صورت خود توان دیدن که نقد روزگار او بود و کمال کار اوست و اگر گویی شعر را معنی ان است که قایلش خواست، و دیگران معنی دیگر وضع کند از خود، این همچنان است که کسی گوید: صورت آئینه صورت روی صیقل است که اول ان صورت نمود.» (۶۳:۸)

عین القضاات شعر یوه رمزي او سمبولیکه پدیده بولي. **بودلر** چې د سمبولیزم د نهضت سرغندوی دی، هم ورته نظر لري، دی لیکي:

«دو نیا له علایمو او اشارو نه ډک یو ځنګل دی، حقیقت د عادي خلکو له سترګو پټه دی، یوازي شاعر په ادراکي قوت سره چې لري یې د دې علایمو د تعبیر او تفسیر په وسیله کولای شي هغه احساس کړي.»

زیاتره صوفیان هم **عین القضاات** ته ورته نظر لري. **شیخ شهاب الدین سهروردي** ان د قرآن کریم په باب دا عقیده وړاندې کوي، چې لکه څنګه چې **عین القضاات** شعرا ئینه بولي. هر څوک په کې د خپل وخت او شرایطو نقد په

هغه کي ويني. **سهروردي** هم وايي چي قرآن پاک داسي ولوله چي فکر وکړي چي ستا په حال، طبع او کار باندې نازل شوی دی. «دا خبره او دا قول پرته له دې چې د انسان د خلایقیت او د الله تعالی د اوامرو کومه پرتلنه وي، له دې حقیقت نه سرچینه اخلي چې قرآن پخپله یو رمزي اثر دی، دا ځکه چې د دې خبرې مانا دا ده چې قرآن پاک داسې هېنداره ده چې هر څوک په هغه کې خپل حال او شان لیدلي شي. له دې خبرې داسې پایله رايستل کېږي چې الهی کتاب یوه باطني مانا هم لري چې یوازې خاص کسان د خپلو مراتبو او مقاماتو له مخې چې هغه معرفت او روحاني سلوک ولري او د دې وس لري چې په مانا یې پوه شي.

عرفان پخپله د راز و نیاز د پالنې مانا هم لري. د **اخوان الصفا** د مشهورې ټولنې رسالې هم په هم دې لړ کې له زیاتو قراني آیاتو او تأویلاتو نه ډکې دي. **ابن سینا** **شیخ الرییس** **سید ابوعلی** هم په دې اړوند مستقلة رساله لري.

په عرفاني ادبیاتو کې د **منصور حلاج** دیوان یو ځانگړی او بې مثاله اثر دی. د **زرین کوب** په قول: «نه مدح لري او نه هجوه، نه فخر لري او نه رثایا ساندي. عشق د هغه په دیوان کې څرگند نقش لري خو نه هغه عشق چې بنسټ یې په هوا کي وي، زهد هم پکې شته خو نه تريخ زهد، داسي زهد نه چې د دنیا د انسان لپاره د اوبښکو او افسوس په دره بدله کړي، هغه څه چې په ټول دیوان کي ځلېږي مفکوره ده، د انسان په باب مفکوره، د برخلیک په باب مفکوره او د خدای په باب.» (۱۴۵: ۳)

رښتیا هم د **منصور حلاج** په اړوند چې اوس په تصوف او عرفان کي یو اسطوره یي څېره ده، شعري فلسفي او عرفاني رنگ لري، حلاج خپله د شخصي ژوندانه انعکاس ته لیواله نه، بلکې د یوې ځانگړې مفکورې پیرو

دی، د نوموړي په افکارو کې تل د انسان او له انسانه پورته پوري اړه لري، د منصور حلاج افکار په انسان کوډي کوي، حیرانوونکي دي او د افکارو نوې کرکۍ د لوستونکي پر مخ پرانيزي.

مشهور مسیحي **اسکولاستیک** فیلسوف توماس اکویناس دا پوښتنه مطرح کوي چې ایا «په سپېڅلي کتاب کې کېدای شي یوه کلمه څو مفهومه ولري؟» دې پوښتنې ته د هغه ځواب د لفظي مفهوم له مخې ابتدایي او قطعي ثابتوي، هغه مفهوم چې هر روحاني تفسیر ترې ترلاسه کېږي، دا ځکه چې لفظي مفهوم داسې څه دي چې د هغه له مخې کلمات په اشیاءو دلالت کوي، خو داسې مفاهیم هم شته چې هم دغه شیان په خپل وار سره په نورو شیانو هم دلالت کوي، دا هماغه روحاني مفهوم دی چې په اخلاقي او عرفاني تمثیل ویشل کېږي.

په وروستیو پېړیو کې د زردشتیانو پر سپېڅلي کتاب اوستا هم زیاتي څېړنې شوي دي، هلته هم داسې ورته تاویلونه شته، د منځنیو پېړیو راوروسته کله ناکله په زردشتي کیت کې د شیطان یعنې اهریمن مفهوم په «انسان کې د شر د تمایلاتو» په نوم تاویل شوی دی...

په یوه رساله کې چې اغلباً په ۱۹۱۱ کال خپره شوې ده د اهریمن درک پکې نشته، یو زردشتي مذهبي شخص د زردشت پېغام په رساله کې وایي چې تقریباً هره عقیده یو رمزدی، هغه دا مثال راپادوي چې غرونه، سیندونه او نور جغرافیوي نومونه چې په یو طبیعي محل دلالت نه کوي، بلکې زیاتره یې د انسان د جسماني - روان نښانې دي او په جسم کې دننه د نفساني جریانونو مانا لری شي.

د لویدیځ سورریالیزم او شرقي عرفان یوه ګډه وجهه هم لري او هغه داده چې د واره د تعالي پر لور درومي، دواړه غواړي چې غېر فیزیکی کمال ته

ورسپري، يو غېر عيني کمال معنوي او روحي مقام او د نه لمس وړ تعالي ته
 ورسپري، عارف د سمبولونو او اشارو او د دنيا له کثرت نه د يو پل په
 توگه کار اخلي او د وحدت عالم ته لار پيدا کوي، عارف چي هر گام پورته
 کوي شيان، انځورونه او سمبولونه وسيله کوي چي ځان په بې خودۍ کي
 ډوب کړي، د عارف سېرو سلوک له يو پړاو نه بل ته او بالاخره د وحدت په
 عالم کي تم کيږي، دا پخپله يو ډول شعر دی، رښتيني او صادقانه شعر چي
 له بالقوه حالت نه بالفعل ته راځي.

اوس چي د پورته شننو په رڼا کي د عطايي ملا کلام گورو، د هغه
 غزليات هم د رازونو او رمزونو، نښانو او سمبولونو او استعارونه ډک دي.
 خبره دا ده چي هغه شعر ته د داسي کلماتو په اوږو حرکت ورکوي چي هغه د
 محسوساتو له نړۍ سره کار نه لري، د هغه شعر هم هينداري ته ورته دی چي
 د لوستونکي په وړاندي يې ږدي، لوستونکي او د ادبياتو لاروي
 لوستونکي پوري اړه لري چي خپله ږيره او بریت کي سپين گوري که تور.
 دلته د عطايي ملا د شعر څو لنډ سمبولونه او نښانې رااخلو.

د زمان د هار زینته

د زلفواوړده کیسه، د زهد لنډۍ د عوه

دا د لمر د تندي اور، د حسن خیال اباد

دا هستي او نیستي دواړه، د جانان د کلي لاري

د باغ پوله او د هدیرې لور

د ډېرې بت، د ځان بت

دا د ملا عطايي د شعر ډېر لږ او محدود مثالونه دي، هر شعر او غزل په
 واقعیت کي د رمز او راز په ژبه پر مخ ځي او د سمبولونو او نښانو او اشارو
 په ژبه خپل هدف او رسالت بشپړوي او هغه په وړاندي بيایي، دلته دا لاندي

غزل زموږ ادا ووت ته څه ځواب ورکوي.

دا جلوه د چاد حسن که زما دسترگورنگ دئ
دا نغمه سرود د مینې که زما درباب ترنگ دئ

دهستی په عشق اباد کي بیا مین کاروان تېرېږي
د مجنون د زنجیر شور دئ د لیلاد پایزیب شرنګ دئ

چي ډبري په نرمېږي چي گلونه په غوړېږي
د مینو سترگو اوښکي د حسینو پیالو بنگ دئ

تسلیمي د جلاد تېغ ته مجبوري ده بېوسي ده
یه خودکش غېر ته جار سم همدغه د ایمان ډنگ دئ

بغاوت مسته نشه ده مصلحت وسواس د عقل
مرګ جانان ته په خندا څه د ذلت ژوند نفس تنګ دئ

یه کافر عقله پاگلېه! څه آسمان په کاڼووله
لېونی لا وزگار نه دئ له خپل ځان سره په جنگ دئ

یوه شپه راته عطایي ملا د تیلیفون پر لیکه د خپل یو بل شعر په هکله
ووویل:

«دا شعر مې په ۱۳۵۵ کال په هلمند کي پیل کړي وو، خو هغه مهال مې

نه وو بشپړ کړی، اوس په دې وروستیو اوونیو کې مې بشپړ کړ، تاسې ته یې
دراستوم او ویې گورئ.»

ما چې کله شعر و لوست، زه یې وتخنولم او دې ته یې وهڅولم چې یو څه
پرې ولیکم، ما ویل ستا د اشعراو د **گویته** «فاوست» اثر هم سره ورته والی
لري، **گویته** د فاوست اثر په ځوانۍ کې پیل کړی وو، خو بیا په کې ځنډ
راغی او د عمر په وروسته کلونو کې یې بشپړ کړ.
د عطایي ملا شعر داسې دی.

بې فیضه چینه

د مکان پر سپره دږه
د زمان کرښه ختله
د تور جبر سنگین تل ته
ارماني ډولۍ لوېدله
د اوچت غره په لمن کې
وچه دښته غږېدله
د مجبور وکړدی مارو
ستړې کډه لېږدېدله
د اهار توده غرمه وه
په خولو کې لمبېدله
لوړه هېره وه له تندي
ساه وڅک ته کړېدله

د خټین کړلېچ له لوري
يو ژوره رانېکاره سوه

د وچ پان په ژور تل کي
 د چينې رڼا خپره سوه
 جل وهليو ماشومانو
 د اوبو اوبو ناري کړې
 خوشپين سروتور پورينو
 تېري غاړي ورکړې کړې
 زوړ کوچی زلمی ګوربت سو
 د نظر غشي يې سيخ کړه
 د پان سر، د درې تل ته
 بيا يې وکتل و ځان ته
 خوړ قدم ته، دې تکل ته
 ځان يې ننوتی «ځان» ته
 ږغ يې وکړ و خپل توان ته
 پاخه هوډ، اومه اټکل ته
 مات سپاهي، تسليم اتل ته

د تلاش توسن چې شل سو
 ورک او تت د هيلو پل سو
 اوبه وې خولاره نه وه
 له ناکامه چاره نه وه
 اوبسکي ګډي په خولوسوې
 شونډي وازي په سلګو سوې
 مخ يې واپراوه له ځانه

په کیلو سوله آسمانه

کاش دالوره خوږه نه وای،
مخ د مخکي وای یکسانه
ياموزور د متوبر وای
بدلولای موسوای لاره
کاش د مرگ زهر خواږه وای
ژوند کاذبه اسره نه وای
د بي لاري درې تل کي
دا بي فيضه چينه نه وای

ما ورته وليکل: «شعر مي دوه واري ولوست. شعر بې مثال اوچت او عالي شعردی خو زما شننه که ناسمه وه هم ما پوه کړه او که سمي ته نژدې وه هم، ما په غوږ ووووه، خو زه دلته ليکم چي زمان او مکان لومړني سمبولونه دي...»

په سپېڅلي کتاب کي د پيداينبت د سفر پيل ښايي له دې امله موږ ته په زړه پوري هم وي چي ټولي پېښي په بې زمانۍ او بې مکانۍ کي تېرېږي. په پيل کي الله تعالی اسمان او ځمکه هست کړل - مطلقه بې مکاني، د ځمکي او اسمانونو له هستېدو تر مخه موجوده وه - ځمکه شاره، وچه او تورتم پرې حاکم وو، د خدای روح د اوبو سطحه ونيوله، خدای وويل، چي روښنايي دي شي او روښنايي شوه، ماښام وو، سهار وو لومړی ورځ - مطلقه بې زماني د ورځي او شپې د پيداينبت تر مخه - د مجبورو کېږدی مارو کاروان د انسان د ژوند کاروان دی، چي سراو پای يې نه مالومېږي خو روان دی خو دوی يا ماشومان د اب حیات په لټه کي دي، اوبه شته خو لاسرسی

ورته نشته...

انسان د خپل عزم او ارادې په مټ هڅه کوي، چې لاسرسی ورته پیدا کړي خو انسان محکوم دی، وس نشته چې هغه ته ورسېږي، ژوند هم داسې د ګرنگ له پاسه دی، هر آن یې خطرات ویني، اوس نو که خپلو محسوساتو او عیني نړۍ ته راشو نو شاعر د یوې ټولنې او د یوه ولس داستان وایي، هغه ولس چې هر څه لري خو لاسرسی او توان ورته نه لري، د ژوند او مرګ په دوه لاري کې درېږي او وایي:

«کاش د مرګ زهر هم لږ خواږه وای.» او یا د ژوند د چینې هلته لپاره وای، یا په بل عبارت دا شعر د ټولنې د انسان داستان دی، د انسان یاس او ناامیدي سړي ته د **البر کامود** «سيزيف افسانه» وړایادوي چې ټول عمر په دې محکوم دی چې ډبره د غره تر څو کې وخیژوي، خو ډبره بیرته رارغړي. د **ادونیس** په قول:

«شعر د خپلې غنا او انسانیت له مخې له ښکلا پېژندنې سره ډبره علاقه او لیوالتیا لري او دا لیوالتیا له بل سره رامنځ ته کوي، دا ځکه چې د ذات د کشف لپاره ډېر زیات ځواک لري او هم دارنگه د ذات په یو بل بعد کې هم ډېر زیات وس لري، ذات چې دې بعد ته اړتیا لري نو یوازې د دې لپاره چې له هغه سره همسان او یو او متحد شي بلکې د فردانیت لپاره هم دا لیوالتیا شته، بل غرابت یې دا دی چې شعر لوی ذات زما ذات ته راڅرګندوي او ما له هغه سره اشنا او بلدوي. هم دارنگه شعر د دې لیدنې امکان برابروي، په داسې حال کې چې زموږ هستونه او نوی تخلیق په یوه نوي نړیوال انساني وحدت کې اعاده کوي، شعر موږ د سرمستۍ حالت ته وړي چې هماغه د بیدارۍ خوب دی، په دې خوب کې چې بشپړه بیداري ده انسان د نړۍ د بدلون لپاره په ورورۍ سره کار کوي تر هغه چې د **هر اګلیتوس** ها خبره

تکرار شي، چي انسانان په خوب کي د ورڼو په څېر هڅه کوي چي بهتره
دونيآ جوړه کړي.» (۳: ۲۲۱)

۷. حسن او عشق

دا دوه مفاهيم د عطايي ملا په شعر کي زيات په تحرک کي دي خو د
حسن او هم له عشق نه د شاعر تعبير او تفسير ځانگړی دی، د هغه تاويل او
تفسير تر زياته حده عرفاني او د انسان په روح او روان پوري اړه لري، د
افلاطون د بنکلا يا حسن په اړوند د «مېلمستيا» په مکالمه کي له بنکلا
سره له يوې بلي زاويې مخامخ کېږو، دغلته بنکلا علت نه؛ بلکې معلول
دی، په دغه مکالمه کي څو واري بنکلا د عشق پايله گڼل شوې ده، عشق يا
اروس گڼل شوې، البته د افلاطون په باور بنکلا د د شهبواني عشق او
رښتيني عشق

Eros and Thanatos

نه راولاړېږي. «هر اروس نه شو کولی وستايو بلکې يوازي هغه اروس
بنکلی او د ستايني وړ دی چي موږ وهڅوي چي په بنکلي توگه يې ليوال
شو.»

خو د دې بحث له دوام نه د افلاطون مقصد نه ترلاسه کېږي، البته په دې
برخه کي هنري بنکلا د نن ورځي په مقياس د بحث وړ نه ده بلکې خبره په
طبيعي بنکلا کي ده، د افلاطون په هيڅ يوه اثر کي د بنکلا کلمه دومره
زياته تکرار شوې نه ده لکه په مېلمستيا کي چي شوې ده، دا ځکه چي عشق،
بنکلا او د کار سم ترسره کول له يو بل سره مترادف لري، کله چي دغه خبري
پای ته رسيږي او بنکلا د ميلمه پال يعني **اکاتون** له خولې له نيکۍ سره
ياديږي، نو سقراط د «**ديوتيما**» په نوم يوه ښځه يادوي او وايي چي دا
ښځه د عشق په کار کي زما ښوونکې وه او يولې کرامات يې هم درلودل چي

يو کرامت يې دا وو چي لس کاله يې وبا د آتن له خلکو ليري ساتلې وه...
 سقراط له ديوتیما سره د خپلو خبرو له شرح وروسته د بنکلا په باب د
 هغې خبره رانقلوي وايي: «د عشق هدف د هغه څه پر خلاف چي تاسي يې
 بولئ پخپله بنکلا نه ده، بلکې د بنکلا گټورتوب دی.»

هغه د دې ټکي په توضيح کي بنکلا او د هغې د گټورتوب لپاره هڅه د
 ابدیت سره تړي، هغه چي د عشق په لار کي ټول پړاوونه وهي، په هغو کي له
 بنکلا سره ډېر اشنا کېږو، په پای کي له حیرانوونکي بنکلا سره مخامخ
 کېږو، هغه دا چي هستي ابدی او تلپاتې ده، نه رامنځ ته کېږي او نه له منځه
 ځي، لنډه دا چي بنکلا مطلقه ده يعني نسبي نه ده...

«داسي څه دي چي په خپل ذات کي او د خپل ځان لپاره چي تل هماغه
 ډول پاتي کېږي هيڅکله بدلون نه مومي او ټول بنکلي شيان يوازي په دې
 سبب چي له هغې بهر لري بنکلي دي.»

(۵۷:۳)

دلته به بې ځايه نه وي چي د عطايي ملايو غزل وگورو او هلته د عشق او
 بنکلا د تړاو سيل ته کښينو.

ياره! زړه خومي تنگ نه دی، رآه ته په کي ځائېږې
 خيال او ميني ته ورپوري، خوله په خوله په کي ځائېږې
 کرامت د عشق ته گوره په دې يوموتي زړگي کي
 هم اووه اسمانه غم دی او هم ته په کي ځائېږې
 ارزو! د بڼايسته کميس چي تاته «ژوند لالا» جوړ کړی
 په اوږده ښکاري لنډوکی، په بره نه په کي ځائېږې
 خيژه غير علاقې ته، پټ د څنوتور ځنگل ته
 ښار د سترگو کولی څاري، ژونده! نه پکي ځائېږې

يو د ريباب د ظلمتونو، بل د نور آسماني شاخکي
نه يې ستا غېږه لايقه، اونه ته په کي ځايېږي
د نواب سندېا خونه يې چې قلبې غواړي د ځمکو
دغه دوه گزه په درې کي ملا بڼه په کي ځايېږي

(۳۸:۷)

۸. عشق او د عمر نوستالژي

نوستالژي يوه ارواپوهنيزه گڼه ده چې نن ورځ يې ادبياتو ته هم لاره کړې ده، نوستالژي يا افسوس يا تېر ارمان د هغه شاعرانو او ليکوالو تېر ارمان او خواشيني ده چې تېر ته په کتو سره يې د هغو په اثارو کي ظهور پيدا کړی وي او لوستونکو ته يې وړاندي کوي، ماله داکتر مجاور احمد زيارنه د دې گڼې د پښتو معادل اړوند وپوښتل هغه راته تېر ارمان مفهوم يادونه وکړه، په دې اساس کله ناکله د نوستالژي سره د تېر ارمان کلمه د معادل په توگه هم کارېږي.

نن ورځ دغه گڼه يعنې نوستالژي په دوه استقامتونو يا د دوه لوريو په موجوديت کي تعبير او تفسيرېږي چې يو يې فردي او بل يې ټولنيز استقامت دی...

يو هغه لوری يا استقامت دی چې فرد د ځان ناخبري شعور له لاري رابرسېره کېږي او بل هغه لوری دی چې د ټولنيز ناخوداگاه يا ناخبري شعور له لاري راڅرگندېږي...

دا سمه ده چې دا گڼه له ارواپوهنې سره تړاو لري، خو دا هم جوتنه ده چې ارواپوهنه د څه پوهنه ده، د انسان د روان پوهنه ده، د انسان د روان سره د انسان د غم او خپگان، تاثراتو او اندېښنو، خاطرو او يادونو مفاهيم ملگري دي، خو په ښکلي طرز او خپه کوونکي اغېزناک اواز د کلام او

لیکنې له لاري د دې سبب شوی، چې په ادبیاتو کې هم یوه لاره پرانیزي، لیکوال او شاعر دی چې د خپلو موجودو امکاناتو نه په ګټې اخیستو سره خپل خپه احساسات او له درده ډک افسوسونه او یا د تېرو لیري وختونو خاطرات د ګډوډو او کلماتو قلمرو ته ننېسي او بیا هم دغه جملې او عبارات دي چې پر لوستونکي یا مخاطب باندې د شاعر د احساساتو په انتقال کې جادويي او اساسي نقش لوبوي...

شاعران او لیکوال چې همیشې د بډیو او ناوړتیاوو نه د ازادي ارمانې ټولنې په لټه کې دي، په ځان خبرې او تر زیاته حده په ځان ناخبرې توګه خپلې تېرې نیکې ماضي ته مخ اړوي، په دې لټه کې ټولنیزه نوستالژي د دوه چنده قدرت او ښکلا نه برخمنه ده...

نوستالژي یوه فرانسوي ګډه ده چې د **Nostalgia** چې د یوناني له **Nostos** یعنې تېر ته ستنېدل او **Algos** درد او رنځ مانا لري، د لغاتو په قاموسونو او فرهنګونو کې د تېر ارمان، د غربت غم او د لیري والي درد مانا راوړل کېږي، نوستالژي په ادبي څېړنو کې هغه ډول هستونو ته ویل کېږي چې د هغو په بنسټ شاعر یا لیکوال په خپلو شعرونو او لیکنو کې تېر ته پام کوي او یا د هغه سرزمین او هېواد چې یاد یې په فکر کې راځي په ډېر افسوس او درد سره یې ترسیموي، کېدای شي دغه حسرت او زړه تنګي د خپل پلرني ټاټوبي او د هېواد د کوچنوالي دوران، ښه سیاسي، مذهبي او اقتصادي حالت او له تېر سره شوق او مینه وي، نوستالژي یو لږ ځانګړتیاوې هم لري لکه د تېرو خاطراتو او تمایلاتو یادونه، تېر ته ورستنېدنه او داسې تمایل چې بیرته خپل ټاټوبي ته د ورتللو مینه او شوق، ارکاییزم یا لرغونپالنه، اسطوره جوړونه او ارمانې دنیا ته پناه وړل دي چې په متن کې د دغه ډول مشخصاتو موجودیت په تېرېسي د شاعرانو افسوس

او يا ارمني راتلونکي پسې د شاعر تمايل جوتوي، په دې لړ کي د ارکاييزم (لرغونپالنه) په اړوند گڼو کي د زمان او مکان يا د اوس په معاصر شعر کي ډېر کارول کېږي. (۱۱؟)

نوستالژي په دوه برخو يعني په سملاسي او دوامداره يا تلپاتي برخو ويشل کېږي يا پېژندل کېږي، له فردي او سملاسي نوستالژي د اثر د هستوونکي په خپل تن او روان کي تېرو شيبو ته ميلان دی، پرله پسې او دوامداره فردي نوستالژي د شاعر يا ليکوال د ټول اثر نه عبارت دی، هغه شاعر يا ليکوال چي د دې ډول نوستالژي نه اغيزمن دی په ټول اثر کي په بشپړه توگه په تېر زمان بحث کوي.

په تېر مهال پالي مفهوم کي لوستونکی له تېر مهال يا د تېر مهال خاطراتو او پېښو سره چي د شاعر د ټولنيز هويت لپاره پېښ شوي، اشنا کوي، له ټولنيز پلوه هغه څه چي د شاعر په ژبه راځي، هغه دردونه او قهرونه دي چي د ټولي سيمي د خلکو فکر او روان يې خپه کړی او ټول يې په ناوړه حقيقت کي کله کړي دي، لکه څنگه چي يادونه وشوه د تېر ښه دوران ياد د شاعر له خولې، ټولنيز او جمعي ارمان په اذهانو کي ژوندی کوي، په جمعي نوستالژي کي شاعر يا ليکوال ځانگړي ټولنيز موقعيت ته پاملرنه کوي...

د هم دې شني له مخي کله چي د عطايي ملا شعر او غزل لولو، د هغه د ځوانۍ او زلميتوب او د هغه د وطن او د شاعر د ارمانونو بوی ترې راځي، هغه د يو ژوندي انسان په توگه د يو داسي چا په حيث چي هيلي يې درلودې، ارمان يې درلود، له خلکو سره ناسته ولاړه يې درلوده خو نن له دې ټولو بې برخې دي بلکې د فلک څرخ د داسي دنيا يوه کونج ته ورگوزار کړی چي هغه يې تصور لا هم نه کاوه، په دې اساس د هغه خلاقيت له دې راز محروميتونو او نهيليو مالا مال دی، د دې لپاره چي يو څه يا دغه ورکه جبيره

کړي، نو معنوي دونيا او انفيسي نړۍ ته پنا وړي، هلته ځان گوبنۍ کوي، د هغه په نوستالژيک شعر کې هم دا دوه نړۍ تر سترگو کېږي، يوه هغه د محسوساتو دونيا ده چې دی په کې ژوند کوي او «اب و دانه» لري او بل هغه د معنویت دونيا ده، دلته ده چې شعر د هغه لپاره بڼه وسله گرځيدلې ده...

په تېر مهال پالي فردي نوستالژي کې شاعر يا ليکوال شيبه يا خپلي تېري شيبې ترسيموي او په هغو پسې ارمان کوي، پرته له دې چې نور په دې ارمان او غم کې له ځان سره شریک کړي، ځيني مفاهيم لکه فريادونه، له زړښت نه شکايت، سپين وېښتان، په ملا کړو پيدل، د ځوانۍ، ثروت او له لاسه تللي ملکيت په يادولو سره رامنځ ته کېږي.

۹. د ژبې اغيز

ژبه د هر ډول مفاهيمو او مسايلو په انتقال کې مهم رول لوبوي، شاعر او ليکوال هم د خپلو افسوسونو او ارمانونو، دردونو او غمونو په انتقال کې له ژبې کار اخلي. نوستالژي چې په رواني او دنني ځانگړنو نظارت کوي په ظاهر کې تر زياته حده د ژبې په محتوايي او نامحسوسه ځانگړنو اتکا کوي خو په دې برخه کې تامل يو بل حقيقت رابښي...

که چيرې گړني او کلمات يا ايماء (شاعرانه تصاویر او صور و خیال) رنگونه او د ژبې قابليتونه د متن د فضا په نوستالژيکولو کې د هغه مهال علي او معلولي پټي او ښکاره اړيکي راوسپړو، وبه وينو چې د دواړو خواوو ترمنځ څومره نږدې اړيکي موجود دي، کلمات د رنگونو تداعي کوونکي دي او رنگ د محسوساتو په حوزه کې ډېر برجسته او څرگند عنصر دی. په عين حال کې د کلمې له بطن نه تداعي کېږي، له بلي خوا د رنگ او کلمې د دواړو اړيکي د تصاویرو او شاعرانه ايماءونو په عيني

کولو او د شعري تصاویرو د اجزاوو ترمنځ د روابطو په توضیح کې مرسته کوي...

باید زیاته کړو چې دغه ژبني قابلیتونه (**کلمه، ایماژ، رنگ**) تر زیاته حده د فردیت د ماضي له نوستالژي سره اړه لري یعنې، شاعر یا لیکوال کله چې خپله شخصي ماضي یاد ته راوړي او داسې مسایل لکه په ځوانۍ پسې ارمان کول او د زړښت غم، د هېواد نه لیري والی، د کورنۍ څخه د لیري والي ارمان او یا د ځوانۍ او ماشومتوب یادونه بیانوي نو له دغه ډول قابلیتونو او ظرفیتونو څخه کار اخلي، خو په مقابل لوري کې په ټولیزه نوستالژي کې چې په ټولنیز ناخبري شعور کې (**جمعي ناخوداگاه**) ځای نیولی او د زرگونو افسوسونو او گډو قومي یادونو د تېریاد محصول دی. د نورو نوستالژي ځانگړنو لکه اسطوره یي ارکائیزم او مدینه فاضله (ارماني ښار) ته په تمایل کې د ژبي له اغیزنه کار اخیستل کېږي...

موږ دغه ډول ټولې نښې نښانې او څرگندونې د عطایي ملا په شعر کې گورو او لیدلې یې شو:

دوهمونو ټال ته ناست یم، تېریادونه زنگومه
 شپې تیاره دي لږه راکړه، د خیال سترگې تورو مه
 راغی راغی خان د حسن، د گلاب پر پاڼو باندي
 اورئ اورئ اوبسکو اورئ د پښو گرز یې پاکومه
 د ځوانۍ گل مي ورک سوی، ژونده! ستاوختونه غله دي
 مرگه! دومره مهلت راکړه، د خزان لاس بویومه
 د جنون ریښتان ټوله، سجده ریز دارمانونو
 جانان تللی په دې لارو، هر قدم یې ښکلو مه
 ساقی زما برخې را دوې کړه، مستي نه ده مجبوري ده

زړه کي ناست بت مي مینوش سو، هغه هم نن اوبومه
چي دا ستا ظالم خاطري په لیدو پریشانه نه سي
د نامراده ارمان خلۍ، نن په خپل لاس نږومه
بیګا حسن ومستی دواړو په جنون توبه کړه ذبحه
افسون ږغ کړه وینې زما ده، زه معبد په رنگومه (۳۹: ۷)

شاعر او لیکوال د خپل درد او افسوس د ترسیم او تصویر لپاره داسي کلمات او ګړني کاروي چي مخاطب یا لوستونکي د خپل غم، تاثر، خپګان او یا خوشحالی سره ملګرتیا کوي، د مثال په توګه کله چي د «شول» د شعري ردیف په موقعیت کي رابنکاره کیږي، د دغه فعل د تکرار او دوام مانا ته په پاملرني سره او د هغه ځای په بیت او د شعر په محتوايي او مانايي فضا کي کولی شي، د تاثر د ژوروالي او جدیت نښانه وي، د یو څه له لاسه ورکولو ارمان دی، یا یو څوک چي موقعیت لري د کلماتو دا ډول کارول په ژبپوهنه کي «نحوي اواز» بولي، نحوي اواز یا ګرامري اواز د سبک او مفکورې یوه برخه ده.

دا داسي یو عبارت دی چي د عمل یا بیان شوي حالت ترمنځ اړیکي بیانوي، د جملې له عناصرو (فاعل او مفعول) نحوي اواز امکان لري د دوه فعلونو په وسیله چي فعال وي یا منفعل وي او یا انعکاسي وي، د شاعر په بیلابیلو دورو او حالتونو کي د هغه له شعر څخه د کلماتو په وسیله دفاع کوي یعني څه چي په ټاکلې دوره کي د شاعر د اندیننو او روحي او رواني حالتونو انعکاس دی...

په وروستي غزل کي هم د شاعر نو ستا لږیک احساس په ډاګه لیدلی شو:

څنګه درس ستا درشل ته، له چا وپوښتم ستا حال؟

زه ذره د یو ذرې، ته جلال د ټول جلال

داسي ښکاري چي مين سوم، زه اوزما اوبښکي دليل
 داسي ښکاري چي بل نسته، ته اوستا حسن مثال
 شاه باز پرې کړله تارونه، ساز لمبه کړلې پردې
 د اووم آسمان «راگني» سوي سور مې نه نيسي ستا تال
 رب جانان حسن مې خان دی، زه دميني «وجودي»
 دوحدت کثرت دا لوبه! د ماشوم د بوډۍ تال
 ماله خانه سره يوسي، د مازيگر د وړانگولهر
 تاله خانه سره راوړي، د سحر مهين شمال
 د کعبې پر بام ويده دی، اوږد کميسی ابو جهل
 له دهشتي امام گونگ سو، اذان هېر سود بلال
 بدلوي د کتاب (!) توري ږندوي د ايمان سترگي
 که يهود دی که سعود دی که ډالر دی که ريال (۶۷:۷)

خو دلته د شاعر تېر ارمان يوازي حسرت او غم نامه نه ده، د ده
 نوستالژيک احساس له توند انتقاد سره ملگری هم دی. شاعر که له يوې
 خوا وايي:

شاه باز پرې کړله تارونه، ساز لمبه کړلې پردې

د اووم آسمان «راگني» سوي سور مې نه نيسي ستا تال

خو د حالاتو ناوړه راگرځون او د فلک د چارو ناخوالي هغه دې ته
 هڅوي چي ووايي، چې ابو جهل له اوږده کميس سره د کعبې پر بام ختلی دی
 ، هغه څه چي بايد نه وای سوي هغه وسول، ان د بلال نه اذان هم هېر دی...
 په نوستالژي کي بله خبره د ايمان ژ او تصوير خبره ده، هغه شاعرانه
 تصويرونه دي چي د تشبيه او استعارې، مجاز او کنايې په مرسته
 لوستونکي ته وړاندي کيږي او هغه له ځان سره راکاږي، دغه شاعرانه

تصاویر او تابلوګانې داسې مسایل دي چې فضا ترسیموي او د تېر مهال
فردې ځانګړنې د اوسنیو ځانګړنو په وړاندې موقعیت لري چې په
هنرمندانه توګه د شاعر مخاطب په ذهني ډول اړ باسي چې یادو حالاتو ته
عینیت وروښيي، رنگونه هم ډېر ځله په نوستالژیک احساس اغیز کوي او
دغه احساس د رنگونو په بستر کې هم ځلېږي...

رنگونه د روابطو په ایجاد او د بیلابیلو مفاهیمو په اتکا او د حالت په
تعبیر او د چاپیریال په ښودنه او د روحي حالت په ښوولو کې اغیزناک دي،
د مثال په توګه، سره او شنه رنگونه د خوښۍ رنگونه دي، زېړ، خړ او تور
رنگونه سارې او بې روحه د غم او خپګان رنگونه دي. البته دا ځانګړنې هم د
فرهنگ، ادب، رسومو او جغرافیوي چاپیریال او رواني ځانګړنو پورې اړه
لري، د مثال په توګه، د جهالت په دوره کې اعرابو، شین رنگ چې د لوړو
ځایونو او څړځایونو نښه وه، د هر رنگ په نسبت یې زیات خوښاوه، په بدل
کې یې له سور رنگ نه کرکه درلوده، هغوی سور رنگ (السنه الحمراء) د
وچکالۍ او سره مرګ په مانا د مرګ ډېر بد شکل باله، سور باد یې هم ډېر
ناوړه باله، په دې اساس د رنگونو د ماناوو پېژندل او د هغو اغیز د افرادو د
روحي حالاتو په بیان کې له ډېرو زمانو راهیسې موجود وو. نن ورځ هر رنگ
د اروا پوهنې له نظره اهمیت لري او هر یو یې د ټاکلو رواني خصوصیاتو
بیانونکی دی، اصطلاحات او کلمات پر مفهومي مانا سربېره بصري
ماناوې هم لري او د رنگینو کلماتو کارول داسې وسیله ده چې شاعرانه
تصاویر په کې عینیت پیدا کوي. د شعري تصاویرو د اجزاو په منځ کې
کشف او تفسیر د روابطو لپاره وسیله ده.

په یو وروستي ازاد شعر کې هم دا ځانګړنې لیدلې شو:

هل:

رنگ د گل غزل غواړي
 ژبه د بلبل نسته
 لمر د تندي وسومه
 توره شپه کاکل نسته
 لوی جهان د گلوسته
 ډک خمان د ملوسته
 خنګه چاته و خاندم
 زما جانان کابل نسته

یا دا چې وایي ...

کور هم سته کالي هم سته
 دال او چپاتي (!) هم سته
 ژوند د زهرو خوند کوي
 بل وطن دی خپل نسته

یا ...

زه یم د خپل ځان ملا
 ته یې د خانانو خان
 زما په رنگي صد هزار
 ستا په شانتي بل نسته (۷: ۸۹)

هم دا ډول اسماني، زېر، سور او شین اصلي رنگونه دي، دغه څلور
 رنگونه رواني برتري لري او څلور اصلي رنگونه نومېږي. هر یو رنگ په
 یوازي والي او کله هم د یو بل رنگ په خوا کې په جسم، روح او د شخصیت
 په روان باندې سیده اغیز لري، ارواپوهانو په دې برخه کې یو لړ څېړنې کړي

او نتایجو ته رسیدلي دي يعني دا چي هریو رنگ اغیزناک قدرت لري. سپین رنگ په خپل مثبت مفهوم سره داسي مانا لري لکه رڼا، سپېڅلتوب او معصومیت خو، په منفي مانا کي د مرگ، وحشت او ماورالطبیعي عناصرو سمبول دی. سپین رنگ په منفي مانا د ماتم لباس و چي د غزنویانو په دوره کي کارېده، داسي بریښي چي سپین وېښتان د شاعرانو په اشعارو کي په هم دي مانا دي، د زېړ سمبول هم دوه خواوي لري په منځنیو پېړیو کي زېړ او طلايي رنگ د مینې نښه ده او کمرنگه زېړ رنگ، د ویر او ماتم رنگ دی...

د «**سان**» په نامه یو عالم د سره رنگ ځانگړنې په دې ډول شمیري:

«دا رنگ نوی ژوند او نوی پیل له ځانه سره تعبیروي، هلي ځلي، قدرت، استقامت، جسماني قوت د دې رنگ ځانگړنې دي، سور رنگ د ژوند، قدرت قربانۍ او مینې سمبول دی...»

شین رنگ ډېر مطلق او د رنگونو ډېر اراموونکی رنگ دی، دا رنگ هیڅ ډول انعکاس نه لري او په هیڅ لور حرکت نه کوي بلکې ارام، ساکن او له ځانه خوشحال دی.»

کله چي شاعر او لیکوال د تېر زمان په تشریح او د ځوانۍ په یاد کي څه وایي د خوشحاله او د مثبتې مانا لپاره ترې کار اخلي او کله چي اوس مهال او جاري حالت توصیفوي نو مخاطب د سړو او بې روحه او په منفي مانا رنگونو سره مخامخوي، د دې کار د اړتیا ټکی په دې کي دی چي خاص رنگ، شین یا زېړ نه دی، بلکې په دې ځای کي له خاصو ځانگړنو نه په کار اخیستني سره القا کېږي او متني يې د اصطلاحاتو په وسیله رنگینوي.

۱۰. د تېر مهال ټولنيزي تېر ارمان

د دې ډول نوستالژي یو مفهوم د تېر جلال او عظمت پر بایلو افسوس

دی ، په هېواد یا یوه ټولنه باندې د ناکسو او بې مانا خپرو لاسبری او په دې ډول د ټولو ارزښتونو د له منځه تلل ، د علم ، عدالت له منځه تلل د شاعر ژبه انتقادونو ته خلاصوي چې د دغه انتقاد په بطن کې د تېر ترلاسه تللي زمان او دوران شوکت له لاسه ورکول د مخاطب په ذهن کې ترسیموي ، زموږ افغاني ټولنه او د مجاهدينو د ادعاوو او د هغوی عملي کړنې دا ډول نوستالژي ډېره ځلولې ده.

د عطايي ملا شعر دا ځانگړنې او مثالونه هم زیات لري ، دا چې وايي :

«پنجابي تېل يې وهلي لاس يې نه ټينگوي لاس

ربه خير مو کړي پستو ته خان لا هور ليدلی دی»

او داسې نورې زياتې بېلگې شته.

همدارنگه عشق يا له يو څه سره بنسټيزه لېوالتيا هم هغه څه دي چې د ښکلا پېژندنې له بحث سره تړاو لري او دا هم د شعر ماهيت او مضمون په څېر يو اروايي نه فزيکي او جسمي څه دي ، هغه څه دي چې د انسان له روان سره او د هغه د احساس او عاطفې سره تړاو لري. عشق په اساطيرو ، فلسفه ، ارواپوهنه او په ځانگړې توگه په عرفان کې خاص ځای او مقام لري.

د عطايي ملا په شعر کې هم عشق او ښکلا د روح په دهليزونو کې يوله بله سره مخامخ کېږي ، په دې غزل کې وينو چې په يو ډول نوستالژيا پيل کېږي ، يوه شيبه ترسيموي ، د ژوند وروستۍ شيبه ، هلته چې ارمانونو کډه کړې وي ، هغه مهال چې اميدونه او هيلې د صفر ټکي ته ورنږدې کېږي ، خو شاعر لا د ميني په خوند سیراب نه دی او ښکلا هم سراب شوی دی چې هر څه هلي ځلي وشي ، لا نوره هم ليري وځي.

يوې فلسفي نقطې ته هم اشاره کوي چې وايي :

«ژونده! لږ انصاف خو وکړه! نوم دي مرگ نه دی ، نو څه دی؟»

«زېغموند فروید» د اروس او تاناتوس په مفاهیمو کې همدا مساله خپرلې ده چې وايي د ژوند او مرگ غریزې دواړه په تقابل کې دي اروس (د ژوند غریزه) بالاخره خپل ځای د مرگ غریزې ته پرېږدي، په هم داسې حالت کې د ایمان غزل جوړوي چې د مینې او عشق په جلوه کې مستان د ژوند په هم داسې شېبو کې چې د ابدیت په لور د رومي میله کوي خو شیخ له معنویت نه خبر نه دی. دلته هم دا غزل لولو:.

مرثیه د بېلتون ژاړې، روح له تنه په واته دی
پام تر پنبويې لاندي نه کړئ په دې خاڅکو کې یوزره دی
امید سپین کفن اغوستی، عرفات ته د دیدن ځي
وفاسر په سجده ایښی، دا زیارت د گران د پله دی
زه د مینې جل وهلی، ستا بښایست د سراب موج سو
ژونده! لږ انصاف خو وکړه نوم دي «مرگ» نه دی نوڅه دی؟

یا

د تقدیر او تدبیر جنگ سو، ایمان دا غزله وايي
د مستانو مېله جوړه، د شیخانو لاس په خوله دی
سپوږمۍ گوري په اوبو کې، رنگ د حسن ائینو کې
مخامخ چې کتای نه شي ملادا خوی دي دغله دی (۷: ۳۰)

۱.۱. اسطوره او له هغو پوهاوی

د وخت ضرب ځای ځای د لرغونو اساطیري کيسو یاد کوي او یا په بل عبارت که ووايو اسطوره په نن مهال کې حضور پیدا کوي او د اوسني ژوند له تراژیدو لپاره هینداره کیږي.

هندوستان راغی ختن ته که دي باد څښي خوري کړې

کوم موسی ده جلوه غوښتي بیا کوم غر ذرې ذرې کړې؟
 شپه او ورځ یخ او ګرمي دي، خپل جاګیر، ته په پوهېږي
 خود هجر ورځې لنډې او د وصل شپې اوږدې کړې
 یو در خواست لرم امیره! ستا په ملک کې یو حسین دی
 ما تر زړه پوري راوستی، کې لږ نور هم رانزدې کړې
 جنون تېری د دیدن دی، حسنه! ستا «پرده» پرده ده
 دمجنون زنځیر ماتېږي، که لیلیا پورته پردې کړې
 د ډبرې بت ماتېږي، که د زرووي خرڅېږي
 د «خان بت» په سر اخستی، طوافونه د کعبې کړې
 یو پردیس زاهد راغلی میخانه په دعا سرده
 جام چې شونډو ته نژدې کړې ربه! هېږي یې توبې کړې

(۱۹:۷)

شاعر په خپل کلام کې ځای ځای د موسی او د یعقوب او د یوسف او د
 کنعان، کوه طور، کنعان، منصور، یزید حسین، کربلا او داسې نوري ډېري
 ریاډوي، هم دارنگه هغه اساطیر چې په اسلامي مدنیت او په ابراهیمي
 ادیانو کې ډېر ځله تکرارېږي په حاضر زمان کې ترسیموي او یا په بل عبارت
 د اسطورو په اډانه کې د شاعر د زمان پېښې ترسیموي...

خو شاعر په ټول شعري جهان کې له دوو کرکټرونو سره مخامخ دی، «ملا او
 خان»، هغه د خپلې ټولنې په بوده تنسته کې دا دوه ښکرورویني چې یو بل
 ته تن نه ورکوي، کله خو دا دوه کرکټره د شاعر په تن او روان کې هم یو له بله
 سره جگړه کوي او د جگړې په پایله کې شعر پنځېږي، خو که له یوې خوا یې
 ستایي نو له بلې خوا ورته برگ برگ هم ګوري، د دې خبرې مانا دا چې د
 دواړو موسسو په اړوند یو دوه ګوني احساس لري.

کله خو د خان کلمه مشهور فلسفي شاعر چي د عطايي ملا هم ورسره لکه زما ډېره مينه ده، غني خان ته خطاب کوي خو ډېر ځله د خان د مخاطبې او بيانې څخه د خان کلمه د شاعر شعري الهيۀ افاده کوي چي په مثبته مانا يې کاروي. خان يعني اصيل زاده، لکه د سخاوت او د سترخوان خاوند، لکه د غرور او مېړاني سمبول، د جرگې او مرکې سړی، هم د ظاهري جوړ د بنايست سمبول. او، ملا هم د پوه، فاضل او په معنوي، عرفاني رموزو باندي آگاه او خبردار. خو کله ناکله هم د ملا مطلب د شاعر خپل (نوم) ځان ته خطاب کوي. د شيخ او زاهد په مفاهيمو کي هماغه څه وايي چي حافظ شيرازي يې وايي.

شعر علم او د تجربو پر بستر علمي تعاملات او تعقلي احکامات نه دي، هغوی چي غواړي يوازي د ټولني عکاسي وکړي تور تور او سپين سپين وښيي، هم شعر نه وايي بلکې ځان تېر باسي... هغوی چي شعار ورکوي، په شعر کي امر و نهی کوي، هم ځان تېر باسي او يا له جيبه قبالة راباسي، هم شعر نه وايي بلکې په ناخبره توگه هڅه کوي چي نور کسان يا د شعر لوستونکي تېر باسي او د هغو په سترگو کي د شعر په نامه شگي او خاوري وروپاشي، خو، نور يا لوستونکي پرې نه تېر ووځي بلکې دغه کسان په ځان ملنډي وهي...

هغوی د نورو پېښې کوي، غواړي د بل احساس او عاطفه او خيال غلا کړي، خو دا جوته ده چي هر څه به غلا شي خو احساس هغه امانت دی چي نه غلا کېږي.

موږ دا مساله د عطايي ملا د شعر سره د نورو... په تعامل کي په ډاگه وینو. عطايي ملا د ځان د شهرت لپاره شعر نه وايي او نه په هرواټ کي د خپل بکس نه زړه کتابچه راباسي او خلک دروي، چي شعر پرې واوروي، او

نه خو په ستيځ را د بره شو چي يو پنډ کاغذونه لاندې باندې کړي او د شعر په نامه د خلکو غوږونه کاڼه کړي او په دې خوشحال شي چي څوک غږ کړي چي بيا وايه بلکي عطايي ملا قلندر دی، يو ملنگ دی چي په کچکول کي يو بيت ځايوي او ډېر لږ شعروايي، شعر د شعر لپاره نه وايي بلکې هغه خپل احساس او عاطفې ته مادي تجسم ورکوي او يا که ووايو خپل احساس او عاطفه د سيند په توگه د فرهنگ او ټولني په پراخه دره کي په غورځنگ راولي، په دې اساس که عطايي ملا زر ځله ځان د حضرت خضر په څېر نادرکه کړي، په شعر کي د شعر مريدانو او پيروانو ته په حضر او سفر کي ځان وربښکاره کوي او خپل رښتيني کلام ورته وايي، دا ځکه چي د عطايي ملا احساس خپل دی، خيال يې خپل دی او عاطفه يې خپله ده او په کلماتو رقص او اتڼي يې خپل دی، بل څوک د هغه په پل پل نه شي اېښودی او دې هم د بل تقليد نه کوي، د عطايي ملا په شعريوازي هم دا خبره صدق کوي چي شعريي له رښتينولي، صداقت او پښتنولي نه جوړ دی.

عطايي ملا د شعر له دريځې شعروايي، د شعر دريځه او لاره عرفان او اشراق دی، هغه له عوالمو سره سر وکار لري، د عرفان لاره د روان او عوالمو لاره ده، هلته نوې دنيا رامنځ ته کيږي، نوې دنيا جوړېږي او نوي بنسټونه په کي کينل کيږي، خو دا ټول کارونه په احساس او عاطفې سره کيږي، هم دا عاطفه، احساس او خيال دی، چي انسان له حيوان او نورو ژويو نه په واټن کي دروي، د انسان روح او روان صيقل کوي او يو ملکوتي موجود ترې جوړوي.

په دې وروستي شعر کي هم د شاعر د تېر عمر تېر ارمان يا نوستالژيا خپې وهي:

ستا چي يادومه ځواني وه، تا چي هېر کړم اوس زېږېرم

مست اټک وم بهېدمه، دروند خيبر سوم رانږېرم
 دا د لمر د تندي اور دی، د مالگینو شونډو زور دی
 تنده نه سوه یوه بلا سوه ډوب په بحر نه اوبېرم
 تور او سره رنگونه یو دي، دوخت لمر ته نه ټینګېږي
 که له سترگو دي کړم لري نو د شونډو هم هېرېرم
 په پېرزو دیارانې مې، شهادت را خراب نه کړئ
 د ګدی-یارانو! واورئ لاس مونه غواړم ډوبېرم
 د سحر د سترگو پر خه، د مازیګر د غروب کرښه
 ستاد حسن خیال اباد کي پردېس خیال یمه تېرېرم
 خوله مې بوی کړه بېګناه یم نه څه ځکلي نه خوړلي
 دې محله کې درندانو، شیخه تانه لږ پټېرم
 تاوې غېږې ته را ړنگ شه، زما د غم «پښتو» د غاړې
 ستاد ورور د بدۍ یمه، خوله موره دي شرمېرم (۷: ۱۰)

نوستالژیا یا تېر ارمان سره اخښلي او ترینګلي اړیکي لري، یو په بل کي
 خپله هستي لټوي، په دې مانا چي که د حرمان سرچینې ته د خلقت په
 اسطوره کي د بابا آدم او د حوا له جنته ایستلو او بهر کیدلو سره تړاو
 ورکړو، نو دا انده او غمیزه د ټول بشریت په بوده تنسته کي پاتي او دوام
 کوي او له هم دې کړني او بهیر نه راپیدا شوی احساس یا د غربت احساس د
 شعر د جاري کیدلو سبب شوی دی...

موږ که عطایي ملاد د یوې شیبې لپاره لومړنې بشر فرض کړو چي له خپل
 ګران او پلرني ټاټوبي لیري شوی دی، نو هم دې اندیننو هغه هم عرفان او
 اشراق ته ور برابر کړی او هم یې دغه یاس او حرمان د هغه په خوله د شعر په

بڼه را جاري کړې دی، هغه که څه هم یو ډول عرفاني او قلندري د دنیا لري،
خو د خپلو کوڅو او مالتونو شور ماشور نه هېروي او که لږ نور هم زیات ځیر
شونو پوهیدای شو چې د شاعر د فکرونو او خیالونو سیلاب له هم دې درو
او ورشوگانو جاري کیږي او په کنډو کمرو او ملکونو لاره کوي او د
فکرونو یو لوی سمندر ته غېږ ورکوي.

د مینو شو کال اباد شو، د شرابو ارزاني ده
عقل بند پر بند ماتېږي، د بدمست جنون خاني ده
توبې مړه لور دې پیدا سه، زهده! غبرگ ځامن دي ومړه
هله ته وار د پيالې تېر سودلته پاته لا ځواني ده
په دوزخ د بېلتانه کي ما ستارنگ ساتی په زړه کي
گله! وینه دي ترخه سوه د زقمو ابياري ده
کله مست موج د خندا سي کله غم په غم زنگېږي
د حالاتو جبر نه دی د ژوند خټه شرابي ده
توره شپه د بېلتانه ده تور د میني توره تبه
ستا د سترگو دیاد بزم، د تورانو مهماني ده
مقدس جنونه پام کړه لاس دي ساته له گربوانه
مینه پټه په پرده کي، درنه پېغله سارايي ده
د آدم د گناه بیه د فردوس د باغ گلونه
ملایانو ځان خبر کړی دا خبره کتابي ده (۱۶:۷)

په دې را وروسته غزل کي شاعر رندانه انداز کي هستونه کوي، رښتیا
دې ټکي ته باید پام وکړو چې دلته د رند او رندانه مفهوم په مثبت او هغه څه
چي په فرهنگ کي په واقعي مانا دي کاروو، دا مفهوم له سنایي نه وروسته

زیاتره په فارسي ادبیاتو کې سعدي او بیا حافظ کارولي دي ...
 دا د عرفاني انسان پېژندنې په برخه کې اساسي مفهوم دی، د رندۍ مفهوم بیا د حافظ په اخلاقي او چلندي قلمرو کې د هغه داخلیدلو ته ور رسیږي، دا چې د هغه دریځ په دې برخه کې څه دی او په هستۍ کې د انسان نقش څه دی او څه ډول باید ژوند وکړي، حافظ د رندانه ژوند سپارښتنه کوي، هم دارنگه د هغه په افکارو کې د رندۍ مفهوم اساسي هغه دي چې هم په چال چلند او اخلاقو او هم دا هغه د افکارو په پېژندلو کې اساسي نقش لري، نو په دغه دستگاه او یا فکري سیستم کې د رندۍ مفهوم څه دی باید وپلټو، د حافظ په افکارو کې د رند او رندۍ مفهوم د زړ بېلګې یا **ارکیتایپ** سره تړاو لري.:

مرا روز ازل کاری به جز رندی نغمه موند

هر ان قسمت که انجارت از ان افزون نخواهد شد

یا:

ان نیست که حافظ را رندی بشد از خاطر

کاین سابقه ی پیشین تا پسین باشد

یا:

عیب ام مکن به رندی و بدنامی ای حکیم!

کاین بود سرنوشت ز دیوان قسمت ام

یا:

روز نخست چون دم رندی زدیم وعشق

شرط ان بود که جزره این شیوه نسپریم (۵: ۲۹۱)

له کومه ځایه چي پوهیږو د رندی مفهوم د عیاری او کاکه توب او یا غیتوب په مانا چي ارزښتونو ته څوک ارزښت نه ورکوي، په دي اساس رند د خپلو کړو له مخي د زاهدانو او پرهیزکارانو مخالف قطب کي واقع دی، خو دلته د حافظ او عطایي ملا په هستونو کي رندي د آدم له ازلي برخليک سره غوټه خوري چي جنت ته شا کوي او د قلندر په څېر ځان په دې پراخه دنیا کي اواره کوي.

په عرفاني ادبیاتو کي کله چې آدم ابوالبشر گناه وکړه او په ټولو کائناتو کي رسوا شو، نو زاهدانو سپېڅلي عالم او رباني خلائقو هغه وراټه، هغه رسوا شو، نو له ظاهري زهد نه یې هم لاس واخیست او په رند بدل شو، هم دا سبب دی چي رندي او رندانه حرکات د سنایي او عطاري په اشعارو او نورو صوفیانو په شعرونو کي زیات لیدل کیږي...

خوشحال خان خټک هم وایي:

شیخ دي لمونځ روژه کازه به ډکي پیالي اخلم

هر سړی پیدا دی خپل خپل کار لره کنه

داسي نور زیات مثالونه هم شته، خو د عطایي ملا مثالونه هم په زړه

پوري دي:

کاشکي ژوند مي توره شپه سي، اویار ورکه کړي د شپي لار

کاشکي بخت مي سپين سحر شي، او ورک راولي پر دې لار
زړه مي لاس کي راخيستی، د ليلام ليلام نارې کړم
مونده نه سي په درست ملک کي، د دلبړود کوڅې لار

بيکا ټول خمار خمار وم، سود اوزيان ته مې پام نه و
محتسب نه مي پوښتله، ستا د پټي ميکدې لار
دا هستي اونېستي دواړه، د جانان د کلي لاري
يوه ښکلې د باغ پوله، بل سپېره د هدېرې لار
د شيطان سره يې جنگ دی، د آدم درباب ترنگ دی
«د شينځي لاره کچه ده، ښه پخه ده د توبې لار»
ای پردیس د غره ګلابه! د شهی ځګر ته ځمه
راځه! ماته را معلومه د ګلونو د باغچې لار
پښتنې اوبښکې رهي سوې، فريادي د خان درشل ته
د مظلوم خاطر تسلي وي، د مجبور وود جرګې لار (١٨:٧)

نو ګورو په دې پورته غزل کي زموږ پورتنۍ خبره صدق کوي، دی هم
وايي:

«د شينځي لاره کچه ده، ښه پخه ده د توبې لار».

١٢. د هېواد اوسني حالات او د شاعر مدينه فاضله او عرفاني ليد

عطايي ملا سره له دې چې اوس يو قلندر دی، خو دی هغه مست قلندر
هم دی چې د مدينه فاضله د جوړولو ارمان يې په ذهن او شعور کي غځوني
کولې.

«لا وارث دولت د حسن» د سپېرو خاورو يو موټی

شش محل د ولايت و اوس د کلي هديره سوه

چیرته حورې جنتونه؟ چیرته سرې سترگې جامونه؟
ملا نه یم قلندریم، زما دغه آب ودانه سوه

یا:

ننگ د مینې جنگ د حسن، د سرو سترگو اشنایي ده
بڼو تېڅ له تېکې ویوست، گرانه اوښکه زنداني ده
ساه به ورکړم تابه ساتم، غمه! زما مور پښتنه ده
دلغري زني یاريې، تر لحدو مویاري ده

یا:

ستا د حسن له غروره، زما د مینې له غیرته
د پښتون تقدیر نصیب مو، په وصال کې جدایي ده
ودرشل د عشق ته تلمه، په مقتل د سترگو پېښ شوم
ملا جان! کتاب گوره، دا قصاص که قرباني ده؟ (۳۴:۷)

دلاندې شعر پیل ته هم پام پکار دی، د لیکلو په وخت دې کې شک نشته
چې شاعر د هېواد جاري حالت ځورولی دی، خپل خوږ او ښکلي وطن او پر
هغه راخپور ناورین له ورايه څاري او پر هغه اوښکې تویوي، هغوی چې د
دروغو دغوې کوي په خپل خیال کې یې لوڅ دروي او خپلو خلکو ته یې
ورښيي:

امامان د تذویر راغله، فاتحه د ایمان اخلي
فرشتې تښتي له کرکې، شیطان ځان ساتي له شره
مجنون خوب کې جنت ولید، هر څه وه لیلا یې نه وه
وې یارانو جنت شړ دی، ځان ساتی له دې سقره
د آدم ژبه خومینه پوه په خوند د هجر و وصل

دا جنت دوزخ لا څه دي؟ لږ خو پوی مي کړه دلبره!
 زما سجده خاوري کېده دي، ستا معراج ځانته کاته دي
 مست تقدیر د گناهونو، شیخ تدبیر دی بې هنره (۷: ۳۶)

د زرواني کیت په اساطیرو کې چي وایي 'زروان' دوه مولوده وزیرول
 چي یو **اهورا** او بل **اهریمن** وو، خو خبره وخت ته پاتي شوه چي ثابته کړي
 چي کوم یو په خپل قول و قرار ثابت قدم دی او کوم یو د ریا او تذویر
 استازي دي، زموږ د گران هېواد اسطوره یي پېښي چي په خیالاتو کي هم نه
 گرځیدی او په تصوراتو کي یې هم حضور نه پیدا کاوه خو د فلک په څرخ
 راغلې او پېښي شوې. طبیعي خبره ده چي که چنگیز راغلی وای او د مذهب
 د ټیکه دارانو جوړ ناورین یې لیدلی وای چي د الله اکبر د کلمې په ویلو په
 خلکو څه کانې کوي حیران به تللی وای...

وایي کله چي چنگیز د منځنۍ اسیا له پراخو دښتو راتېر شو او بلخ ته
 راغی نو خپلو لښکرو ته یې وویل چي دا ښار مه وړانوی او مه یې سپڅۍ، د
 دې ښار امیر به ښار په خپله پرېږدي، چنگیز په ښار ننوت، بلخ یې ونيو، د
 بلخ امیر ځای پرېښود او چنگیز خپل یو ځوان هلته امیر وټاکه... چنگیز له
 دغه ځایه ولاړ او د ختیځ په لوري یې حرکت وکړ، لا په نیمایي لار کي وو چي د
 بلخ خلکو بغاوت کړی وو او چنگیز یې زلمی یې وژلي وو، هغه بیرته
 راوگرځید او خپلو لښکرو ته یې امر وکړ چي اوس نو ژوندي څوک پاتي نه
 شي هم داسي وشول.

هغه خپل افسران راوغوښتل، له یوه نه چي د قساوت او بې رحمۍ نه
 جوړ شوی وو، ترې ویې پوښتل: «ایا داسې پېښه دي ولیده، چي پښیمانه
 شي؟»

هغه په ځواب کې وويل: «هو، يوه پيښه وه.»

څنگه؟

هغه کيسه کړه، چې په يوه کور وردننه شوم، دروازه مې ونړوله، يوه مور چې ماشوم يې په غېږ کې وو، ناسته وه، ترهيدلې وه، ما پرې د توري وار وکړ، دوه نيمه مې کړه، ماشوم ترې وغورځيده، ماشوم ليري پرېوت بيا مې خپله له وينو ککړه توره د ماشوم خولې ته ورنږدې کړه، ماشوم د توري خوله په خوله کې زېښتله، فکريې کاوه چې د هغه د مورتی دی، په رودلو يې پيل وکړ، زه حيران او په تعجب کې شوم خوزرمي ماشوم هم په توره دوه نيمه کړ. چنگيز هماغه افسر ته لوړ منصب ورکړ، دا ځکه چې په هغه کې د انسانيت هيڅ نښه نوره نه وه پاتې.

پېړۍ وروسته په هماغه بلخ کې عبدالمنان نيازي اعلان وکړ، چې شيعه بايد يا ووژل شي يا دې ملک پرېږدي او يا دې مسلمان شي، خو لږ کلونه وروسته چې د بي ۵۲ الوتکو په اسمان کې کورونه او کلي جوړ کړل، پنځه زره جنگيالي په کانتينرونو کې واچول شول، په کانتينرونو او جنگي کلا کې ووژل شول، ويني له کانتينرونو لاري وکړې او د ليلي دښته کې اوس هم د شپې له خوا د بگوو او زونو اوریده شي...

په غزني کې مړي پراته وو، بهرني افسران او يرغلگر راغلل پرې، ودریدل او په مړو يې ميتيازي وکړې، په ودونو او جنازو بمبارد وشو او داسې ډېرې پيښې دي چې کيسه نوره هم اوږدوي، دا **اسطوري** نه دي نوڅه دي؟ دلته **اسفنگس** او يا **ابولهل** کاروانونه نه دي تم کړي نوڅه دي؟ موږ کومه خوا نه يادوو، يوازي د انسانيت هسته مطرح ده او شاعر هم په دې ټکي تمرکز نه کوي چې قاتل څوک او مقتول څوک خو په انسانيت فکر کوي، نو ځکه خو وايي، چې دلته اوس د ايمان فاتحه واخيستل شوه.

پرېستې په تېښته دي او ان شيطان هم له دې ځان ساتي، د جنت او دوزخ افسانه يې بربنډه نه کړه نوڅه دي؟ دوزخ نورڅه ته وايي؟

امامان د تذويبر اغله، فاتحه د ايمان اخلي

فرشتې تېستي له کرکې، شيطان ځان ساتي له شره

له هېواد څخه د ليري والي او د غربت په دهکده کي د شاعر هستوگني د هغه نوستالژيک احساس لا پسې ژور کړ، يو قلندر او ملنگ ملا هم دې ته نه پرېږدي چي په خپله حجره کي څادر له ځانه تاو کړي او په څه غرض ونه لري. خو، نه په هغه کي هغه څه لا شته چي بايد خپله خبره وکړي او په خوند او شرنګ يې وکړي، لکه وروسته شعر چي وايي:

دا ښو چې خنجر کښلی، ساقی تایی سترګي سرې کړې

تنکی حسن قاتل نه دی، عشقه تا چرې تېرې کړې

د قضا د مسند مشره! په نومونو دوکه نه شې

مرګ اووه رباطه ليري، ژوند زما غاړي را پرې کړې

زه کابل وم د خیالونو ته فرنگ د هوسونو

تا راوران کړل محلونه، ما در جوړي هديرې کړې

د «پنجاب» زهريله خره د اټک تر ستوني راغله

ساده خانه! لا لګيايې د بچاو بچاو نارې کړې

دا عذاب د کوم تقصير دی؟ که وچ جبر د تقدير دی؟

ژوند خولا روه ور که کړې، مرګ هم هېرې زموږ کوڅې کړې

سپين کاليو جلوس جوړ کړ چي اډې د حسن سوځو

شهی! ستا پر کور چي راغله، هغو هم جنډې کړې کړې

د کتلو فتنه څاری، ښايست هسي يو ګپ شپ دی

د ملا کتابي سترګي، يو کوري طالب ږنډې کړې (۴۴:۷)

قلندر شاعر په هم دې غزل کي بيا هم رند شي او په زغرده خپله خبره وکړي، چي که تا محلوته را وران کړل، نو ما هم هديرې در جوړي کړې. دې ته وايي بې باکانه جرات او زړور توب چي د خپل بدیل پر سر جنده پورته کوي او پرې وياړي.

يا:

که شپې لار ليدای د زلفو، راختلی به لمر نه وای
که بې سوزه ساز بدلای، دا دلسوز به دلبر نه وای

که گلان د ميني نه وای، د بنارگ دوينو تېري
کربلا! ستا په لمن کي، چا پرې کړی به سر نه وای
که بنامار د ظلم مخه اړولای و خپل غارت ته
معافي به ووکار کړی، د دې خیر که شر نه وای
آدم زاد که د خپل عقل قدر خپله پېژندلای
دانا پوهه دا سر زوره، بد کرداره به خر نه وای
ژونده! ستا اغزنه شپه به ما په يو آه وه سوځلې
که يې گل مخ ته سپر نه وای، که اميد د سحر نه وای
که شوم نيت د لالانه وای که مي کور کي بلانه وای
خانه! ستا خنګ ته به ناست وای، زه به خوار په سفر نه وای (٧: ٤٨)

يا دا غزل:

د خوښۍ جام مي نسکوره، له اسمانه را ايله سو
غم د ژوند بدي په غاړه، پر پښتون کور مي مېلمه سو
چې مظهر مي د سجدې و چي قاتل مي د توبې و

ها محراب سولوتي لوتي هغه بت ذره ذره سو
 درنگين خاطر شباډ و، وخته ستا مغولو پکړ
 ته به وايي جوړ کابل و په بمونو ويرانه سو
 ياران وايي بهار رنگ دی، دا خوسم د تورو جنگ دی
 د غوتي لږمون سوڅېږي، گل په وينو کې غوته سو
 اجابت د دعا گوره، د شهيد ارمان مزار ته
 ما لاشم بل کړی نه و، ژوندون ټول لمبه لمبه سو
 نن سحر قاتلان راغله، بېکاني ډېوې يې مړې کړې
 ښه چې ژر دي ځان لمبه کړ، پروانې! مرگ دي پرده سو
 (۵۰:۷)

په هېواد کې جنگ او جگړو هر څه په دا بل مخ کړل، ارزښتونه يې بدل
 کړل، فرهنگ يې بدل کړ، سنت او دود يې بدل کړ او لنډه دا چې اوس چې
 کوم انسان په هېواد کې ژوند کوي، هغه جنګي انسان دی، جنګي فرهنگ
 لري، جنګي معنويات لري، هغه يوازې د فتح او وړلو او وژلو او وړانولو په
 باب فکر کوي، شاعر له دې خبرو هم متاثره دی، د دې علت به دا هم وي چې
 يوه پښتو ټپه يې انځور کاري...

ما خو به دا ويلي نه وو

چې دي ملنگ شم در په در دي وگرځمه

شاعر د مدينې فاضلې يا د هغه ښار د جوړولو افکار په سر کې گرځوي،
 کوم چې په ځوانۍ او زلميتوب کې يې په دغه سمندر کې لامبوزن وو، هغه
 مهال لا، زمان نوري پېښې او نور زمان وزيږول، داسې زمان چې خپله زمان
 ورته گوته په غاښ دی، نه يوازې د مدينه فاضله مساله ورسره شته بلکې د
 دوزخ د جوړولو په مساله غور کوي، شاعر ته له دې نه نور زيات د ځوريدلو

او کړیدلو بدترین حالت نشته.

په ټوله مانا ارمني شاعر د انسان ټول روح په داسې حال کې فعالیت ته رابولي، چې بیلابیل ځواکونه او بیلابیل مهارتونه د دې روح چې د ارزښتونو سره متناسب وي، یو له بله پیروي کوي، د یووالي او وحدت روح پنځوي، کوم چې د هغه په رڼا کې دا ټول ځواکونه او قابلیتونه سره ګډیږي یا په بل عبارت ویلي کیږي او یو په بل کې ورکیږي، دا کړنه د هم دې جادويي او ترکیبوني ځواک په وسیله ترسره کیږي چې موږ ورته تخیل وایو او هغه د شاعر په کلام او افکارو کې شته او ځلېږي.

د ژوري انډینې او مفکورې سره د ژور احساس یووالی، د مشاهدې سمبنت او د تخیلي ځواک ترمنځ ظریفانه تعادل او توازن چې وکړای شي د مشاهدې وړ شیان رامنځ ته او بدل کړي او له دې ټولو مهمه دا چې هغه اصیل موهبت چې د دې وس لري د ژورو او لوړو سره یو ځای ارمني او مثالي اهنګ او فضا رامنځ ته کړي او د عالم د اشکالو په ګرد چاپېر کې پېښي او موقعیتونو ته پراختیا ورکړي.

۱۳. ارزښتونه او انسانیت

څه چپه باد راالوتی، ژوندله خپله ژونده تنګ شو
غېرت ویلي سوله شرمه، دووس ستر سوده دنگ سو
خر قاضي، لیوه چوپان سو، مېړه مړ سو هجره خان سو
پادري وخوت منبر ته، **خانزاده** (!) زوی دفرنگ سو
څه بدبخته تراژیدي ده، د دوستانو دښمني ده
لاس مي مات له خپله لاسه، سر پر دیو ته قلنگ سو
ما حساب دی غلط کړی، که خو کړی دی یارانو؟
د لاس ټول پاخه اومه سوه «**بدرنگي**» د «**میدان رنگ**» سو

هر يو ځان د ځان د بښمن دى دلته غير او اغيار نشته
شم په خپله لمبه سوځي، گل په خپلو وينو رنگ سو
يو جابر سلطان د حسن، بل سر تېر فقير د مينې
خوار مېرپه عقله تنسته! د فيلانو زله جنگ سو
ميكده ماتم كده سوه له همسا جوړه ډنډه سوه
خم چپه ساقي سر ماتي، زهريله بوټى د بنگ سو
گام په مخكه ننوزي ساه زړه سوه نېغه نه ځي
سيخه لار ديار د كلي، جوړ پيچومى د سالنگ سو
(٥٦:٧)

د شاعر خبري ټولي دردوونكي دي، كه يوازي يو تصوير او خيال وړاندي
كوي، هغه هم په خپل متن او بطن كي يو څه لري، په پورته شعر كي كه د شعر
په ژبه د هېواد اوسنى حالت تابلو كيږي او زموږ په مخ كي ايښودل كيږي،
خو د خاصو الفاظو په كارولو سره د اكار كوي، د مثال په توگه: د چپه باد
راالوت، ژوند له ژونده تنگيدل، دووس ستريدل د دله دنگيدل... خر
قاضي، ليوه چوپان، هجره خان، د فرنگ خانزاده زوى، سر پرديو ته
قلنگيدل، د لاس پاخه او مه كيدل «بدرنگي» د «ميدان رنگ كيدل»
... ځان د ځان د بښمن، د حسن جابر سلطان، د مينې سر تېر فقير،
خوار مېرپه عقل، د فيلانو جنگ، ميكده په ماتم كده بدليدل، د بنگ
بوټى زهريله كيدل... او په پاى كي دا بيت:

فرنگى پر پردى چې غري، په بمونو نه ختمېږو
سامري ډالر تباه كړو، غازي! ډز په دې (!) د جال كړه
(٥٨:٧)

په پورته شعر کي داسي برينبي چي شاعر ته ويل شوي وي يا ورته هاتفي اواز شوی وي چي وليکه! د خپل هېواد د غميزي تاريخ وليکه! په هغه کي د هجرې، د خانزاده د زوی او د فرنگ يادونه هم وکړه! چي، په لوی لاس يې د خپل کلي او د جومات واک د پلار قاتل ته ورکړ، وليکه! چي دې هجرې څه کارنامې پرېښودې؟ شاعره! د پښتون فرهنگي ارزښت قاتل يعني چي څوک دووس شي يا هجرې شي، ميکده په ماتم کده بدله کړي، رسوا يې کړه! ... شاعر منبر ته خيژي او په رسا اواز د اوسنۍ زمانې د شرم پرتوگ رسوا کوي، خو دا هم وايي، چې موږ په بمونو نه ختمېږو، سامري دالرتباه کړو. غازي! په دې دجال دزکوه، هم دارنگه په نورو شعرونو کي هم دا کيسه غځوي او وايي:

څه د غم اغزي يې شنه کړه، د باروتو بارانونو

څه خودکش غضب يې وين کړ د بمونو اوازونو

زموږ سل مري د ده يو مري فرنگي تيغ بندي کړې

زورور اثر يې وکړ شگرانې د ډالرونو

يا دا چي يو اصيل افغان يا پښتني دود ته اشاره کوي، اساطيري بنياد هم لري، چې له هېواد سره يا د زېږد ټاټوبي سره د مفرطي ميني ښکارندوي کوي، بايد وجود همالته خاوره شي، له کومه ځايه چي جوړ شوی دی:

بیرتې وړو و خپل وطن ته، رسوو خاوره تر خاوري

امانت مودي سپارلي جنازي دارمانونو (٧: ٦٠)

په عرفاني ادب کي مرگ د ژوند انتها نه ده، غني خان يې هم يو ځای يادونه کوي او هادي ملا هم دې ټکي ته اشاره کوي او وايي:

مرگه جار دي تر پنجوشم، د جانان په لور مي بيايې

خودا سترگي کړه لږ نرمي، دارمان په لور مي بيايي
 دا اوږده درانه کلونه، د زندان دوزخي کندي
 تاد باد وزري راوړې، درضوان په لور مي بيايي
 ژونده! درې کاني طلاق دی که بيا سترگي در بشکاره کړم
 زه د مرگ سترگو اخیستی، درمان په لور مي بيايي (۷: ۶۱)

خومره ښکلی انداز په پورته کلام کې نغښتی دی، په عرفاني دنیا کې
 مرگ انجام د هستۍ نه دی، مرگ له ابدیت سره یا له مطلق ذات سره
 پیوستون او وصلت دی، په دې شعر کې هم شاعر مرگ د ابدیت په لور او د
 وصال په لور تګ بولي، مرگ شاعر د ارمان په لور بيايي خو پوښتنه دا ده
 چې دا کوم ارمان دی؟ په روحاني او عرفاني دنیا کې د انسان لپاره ستره
 مساله هغه مهال پېښه شوه چې آدم ابوالبشر له جنته راووت، شیطان و سوسه
 ایجاد کړه او ځمکي ته راغی، آدم ته د بیرته ورسنیدو نو ستالژیک ژور
 احساس ور پیدا شو، خویوازي په دې پېښه وکړه چې د مرگ په وسیله او
 د قیامت په ورځ به دا وصلت حاصل شي، د عارف ارمان هم دا دی، عارف ته
 دا دنیا یو جوړ دوزخ دی، د دې دنیا کندي او عذابونه ټول یو زندان ته
 ورته دي، له هغه اراده او اختیار اخیستل شوی دی، نو ځکه زموږ عارف
 شاعر له ژونده موړ دی، مرگ دی چې هغه د خیالي او روماني دنیا په لور
 بيايي.

د عطايي ملا په کلام کې کله ناکله هم عرفان له **پاتریوتیزم** سره جوش
 خوري او یو اواز خپلوي، د مثال په توګه:

هېواد د ځمکي پر سر یو جوړ دوزخ دی، دوزخ هم د انسان د زجر او کړاو
 ټټی ده او هېواد هم داسې ګرځېدلی دی، خو دا دوزخ چې د شاعر په هېواد

کي جوړ دی، د بل انسان په لاس جوړ دی. د ژان پل سارتر خبره تداعي کېږي چي د دوزخ په ننداره کي د يو کرکتر له خولې وايي:

«گارسن مجسمه لمس کوي، بالاخره وخت راوړسېد، دا مجسمه هم دلته ده، هر وخت چي يې گورم پوهېږم چي په جهنم کي يم، هر څه له مخه اټکل شوی دي، د دې بخارۍ په مخ کي زما په څېر کاته پيل کوي (سملاسي ستنيزي) تاسي له دوه کسو زيات نه ياست، خو زه فکر کوم چي ډېر زيات خاندي، نو دلته جهنم دی، هيڅ وخت مي باور نه کاوه، ستا په ياد دي چي د جهنم په باب يې څه ويل؟ جهنم له اوره ډک، سيمي قمچيني، په اور سره گرزونه، څومره د خدا وړ ده! د شکنجې وسايلو ته هيڅ اړتيا نشته، جهنم نور دي، جهنم تاسي ياست.» (۴: ۵۶)

په دې اساس هغه دوزخ چي په سماوي کتابونو کي ذکر شوی، ليدو ته يې حاجت نشته بلکې دوزخ جوړ دی، هم دا دوزخ چي نن دروغجن او ریاکاره ملا جوړ کړی او هجر اگان هم ورسره شريک دي، هم دا دی، نو چي د يو حساس ذهن او د لطيف ذوق خاوند ونه ځوروي، څوک به ځوروي؟ په دې وروسته شعر کي هم دا گورو...

زړه چاودون ته رسېدلي، لري لري ديار خياله
د خودکشي حملې وار دی، درقيب پر سپره ځاله
رحم څه وي؟ بدله اخلم، فرنګۍ مو پورې
د بوډۍ توره ټيکړيه! د شهۍ زرغونه شاله
د خنزير ډالر په وازګه غوړوې ږيره ناپاکه
رب دي غرق کړه سامريه! له خره ولوېږې د جاله
شپه تېرېږي ډاکو تبستي سنگر مه پرېږدئ يارانو!

ژر به لمر تندی بښکاره کړي د کنډو غره له دیواله
 بخته جوړ افغانستان سوې، د غم کاني په دراورې
 له مشرقه له مغربه، له جنوبه له شماله
 د امنم زلفي تړل کا، دا منم سترگي ویشتل کا
 خوته سیخ په زړگي لگي، یه! د شونډو د کونج خاله

(۶۴:۷)

په پورته شعر کې شاعر شعار نه ورکوي او نه خو برېښه خبره، هغه د شعر
 په ژبه چې د راز او رمز خبره ده، وایي خو په رومانتيک انداز یې وایي.

د خودکشي حملې وار دی، د رقیب پر سپره خاله
 رحم خه! وي؟ بدله اخلم، فرنګی مو پورې

یا دا

د خنزیر ډالر په وازګه غوړوې بیره ناپاکه
 رب دي غرق کړه سامریه! له خره ولوېږې د جاله

یا :

بخته جوړ افغانستان سوې، د غم کاني په دراورې
 له مشرقه له مغربه، له جنوبه له شماله

په شعر کې د شاعر مخاطب روښانه دی، دا هماغه دووس او هماغه
 سامري او هماغه د دین سوداګر او د ډالرو په وازګه د غوړي بېړي خاوند
 دی چې په رندانه انداز یې لوڅوي او تاریخ ته یې سپاري...

د شاعر په ذهن کې د خپل هېواد او خلکو د ځورونکي حالت دردونه د
 هغه له تحت الشعور نه راپورته کیږي، هغه خوب کې هم سرسامه وي، هغه
 خپله شبیه د سیوري سره ګوزران بولي، سیوری د انسان د شخصیت او

موجودیت هغه تېر ایستوونکی حالت دی، چې د خوب د خاوند د غولولو او تېر ایستلو سبب کیږي، په معاصره اروپا پوهنه کې سیوری څه دی؟

کارل گوستاو یونگ سیوری د غرایزو قهرجنه او د طبعیت حیواني جنبه بولي، په دې اساس سیوری د غرایزو ټول بولي چې د هغه په فکر هغه غرایز دي چې له اسلافو او یا د بشریت له ابتدایي مراحلو تر اوسه د انسان په ناخوداگاهه کې ځای شوي دي او شکل یې نیولی دی. نامناسب احساسات او افکار چې صیقل شوي نه وي په سیوري کې تجلې کوي، خو انسان یې معمولاً په ماسک او پرده کې له نورو څنګ ته کوي او یا دا چې شاته یې وهي او شخصي ناخوداگاه ته یې سپاري.

زموږ شاعر هم له دغه سیوري یا سیورو نه سر ټکوي.

هغه وخت او زمان ته گوري او ژوند ته هم سر وربنکاره کوي، دوه متضاد ځواکونه چې یو د هغه په تن پوري «ژوند» او بل د هغه له ارادې بهر «زمان» درومي، یو پادشاه دی او بل غلام، خو خپله اصلي خبره په دې ټکي کې کوي.

خپله خاوره مور چې نه وي د بل فرش د ګلوڅه کړم

د مېرې بالنست اغزنه! خوب دي نسته، بس شپه تېروي

دلته گورو چې د شاعر عرفاني لیدتوګه او د هېواد تراژیدي سره او د هغه د غربت احساس یو مثلث جوړوي.

پایله دا چې پښتون تصوف وچ او د حجرې او چله کې د ناستي تصوف نه دی، هغه د ستونځو په بنیاد مطرح کیږي، که په عربو کې دویمه درېمه هجري پېړیو کېد عرب اشغالګرو او بي رحمه فاتحانو او د هغه د مال او ثروت د ناروا ټولولو په وړاندې د تصوف تر نامه لاندې جریان راپورته شو،

نو موږ هم د لمس وړ روښاني غورځنگ، د فقير اې پي، ملا پونده او نور
ليدلی شو.

ټوله شپه يې په خوب وينم، چي راوښ سم خوب مي هير وي
ټوله ورځ يې پل څارمه، يا راغلی نه يا تېروي
دا څه سترې ده را پېښه، د ساو سره گذران سو
يا په سيوري مي غېږ ډکه، يا ښکالوران په چاپېروي
وخت باچا شاته روان دی، ژوند مجبور اسير غلام دی
زه يم ناست تلم کلونه، ښادي پاو خيژي غم سپروي
خپله خاوره مور چي نه وي، د بل فرش د څلوڅه کړم
د ميرې بالښت اغزنه! خوب دي نسته، بس شپه تېروي
تنکی حسن چي لوښېري، د ديدن تنده کړمېري
سباوون لمر ته کاته سي، غرمه نه سي تاو يې ډېروي
د تن سر خود بل سردی، ور کول يې دي اسانه
تل ژوندی شهيد هغه وي چي د ځان (!) له سره تېروي
«جنت غرب» صوفي ته وايه، لږ حيا درب له سترگو
حوري غواړې بې شماره، خود کړونه دي په شمېروي
ځواني ولاړه شهي راغله، اوس به څه ګلان کړمه
چي نصيب يې مستي نه وي، وخت او بخت يې تېروېروي

(۶۵:۷)

يا دا چي:

باغ اويار، ځواني اومينه خوږ ستار تر څه جامونه
دا په ګلو کي ګلونه، په خوندونو کي خوندونه

د جانان په رنگي خوږ وي، دارمان په شانتې لنډ سي
 د ژړي مازيگر وصل، د سحر درانه خوبونه
 هومره سوز د آدم خوله کي، خومره اور يې دی په زړه کي
 دا په اور پخ سوې خټه، که په خټه کي اور ونه؟
 په کوم جرم اسير سوي، زما ازل ستا په ابد کي
 دا د مينې بغاوت وو؟ که د عقل زنجيرونه؟
 چې قطره زړه کي يې حای کړ، اباسين درياب د مينې
 د هغو نظرونو ته ښکته، د آسمان د غرو سرونه
 مينه حق ده او حق راز دی، په سوزونو کي پټ ساز دی
 منصور ځکه سنگ باران سو، چي ويل يې پټ رازونه
 قلندر له ښاره ووت، د خودۍ کچکول په غاړه
 خومره لوی سوې زما وجوده؟ خومره تنگ سوه د ښار ونه؟
 جنون حسن ته پټ ووې، زړه کي نسته د گل مينه
 د دې قوم خواري عبث ده، بې قبلي همه لمنځونه
 د مستۍ ترورۍ زوی سوي، له درانه ږغه يې ساتو
 ملا برکلي ته مخ کړه، هلته وېشي اسخاتونه

او په يو بل شعر کي د مرگ و ژوند افسانه او د وحدت او کثرت مسأله
 راسپړي.

عطايي ملايو ننگه شرقي انسان دی، شرقي انسان يعني د معنويت لېوال
 انسان د انسان د تعالي لېوال، خو په لوېديځ کي مېشت دی هغه نه يوازې
 جلا وطني خوړوي؛ بلکې همدارنگه د لوېديځ تمدن ناخوالي او هغه بي
 بندوباره حالتونه يې خوړوي، هغه د **دلته** په نوم يو ازاد شعر کي دې ټکو ته

اشاره کوي.

۱۴. لويديځ مدنيت او په هغه نيوکه

عطايي ملا په يوه اوږده ازاد نظم کي لويديځ مدنيت ننګوي او د هغه رامنځته شوي ارزښتونه د خپل شرقي فرهنگ له زاويې ګوري، هغه په ډاګه کوي چي دلته انسان څومره له ځانه پردي کېږي، د فرهنگ، تمدن او ازادۍ په نوم د انسانيت ټول معيارونه تر پښو لاندې کېږي، يوازي د ثروت او شهوت له داستان څخه سندرې جوړېږي...

مادي او فزيکي پرمختګ په لويديځه نړۍ کي زيات پر مخ ولاړ خو د انسان رواني او روحي بيارغاونه ونه شوه، دويمې نړيوالې جګړې او په بل عبارت د جنگ او جګړې ويري او ترهي د انسان روان تل په پنځو کي نيولي او يو ډول ويره او ترهه يې پرې لاسبري کړې ده، له جنگونو نه ډار او ويره يوه عمده پيښه وه. له ياده ونه باسو چي د نړۍ دا برخه چي موږ يې غربي تمدن بولو، له اوږدو مودو راهيسې له يو رواني بحرانه رنځ وړي، چي په غربي انسان کي د **نهياليزم** (بې ګټې والي يا **اېسورد**) سبب شوې ده، د **زيمل** په نوم يو متفکر په دې باب په ډاګه کوي چي دا ډار او ترهه د انسان فرديت له نابودۍ سره مخامخ کړی...

انسان د يو لړ شرايطو لاندې ژوند کوي، هغه اړ دی چي له ځانه پردي يا الينايز شي، هم دا ډار او يا ترهه د دې سبب شوی چي انسان وجودي فلسفې يا **اګزيستانسياليزم** ته پناه يوسي.

په اروپا او امريکا کي زيات انسانان په دې باور شوي دي چي ماشين د انسان معنوي او روحي ارزښتونو ته ګواښ کوي او دا ورته سخته ده چي ومني چي ولي تېرو نسلونو د تکنالوژۍ په ودي کلک ايمان درلود، البته دا

باور له منځنيو پېړيو نه وروسته موجود وو، تردغه وخته انساني فرد ځان د جهاني نظام يو کلی او جهان شموله او نه جلا کېدونې پدیده بلله چې ټول مادي او معنوي وده پکې گڼل کېدله، خو ورو ورو يې پام شو چې بې ريښې شوی دی او له خپلو ارزښتونو او معنوي جونگري جلا شوی دی. موږ د عطايي ملا په دې نوي شعر کې دا پېښه ليدلی شو، چې څرنگه ارزښتونه نه يوازې له شريانو نه بلکې د غربي انسان د روح او روان د گډوډۍ سبب هم شوي دي.

دلته!

دا دور کو مغزو (!) ښار دی
د ماشين حکمراني ده
دا د لوڅو سپرو (!) کلي
د دله ملک خاني ده

دلته هر تر ازمات دی
دلته هر وزن بې وزنه
دلته هر دکان قانون دی
دلته هر سر خپلسري ده

دلته هر بدن ستومانه
دلته هر ضمير پرېشانه
دلته هر ورشته پرې ده
د اسرو سره خپلوي ده

یا

دلته هر افغان انگریز سي

دلته هر عرب يهود سي

دمردی جوهر نابود سي

مړه هوايي اثري ده

۱۵. د عطايي ملا د شعر فورم او شکلي جوړښت

د عطايي ملا د وخت ضرب شعرونه زياتره د غزل په فورم کي ويل شوي او ايجاد شوي دي، غزل هم اکثره يې په اوږده سيلاييزه جوړښت. په پای کي ډېر لږ شعرونه ازاد او يا له ويل شوي قيد نه بهر دي، د عطايي ملا شعر کي له ورايه جوتيږي چي د هيڅ پښتون شاعر تر اغيز لاندې نه دی او نه يې هم تقليد کړی دی، هغه شعر ته په يوه ځانگړې مانا گوري، شعر هغه ته د نفسياتو او رواني حالاتو بيان او تصويرونه دي، سمه ده چي هغه د لايق ليوال دی او د غني خان شعريې خوښيږي،

د غني رندي او په مثبته مانا بې باکي يې خوښيږي خو هيڅکله د بل چا په پل پل نه ږدي، ځيني کسان د دواړو پرتلنه کوي، زه دا پرتلنه لازمه نه بولم، تر کومه ځايه چي ما د غني په شعر کار کړی دی، هغه د زمان او وختونو يو جلا موهبت دی، هغه لکه بودا چي پادشاهي تاج يې پريښود او ملنگي يې غوره کړه، خو عطايي ملا د وخت له ضريونو لاندې اوبه ليدلي پولاد (پولاد آب دیده) دی...

د هر پښتون ځوان نسل شاعرانو باندې د لايق يو اثر شته، کيدای شي د عطايي ملا په لومړيو شعرونو کي هم تر سترگو شي خو هيڅکله د حکم لپاره ځای نشته، چي گواکي عطايي ملا دې د چا تقليد کړی وي.

يوه خبره دا هم ده چي عطايي ملايي د شهرت لپاره او د اثارو د زياتولو لپاره لکه چي دود دی، شعر نه پنځوی بلکې دا خبره صدق کوي چي يو شاعر وایي:

چې پرې غم غلطوم درې مي همدم دي
يو قلم، دويم کتاب، درېيم اشعار خپل

عطايي ملا د خپلو شعرونو په ساتلو او خوندي کولو کي هم پاتي راغلی دی، ډېر شعرونه يې ورک شوي دي.

هغه د ارواښاد **سخي انتظار سلطانپوري** د خبري په مصداق سره چي يو وخت يې د «زيري» په جريده کي د يو شاعر په هکله ليکلي وو:

«کله په کومه څلورلاري کي دغه شاعر درسره مخامخ شي نو سملاسي زړه کتابچه راباسي او خپل څو وراسته او له موډه پاتي شعرونه درباندي اوروي.»

خو عطايي ملا دا کار نه کوي، دی شعر چاته د اورولو لپاره هم نه ليکي بس هماغه اوله خبره ده، نه پرې شهرت گټي او نه پرې ثروت، نه د چا پروا کوي او نه د چا خيال، يوازي شعر وایي او ليکي او د شعر د رب النوع عبادت کوي، نو ځکه خويي زه وهڅولم چي څه پرې وليکم.

پايله

عطايي ملا يا د تېر دوران **هادي سهيک عطايي** چي يو وخت د انقلابي او هېوادپال غورځنگ له سرلارو څخه وو، په تدريج يې خپله ځواني د دوهمې په اور کي کېښوده، خپله ورته کښيناست، شاعر په داسي حال کي چي د خپلي مستي ځوانۍ لوگيو ته هم گوري، د خپل ارمان او ايديالونو لوگيو ته هم گوري سترگي يې د خپلي ځوانۍ په لوگيو او ښکي کوي، هغه

مښي، خو کله ناکله قلم را واخلي او له هماغه تورو لوگيو نه کلمې جوړي کړي، کلمو ته کښيني او د تسبيحو د مړيو په څېر يې د فکر په تارونو کې پېودي، اوږد زنار ترې جوړوي، بيا يې په غاړه کې اچوي، خپل کچکول هم را اخلي، امسا لگوي، گوري چې ځواني يې لوگي شوه، کومه مدينه فاضله چې هغه يې ارمان درلود هغه هم وسوځېدله، ورو ورو د دوهۍ له غاړې پاڅېږي، سترگي مښي، خپل کچکول ته گوري چې له څو غزلونو نه پرته نور په کې هيڅ نشته، تش کچکول، خو له ځان سره وايي:

«په تا کې هيڅ نشته خو يوه امپراتوري درکې پرته ده د غرور، متانت او معرفت امپراتوري.» دا امپراتوري لښکري او جنگيالي نه لري، خو قلمرو يې ډېر پراخ دی، پادشاهي يې ستره ده نو پروا نه کوي زما همدا بس دی. هغه په لاره درومي خلک يې د غزلو او شعرونو ننداره کوي، چې څومره دروند پيټي يې په اوږو دی، خو هغه وايي چې په دې کې څه شی نشته. خلک وايي په دې کې ستا ځواني او عمر پروت دی، ستا احساس په کې پروت دی، ستا دردونه او کړاوونه په کې پراته دي، نو ځکه خو يوه په زړه پوري هستي ده، شاعريوازي همدومره وايي:

وخت باچا شانته روان دی، ژوند مجبور اسير غلام دی
زه يم ناست تلم کلونه، ښادي پاو خېژي غم سپروي
خپله خاوره مور چې نه وي، د بل فرش د ګلوڅه کړم
د ميرې بالبت اغزنه! خوب دي نسته بس شپه تېروي

پای

سرچینې

۱. آشوري، داريوش. عرفان و رندی در شعر حافظ، نشر مرکز. ۱۳۸۲.
۲. احمدي، بابک. حقيقت و زيبايي (درسهای فلسفه هنر)، نشر مرکز، ۱۳۷۴.
۳. ادونيس، علي احمد سعيد. تصوف و سوررياليسم، د ډکتر حبيب الله عباسي ژباړه، انتشارات سخن.
۳. زرین کوب، عبدالحسين. شعله طور (درباره زندگی و اندیشه حلاج)، تهران. ۱۳۸۹.
۴. سارتر، ژان پل. دوزخ. د سمندريان ژباړه، څلورم چاپ، نشر قطره، ايران، ۱۳۹۷.
۵. شایگان، داريوش. بتهای ذهنی و خاطره ازلی، نشر فرزانه، ايران، ۱۳۹۳.
۶. شميسا، سيروس. نقد ادبی، څلورم چاپ، انتشارات فردوس، ۱۳۸۳.
۷. دوخت ضرب، لومړی چاپ. ځلاند صحاف خپرونډیه ټولنه، کوټه جنوبی پښتونخوا، ۲۰۱۵.
۸. نامداریان، تقی پور. رمز و د استانهای رمزي در ادب فارسي. نشر شرکت انتشارات علمي فرهنگي. درېیم چاپ. ۱۳۸۶.
۹. هدایت، صادق. بوف کور، انتشارات ارزان، سویدن، ۱۳۸۹.

۱۰. لایق، سلیمان. کیرې دی، د افغانستان د علومو اکاډیمي، دویم چاپ.

۱۱. کرگر، محمد اکبر. د نوستالژي یا تېر ارمان، هاشمی خپرندویه

ټولنه، جلال اباد، ۱۳۹۸.

۱۲. یونګ، کارل ګوستاو. روانشناسي ضمیر ناخود آگاه. اتم چاپ.

انتشارات علمي فرهنگي. ۱۳۹۷.

دوهمه برخه

د عشق کرامات داشراق (روښانتيا) حماسه

د ملا

کتاب

مینه، حسن، رنگ او لاره ده رمزونه
زړه او سترګې، روح او ژوند خیالي نومونه
کتاب ټول د لا، لا څلور سبقه
هستي ټوله د نیستی- وهمي شعرونه

ملا او دروښانتيا يا اشراق حماسه

د منظومې يا حماسې له مدخل نه پيل کوو، دوه کرکتره چې يو له بله پوښتنه کوي، د رازونو او رمزونو پوښتنه، د تېرو تجربو پوښتنه، د غميزو او فريادونو پوښتنه...

اثر سمبولیک او له رازونو او رمزونو ډک دی، زیاتره عرفاني اثار له سمبول او رمز نه مالا مال دی، دا اثر هم داسې یوه شتمني ده، په ظاهر کې د اثر دوه کرکترونه یعنې «طالب» او «ملا» دي خو د متن په راسپړنه کې یو کرکتر دی، یعنې پخپله ملا چې یو مهال طالب وو او د ملایي پړاو ته رسېدلی دی، خو پوښتنه دا ده چې ولې شاعر د ملا او طالب مفاهیم یا نومونه غوره کړي دي؟

هم دارنگه د اول سبق په پای کې «رڼا» «مین» «وفا» «حیا» او «جنون» هم تمثیلېږي.

خو د یادو دوه کرکترنو په اړوند بله پوښتنه دا ده چې ولې د خپل خیال او ایماژ دروند پټی د دغه دوه کرکترنو په اوږو پر مخ وړي؟ او که په بل عبارت یې ووايو ولې یې دا دروند خیالور پټی او بار ته د خیال په وزرو جسماني شتون ورکړی دی؟ که د زمان په اوږدو کې یې وگورو نو د زلمیتوب زمان د زړښت او بوډاتوب نه پوښتي.

یو روح دی، یو سرگردانه او د وخت تر گوزارونو لاندې ریز مریز روح

چي په جسماني او فيزيکي خپره کې يې د وخت او زمانو داستان غځوني کوي، داستان د ناخوالو، له هېواده او له کلي کوره د پردې کېدو په دښتو او ساراوو کې د سر کېدو، په نااشنا توگه د ميلمه کېدو د غربت په د سترخوان د ميلمه کېدو داستان دی، شاعر دوه نومونه غوره کړي دي، دا دوه نومونه په اوږده داستان «**کتاب**» کې د اوسني پېر د سياست لوبغاړي نه دي چي د آدم د اولاد سر پرېکوي او د «**الله اکبر**» ناره پر کوي، چي پسه حلالوي هم دا شعار ورکوي...

دا دوه نومونه په کتاب کې د جهالت عيني سمبولونه چي هم دا اوس يې په هېواد تناب ايښی دی او په دوښمن يې پلوري دغه ډول ملا او طالب نه دي بلکې شاعر د دې دوه نومونو په محتوا پسي زموږ د لرغوني فرهنگ ژورو ته ورکوزيږي، هلته طالب پر وسواسه او د پوهيدني او احساسولو ليونی ذهن دی، غواړي په شيبو کې د ژوند په معما، په سر او پای پوه شي. خو ملا د سختو تجربو، ليدنو او کتنو پوهي او تفکراتو سيلانی دی، دواړه پردي دي دواړه نااشنا دي نااشنا په دې مانا:

زه هم ستا شاتي پردیس یم

زه هم ستا شاتي پردی یم

زه هم ستا شاتي یوازي

د ژوند ستړی لاروی یم

خو ته زوړ یې دوختونو

زه دوخت تنکی زلمی یم

د پردیتوب مسأله په زړه پوري ده، پردیتوب یوازي په یو تن او جسم پوري نه دی بلکې د نورو په وړاندې یو احساس دی. ژان پل سارتر وایي:

«زه د دې لپاره چې د ځان په باب په هغه یاد حقیقت پوه شم نو باید له نورو تېر شم، نور یا «بل» زما د وجود لازمه ده، همدارنگه هغه پېژندنه چې له ځانه یې لرم د بل د وجود لازم دی. په دې شرایطو کې زما د خپل «ځان» د کشف او په عین حال کې د «بل» د وجود د کشف سبب کیږي.

هغه وجود چې زما په وړاندې لکه اختیار موجود دی او د هغه اندیښنه او لېوالتیا له دې پرته بل څه نه دي، چې زما موافق یا مخالف وي.

په دې اساس موږ په سملاسي توګه داسې نړۍ کشفوو چې د متقابلې دننه پالې (درون ګرایی) په نوم یې یادوو، په هم دې نړۍ کې ده چې انسان پرېکړه کوي چې خپله څه دی او نور څه دي؟» (۱: ۸۵)

په یاد مدخل کې ګورو چې شاعر خپله پرديسي او خپل پرديوالی او غربت احساسوي، د هغه پردی والی د هغه له غربت او پرديسۍ نه سرچینه اخلي، د هم دې مدخل په بل بند کې په داسې حال کې چې ځان، ځان ته مخاطب دی وایي:

زما د پلار مینه په راسي

خو ته هغه شان هم نه یې

هغه ټول عقل او حلم

ته او تر شانتې بسکارېږي

دلته د فروید مشهوره خبره یاد ته راځي چې وایي:

«والدین د خپلو اولادونو په وجود کې له سره یا له پیله خپله ځواني ویني، دا یوه ستره ثمره ده چې له بچیانو څخه موږ وپلار ته رسیږي.» (۲: ۲۴)

دې کې شک نشته چې زوی په زړښت کې د پلار څېره خپلوي خو دلته د

او تر د کلمې خطاب هماغه پرديسي او پردی والی انځوروي، طبيعي خبره ده کله چې د انسان تفکرات او خيالات يا ژور فکرونه د دې سبب شي چې انسان وپېژني او په انسان متمرکز شي، نو له نورو انسانانو سره يا له معمول ټولني سره واټن او فاصله پيدا کوي، هم دغه واټن د دی سبب کېږي چې بېرته په خپل ځان يا تن کې سفر پيل کړي، زلمی روح خپله وروستی پوښتنه په دې ډول مطرح کوي:

لږ مې پوه د ځان په خوله کړه

لږ مې سوال د ذهن حل کړه

که ملنگ د افسانويې

نو په دې وره کې هم هل کړه

ځان پېژندنه

په ترتيب سره د خبرو وار عمر خوړلي لوی کميسي بېرسي ته رسيږي، هغه خپل داستان وايي، ځان راپېژني، د سمبولونو او رمزونو په ژبه داستان وايي:

زه شپونکی دور کو هیلو

زه قاصد د گونکي مینې

زه داستان د هېرو ورځو

زه کاروان د تللو شپویم

په دې ډول پوخ عقل يا با تجربه روح او روان خپل داستان وايي، هغه وايي له ليري را روان یم ژبه مې د رمزونو ژبه ده، عقل مې محصور او بندي دی، ذهن مې مجبور دی، مینه مې ورکه شوې، رنگ مې خپل رنگ له لاسه ورکړی او بې رنگه شوی دی، د زړه د ښار حکیم او د سترگو د کور غل، په

دې ترتيب هغه د محسوساتو عالم ټکي په ټکي بيانوي، عامل يې هم په گوته کوي، ځان د لالا ليونی او د خان مجرم بولي او په هم دې لږ کي ځان او کلمات په لاشعوري توگه په شعر کي لاره پيدا کوي، لکه:

زما وطن د جنون دښته

ټولوم کاني وښتو ته

اوبه وم رښي د گرو

ورکوم ژبه اغزو ته

هسي خو که لږ څه څېر شو شعر د شعور او تعقل په ژبه حرکت نه کوي، هغه ژبه چي له هنرمند او شاعر سره د هغه په روح او روان کي ځاله کړې، کلی يې کړې، (کلی کور) ښاريې جوړ کړې او د کاغذ پر مخ د سيلاب په څېر لاره پيدا کوي، د **کلماتو او تصويرونو اواز** درته يادوم.

يوازيتوب گونښوالی نه دی، گونښوالي يوازيتوب ته اړتيا لري، په داسي حال کي چي يوازيتوب ځان په مشخصه توگه د ټولني په منع کي ښکاره کوي، کېدای شي گونښوالی په يوازيتوب بدل شي، دا پېښه هغه مهال رامنځته کېږي چي زه له نورو ليري او په ځان کي دننه شم، هغه څه چي يوازيتوب له زغمه بهر کوي هغه د ځانولۍ د اواز نشتوالی دی. په عرفاني دونيا کي او د سپرو سلوک په لاره کي د **ځان** مفهوم ورو ورو نفي کېږي، **ځان** نفي کېږي او په يو بله دونيا کي ورکېږي.

خو حماسي شاعر په خپله حماسه کي له بيلا بيلو پړاوونو تېرېږي، خپله نوستالژي او د هغې عوامل چي يو يې هم يوازيتوب دی، نه پټوي، سره له دې چي په پوره قوت د رازو رمز ژبه کاروي وايي:

زما وطن د جنون دښته

ټولوم کاني ویشته
 اوبوم رینې دگرگو
 ورکوم ژبه اغزوته

زما هنر د بت نخاده
 د بلاله برکته
 زما ذوق له خلکو تینسته
 د ملاله نصیحته

په دې حماسه کې په روښانه توګه لیدلې شو چې شاعر د خپل خیال او ذهن په قوت یو داسې وطن جوړوي چې هلته جنون او لیو تنوب حاکم دی، د ګرګو رینې اوبه کول اغزو ته ژبه ورکول، د بت نخول، ټول او ټول د بلا له برکته، خو ذوق د خلکو او د ملاله نصیحته تینسته ده.

شاعره ته د ژوند او د ژوند د ظواهرو لوبه چې په عینې نړۍ کې روانه ده له یو عبث او افسورد کار پرته بل څه نه ده. له دویمې نړیوالې جګړې وروسته په اروپایي لیکوالو او شاعرانو کې د نهیلی او ناامیدۍ یوه څپه راغبرګه شوه، په خپلو اثارو کې یې ژوند یو ډول عبث او بې مانا لوبه وبلله، تر زیاتې اندازې دا جریان د البرکامو او نورو لیکوالو په اثارو کې لیدلې شو خو پاتې دي نه وي چې هغوی هم د خپل فکري خطنه ځانګړې تاویل او تفسیر لري، البرکامو وایي:

«تجربه نه هڅول کیږي بلکې په سړي راځي په واقعیت کې صبر او زغم دی نه تجربه. موږ یې زغمو یا په بل عبارت تېروو یې.» (۳: ۱۱)

ځوان او پُرسواسه ذهن د مجرب او د عمرونو ستونزو کړولی ذهن و

خیال ته د هغه د ځانگړنو ستاینې په مخ کې ږدي، عشق وریادوي د رمز او عرفان ژبه، د حسن په ادا مستي، په پېرنگۍ کې د رنګ اسارت او نور ورته په مخ کې ږدي ورته وایي چې کارونه او چاري دي قلندري دي د عقل سرچینه یې. ته د هر چا او د هر لاروي او د هر تېري لاسنیوی کولی شې. خو، بیا هم له هغه څخه د رازونو د راسپړلو استدعا کوي.

شاعر په هره برخه کې د رمز او راز د سمبول او اشارې د نښانې او استعارې له مفاهیمو زینه جوړوي او په پاتکويې اسمان ته خپږي، هغه ځای ځای د ژوند او ملاټکۍ یادوي یا دا چې وایي: «ما ته پلار هم وړوکتوب کې څه درسونه دي ویلي»

یا

بابا ولاړی زه تنها شوم

د د دنیا په جنجالونو له سبقه راجلا سوم

موږ د کتاب د منظومې چې وروسته ورته اشراقي حماسه وایو په بار بار دا خبره تکراروو چې په هره برخه کې یوه قوي نوستالژي گورو که هغه د کتاب ده، که د زده کړې ده، که د پلار مینه ده او که هېواد دی، ټول او ټول د یو هدف په لور برابر وي نو ځکه مجرب ذهن کې د شعور له تله د تائید او از راپورته کېږي، په یوه شرط هغه څه وایي چې په روح او روان کې یې له کلونو راهیسې او که د یونګ په ژبه یې ووايو د تېرو اسلافو او نسلونو یادوني او غوښتنې رابرسېره کوي، په هم دې ټوله لړۍ کې د رمز او راز په ژبه تائید کوي:

د روښانتیا حماسه او شوقي

عرفان

د نظري او شاعرانه عرفان يا د «ذوقي عرفان» يوه ځانگړنه دا ده چې سيستماتيک بنسټ نه لري

سره له دې چې د دې ډول عرفان له پيداېښت نه په وروسته دوران کې د دوه نورو سيستماتيکو او نظري عرفاني جريانونو لکه د «**شيخ شهاب الدين سهروردي**» او «**شيخ اکبر محي الدين عربي**» له نظرياتې جريانونو سره ذوقي عرفان هم نږدې شو خو په لومړي سر کې ترزياته حده په زهد او پرهيزگاري، د خداى سره په مينه، له دوزخ او اخيرت نه په ډار کې غرق وو، ياد بهير له درېيمې هجري پېړۍ نه وروسته په ادبياتو کې وځليده چې په پيل کې زيات د سالکانو او د قران او احاديثو په ارشاداتو متمرکز وو.

هغه عارفان چې په رياضت بوخت او له دنيا په تېښته وو، ډېر عمده اصل ورته دا و چې ځان د خداى مطلقې ارادې ته چې د کلام لوړه مرجع ده تسليم کړي، له هم دې امله دوى بل کوم کتاب او د لوستلو او معلوماتو مواد نه درلودل بلکې په پرله پسې توگه يې قران لوست، په دوه درېيو پېړيو کې يې د انسان او خداى رابطه د قران له نصوصو تاويل کړه، دوى ته ډېر عمده او اساسي سند، د آدم خلقت و چې د هغه په اثر يې له خداى نه بې کچې ترهه او ډار څرگنداوه، ورو، ورو داسې تاويل ته ورسيدل چې خداى هم له انسان سره عشق لري او انسان ته مشتاق دى نو هغوى په هم دې بنياد د هستۍ او د خلقت رموز او اسرار تعبير او تفسير کړل. د دې ډلې په نظر که هستي کوم هدف او موخه لري نو له عشق پرته بل څه نه دي. په هم دې اساس ده چې د وچو او نسبتاً متحجرو صوفيانو له منځه د ښه ذوق او شاعرانه

سليقي خاوندان له خدايه ترهيدلي عارفانو له ډلي رابهر شول...

په شرقي ادبياتو کي په تېره عربي، فارسي، پښتو او وروسته په اردو کي داسي با ذوقه شعر رامنځ ته شو چي د حماسې او خطابې په ژبه او قالب کي ايجاد شوی وو، نه يوازي په شعر کي بلکې په نثري اثارو کي هم دا خط پر مخ ولاړ...

د مثوي، غزل، قصيدې او نورو فورمونو د ايجاد په برخه کي ډېر مثالونه ليدلي شو، روښانيانو نه هېریدونکی کار وکړ چي په وروسته شاعرانو ان خوشحال خان په اثارو کي يې هم اثر پروت دی، رحمان بابا چي د عوامو او د ولس د اخلاقو د ښوونکي حيثيت لري هغه ته هم صوفي وويل شول او ويل کيږي.

دغه صوفيان چي د ذوق خاوندان دي، د عارف عنوان ورته ورکړل شو، هر څومره چي دوی د ايمان او ذوق له شوره او وجد نه ډکيده له شعر او شاعري سره يې تړاو زياتيده او څومره چي شاعران شول نو ومړه له زاهد او شيخ سره په شخړه واوښتل «**رندانه**» ځانگړني يې خپلي کړې او هر څومره چي د شاعرانه روح پالنه او د شاعرانه ژوند منطق ته وروښوئېدل له طبعيت سره يې اړيکي د دې سبب شوې چي د کشف او کراماتو د غوښتنې له ځانه ليري کړي نو له پورتنی عالم سره يې د پټي رابطې مفکوره هم ليري کړه، ځمکني شول او له تصوف نه يې شاعرانه پوهاوی پيدا کړ، نو بيا صوفي او زاهد يو له بله سره زيات په شخړه کي ښکيل شول.

د ملا اشراقي يا **دروېزانتيا حماسه** له مونو لوگ څخه وروسته په سبقونو

پيل کيږي.

لومړی سبق:

مینه تنده د دیدن ده وصل اور دی
وفا غلې له حیانه جانان کور دی
دلالا سندره بولي لیلیا ورکه
مجنون خاوري بکلوي مطلب یې نور دی

دوهم سبق:

د صورت د بت له سترگو فتنه پاڅي
نظر ماته ائینه کړه صورت څاڅي
خان د خط انداز راوړی انداز بل شو
د جلال پرده کې نغستی جمال ناڅي

درېم سبق:

د وحدت له جبره شپه درنگ تیاره ده
د کثرت په ادا ورځ خاندې نشه ده
دا چې ښار د عقل وړان جنون پاچاشو
دا بلاله کومه راغله څه کیسه ده؟

څلورم سبق:

لار تدبیر ویرانه کړې قدم ګوره!
د ثواب له ګناه تېسته صنم ګوره
طالبانو د محراب ډیوې کړې تتي
ملا خان له په دوهی کی همدم ګوره

د سوريې مشهور عالم او فيلسوف «ادونيس علي احمد سعيد وايي»
چې هيڅوک د دې وس نه لري چې د نغمو د اوریدو په مهال له هغه څخه د

راپیدا شوي خوشحالی او غم اغېزه له ځانه ليري کړي، په ځانگړې توگه کله چې په مناسب رنگ رامنځ ته شي

د ابن عربي له نظره الهی حقایق چې نغمې په هغو تکیه کوي او ورپوري اړه لري، د هغه حقایقو په نسبت چې کلام پرې تکیه کوي، ډېر قوي او ځواکمني دي، په دې اساس هستي په ټوله کې د «گڼ» د کلمې په اورېدو تکیه کوي.

د یاد فیلسوف په نظر، عشق درې پړاوه لري:

«الهی عشق» روحاني او «طبیعی» الهی عشق په انسان کې د خدای او د خدایي عشق په انسان کې تمثیل کېږي دویم ډول یې د معشوق د خوښۍ لپاره تمثیل پیدا کوي، په داسې ډول چې عاشق له معشوق سره په خپله رابطه او نسبت کې غرض او اراده ونه لري، خو په درېیم پړاو کې طبیعي عشق ټولو اغراضو ته په رسیدو کې تمثیل پیدا کوي که دا کار معشوق خوشحالي او که نه یې خوشحالي.» (۴: ۱۲۷)

په دې اساس د یاد پوه په باور معشوق په طبیعي عشق کې د ځان په خاطر د محبت تر اغېز لاندې نه راځي بلکې د هغه برخمن تیا او خوند له امله تر محبت لاندې واقع کېږي، دا هغه حقیقت دی چې روحاني او الهی عشق ته هم سرایت کوي، د طبیعي عشق موخه او غرض اتحاد دی، داسې چې د عاشق روح د شهوت د هڅولو لپاره معشوق ته یو روح وي.

د روښانتیا په حماسه کې لومړی سبق هم د مینې یا عشق په باب دی، شاعر د مینې یا عشق د اسطوري بنسټ رابرسېره کوي، هغه راسپړي او د خلقت په اسطوره کې د مینې یا عشق داستان بیانوي، شاعروایي:

میننه تنده د دیدن ده، وصل اور دی

وفا غلې له حیانه جانان کور دی

د لالا سندره وایي لیلیا ورکه

مجنون خاوري ښکلوې مطلب یې نور دی

د یاد سبق د ښې روښانتیا لپاره به بده نه وي چي یو څه د خلقت اسطورې ته مخه کړو.

مشهور ایرلیندي لیکوال «جیمز جویس» په خپل اثر «په ځوانۍ کې د هنرمند سرې څېره» کې لیکي د پیدایښت سفر چي په سپېڅلي کتاب کې راغلی دی، ښایي موږ ته له دې امله هم په زړه پوري وي چي څه پېښه په بې زمانۍ او بې مکانۍ کې تېرېږي.

په لومړي سر کې خدای آسمانونه او ځمکه هست کړل (مطلقه بې مکاني وه د آسمانونو او د ځمکې له خلقت څخه تر مخه) ځمکه شاړه او وچه وه او تورتم پرې خپور وو، د خدای روح د اوبو سطحه ونيوله، خدای وویل روښنایي دي شي او روښنایي شوه، ماښام وو، سهار وو په لومړۍ ورځ (د شپې او د ورځې له پیدایښت تر مخه مطلقه بې زمانې) دا د لومړۍ ورځې پېښې دي خو دا ورځ څو ساعته اوږده وه، یو ساعت دوه ساعته! یو کال! یوه پیړۍ، یا یوازې یوه شپه او ورځ یا څلور ویشت ساعتونه؟ وگورئ په پنځمه ورځ دا ټول زیږون (ټول بې شمېره حاصل) په یوه ورځ! نو د پیدایښت سفر په هم دې دلیل د ځانگړې مکانې او زمانې منطق په اساس حرکت کوي... شپږمه ورځ له ټولو ورځو بې جوړې ده، دا ځکه چي په دې ورځ خدای انسان (ځان ته ورته او له ځان سره موافق) هست کړ، انسان په هم دې ورځ بلوغ ته

رسپړې خپله جوړه پېژني.

يوه ډېره مهمه او اساسي خبره چې په هم دې داستان کې شته هغه د انسان خلقت دی، خدای ته ورته، په تورات کې لولو:

«پس خدا آدم را بصورت خود آفرید او را بصورت خدا آفرید. ایشان را نرو و ماده افرید، و خدا ایشان را برکت داد و خدا بدیشان گفت: بارور و کثیر شوید و زمین را پر سازید و در آن تسلط نمایید و بر ماهیان دریا و پرندگان آسمان و همه حیواناتی که بر زمین می خزند حکومت کنید. (۵: ۲) په بله برخه کې وايي:

«خداوند خدا پس آدم را از خاک زمین بسرشت و دریني وی روح حیات دمید، آدم نفس زنده شد. (۵: ۲)

هغه څه چې مو دمخه په لنډ، لنډ ډول وویل د دې داستان ځینو خواو ته اشاره ده، خو هغه څه چې زموږ د ملا د روښانتیا د حماسې د راسپړنې لپاره اړین دي د هم دغه خلقت عرفاني جوړښت دی، په تېره برخه کې مو ورته اشاره وکړه چې اسلامي صوفیانو او عارفانو دغه خلقت د مینې او عشق په بنیاد تاویل او تفسیر کړ.

دې کې شک نشته چې شاعر مینه د دیدن تنده بولي، یعنې تنده، اشتیاق او بې پولې او بې سرحده لیوالتیا، په عرفاني ادبیاتو کې د هم دې تندي او د هم دې مینې او عشق سرچینه په هماغه رباني روح کې ده، چې په آدم کې پوه «پُف» شوه او هغه ته یې نفس ورکړ...

شاعر هم وايي په لومړۍ ورځ خټه وه، ساده خټه، له سپېرو خاورو جوړه وه خټه پخه شوه، نو د روح په پوف کولو سره تنده هم پکې پیدا شوه، هم دې تندي د ښکلا او ښایست ملکه هم په انسان کې وزېږوله، کله چې ښکلا وزېږېدله او د خدای مثال «انسان» په خپلو پښو ودریده، نو خدای خپله

خدايي، قوت او وس، درک او احساس هم ورو بانه، انسان د دې لپاره چي کائناتو ته خدايي عظمت ورو بښي، د دې وس يې پيدا کړ او خپل رسالت يې وپېژانده، د حافظ دا غزل په هم دي برخه کي مسلې ته ښه اشاره ده.

دوش ديدم که ملايک درميخانه زدند
گل آدم سرشتند و به پيمانه زدند
ساکنان حرم ستر و عفاف ملکوت
بامن راه نشين باده مستانه زدند
آسمان بار امانت نتوانست کشيد
قرعه کار به نام من ديوانه زدند
جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه
چون نديدند حقيقت ره افسانه زدند
شکر ايزد که ميان من و او صلح افتاد
صوفيان رقص کنان ساغر شکرانه زدند
آتش آن نيست که از شعله او خندد شمع
آتش آن است که در خرمن پروانه زدند
کس چو حافظ نگشاد از رخ اندیشه نقاب
تاسر زلف سخن را به قلم شانه زدند

په کائناتو او موجوداتو کي هيڅ موجود او شته وې دا رسالت قبول نه کړ بلکې يوازي انسان وو چي دغه ستر امانت ته يې اوږه ورکړه، د هم دې امانت اخيستلو منشا او سرمنشا عرفاني عشق يا مينه بولي ...

شاعر د روښنايي او رڼا خبره يادوي، کومه چي موږ تر مخه بحث کي ورته اشاره وکړه، هم دا رڼا يا نور چي د ذات الهي سمبول او رمزدی، خپل

اختيار ميني يا عشق ته سپاري، په هم دې برخه کي له يادي افسانې راجلا
 کيږو او عرفاني يا صوفيانه نړۍ ته مخه کوو، په عرفاني دونيا کي عشق
 اساس وصلوونکی مفهوم دی چي د عارف د تعالي سبب کيږي.
 مينه يا عشق وايي:

«واورئ واورئ! خلک ————— واورئ

دوجوود (!) د بنار بن اغليو!

نور زما دواک بولۍ ده

ټول زما فرمان ته غوړسي»

اشراق اوروشانتيا يارنا

په عرفاني تغزلي شعر کي شاعرانه عرفاني روح خپل اوج ته رسېږي، او د باوري کولو له قدرت نه پوره ځپته اخلي، دا کارخو نه په دلایلو ترسره کېږي او نه خو د استدلال او منطق له لاري بلکې د احساس د راپارولو له لاري کېږي...

گورو چې په زاهدانه عرفان کي له خدایه وېره او ترهه، ډار او د د و زخ له عذابو وېره عارف دې ته رابولي چې په وروستي پړاو کي عبادت او زهد ته پناه یوسي خو له هم دې ډار او ويري یو بل څه زیږي او هغه له خدای سره عشق، مینه او په نهایت کي له هغه سره وصال یو ارواپوهنیزه لړۍ ده، چې د «**حَن**» په نفی کولو سره په ويري او ترهي غالبېږي...

خو هغه لاره چې صوفیانو غوره کړې هغه د بې نهایته عشق لاره ده، دا یوه عجیبه او حیرانوونکې لاره ده، صوفیان او عارفان د الهی کلام په وار وار لوستلو سره یو نوی څه کشفوي خو د عشق او وصال په برخه کي د عارفانو لاره حیرانوونکې ده، هم دارنگه په دې برخه کي ډېر حساس او باریک لیده هم دي، په ناپایه زاهدانه زغم، صبر او ریاضت سره یو پټه داستان کشفوي، چې په تاویلاتو کي یې هم لیدلی شو، د مثال په توګه د عارفانو په باور ګناهکار آدم په مخکیني بېګناه آدم چې ګناه او سرغړونه یې نه وه کړې، برتره او غوره بولي، په ملایکو هم برترې پیدا کوي، د خدای اوا نسان د مینې پېښه د یوې پټې ازلي پېښې په توګه رابرسېره کوي او تفسیر یې کوي، دلته ده چې د دنیا د وېشمنه او آخرت پالو لومړنیو عارفانو، زاهدانو له

بحث څخه د صوفي شاعرانه د نړيا رابرسېره کيږي چي له «ازلي محبوب» سره د وصال مينه له دواړو جهانونو څخه منځ اړوي او سترگي د «يار» په لور گنډي، نو د هم دغه عارفانه او عاشقانه خبرو او د هغه له بطن څخه او په عين حال کي د يوه نفي پوښتنه مطرح کيږي او هر پړاو کي د ترمنځه پړاو نښي نښانې له ځانه سره لري. (۱۷۶: ۶)

يوه بله مساله چي يادښت يي اړين دی هغه دا دی چي عارفانه فرهنگ په اسلامي بڼه کي د زهد او رياضت په بستر په دويمه او درېيمه هجري پېړۍ کي وده وکړه او په تدريج سره د ويري او ترهي له دايرې څخه د عشق او د وصال په لور پر مخ ولاړ چي د سترو ادبي او شاعرانه شاهکارونو د ايجاد سبب شو، خو پاتي دي نه وي چي کله د ختيځ په لور او غځيد دلته په اوسني افغانستان، ايران او هند کي له «مانوي» او «بودايي» رهبانيت سره يو ځای شو، يوه څرگنده پېلگه يي شاعرانه حماسي ژبه ده...

په هم دې سنت کي زاهدانه ډار په عاشقانه شور بدلېږي او څومره چي پر مخ ځي اوج نيسي، د دې روح زمينه د صوفيانه تاويل له مخي د «هېبوط» پېښه ده، يا د آدم په تن کي د روح د سفر حماسه ده او بيرته خپل اصل ته په ستنېدنگ باندي بدلېږي، دا تاويل د څلورمي پېړۍ د لومړيو صوفيانو په اثارو کي رامنځ ته شو چي د «منصور حلاج» د صوفيانه عشق او سربښدنې سبب شو. په صوفيانه ادبياتو کي د دې عشق ډېر ستر سمبول هم دا د منصور عشق او سربښندنه ده. (۱۷۷: ۶)

د روښانتيا په حماسه کي عشق او روښنايي خوا په خوا او په موازاتو کي پر مخ ځي او يا په بل عبارت يو د بل ځای نيسي، عشق دی چي روښانتيا پلنوي او روښانتيا ده چي د عشق له سرچينې اوبه څښي.

واوری واورۍ! خلک و واورۍ!

د وجود د بنار بناغلیو! نور زما د واک بولۍ ده ټول زما فرمان ته غورځی

د هستۍ جهان یا د وجود د بنار بناغلیو ته خطاب د همدغه لیوني عشق پایله ده چي د هستۍ نړۍ ته خپله ننداره په مخ کي ېږدي، رڼا او روښنایی په اشراقي فلسفه او عرفان کي د یو ځانگړي حالت تمثیل دی، صوفي او عارف ته د وجد او شور په حالت کي د روښنایی یو پرک ورمخ ته کیږي، په هغه کي ټول شته او موجودات ویني، یا نړۍ د یو نور او رڼا په وړانگو کي ویني، یا په بل عبارت یو باطني معرفت ورکوي.

د «سهروردي شهاب الدین» یا «شیخ مقتول» فلسفه او اشراقي نظریات هم د نور د فلسفې په نامه یادېږي، خو دا نه یوازې د سهروردي په اثارو کي بلکې په هندي عرفان او د یونان په افلاطوني مثل کي هم لیدلی شو، یو غوره مثال یې په بودایي «ډن» کي د دې معرفت نښي نښانې هم وینو.

باطني پوهه یا عقل هغه څه دي چي د روښنایی حماسي شاعریا «د کتاب ملا» شور ته د دې منظومې په پای کي ورنږدې کیږي، دې دنیا ته ننوتل او باطني سفر پیلول یوازې زموږ د عارفانو ستونزه نه بلکې په نورو عرفاني ډوله کیتونو کي یې هم لیدلی شو...

د مثال په توگه «کارل گوستاو یونگ» په «بودایي ډن» باندې چي د «د. ت. سوزوکی» له خوا کښل شوی په سریزه کي دې مسالې ته اشاره کوي چي له هغه وروسته چي ځان مو د «زه» د جعلی مفهوم نه خلاص کړ نو لازمه ده چي زموږ باطني عقل چي نگه او سپېڅلی دی او د بودا یا بدی په ذهن یا د «پراجنا» په نوم مشهور دی د «ډن» داستادانو په وسیله راوینښ کړو.

هغه زیاتوي:

«د دغه باطني عقل په ابعادو کي موږ دننه الهي او جنتي روښنایي وینو او د هغه د اخلاقي خزانو کیلي لرونکي او د نفوس او قدرت منبع او هم داسي منزلت بولو چي په هغه کي مهر او محبت، عدالت او انصاف، زړه سوی او ترجم، عشق او انسانیت او بالاخره له ټولو سره مهر خای سي، نو کله چي دغه باطني عقل په بشپړه توگه راوینس شو، موږ د دې وس پیدا کوو چي په دې پوه شو چي موږ د یو «بودا» د روح له بابته د بودا له نړیوال ژوند سره جوهر او طبعیت یو شان و بولو او موږ هریو له استثنا پرته له بودا سره مخ په مخ ژوند کوو.» (۷: ۱۱)

«سهروردي»: د (عقل سرخ) په رساله کي وایي:

«چون مدتی بر این امد، قدری چشم من بازگشود، بدان قدر چشم می نگریستم؛ چیزها می دیدم که دیگر ندیده بودم و از آن عجب می داشتم تا هر روز به تدریج قدری چشم من زیادت باز می کردند، و من چیزها می دیدم، که از آن شگفت می ماندم، عاقبت تمام چشم من باز کردند، و جهان را بدین صفت که هست به من نمودند.» (۵۳: ۸)

د سهروردي په نظر بیلابیل واقعیتونه له نور یا روښنایي پرته نور څه نه دي، چي د شدت او کمزورتیا له مخي یو له بله توپیر لري، واقعیت تعریف ته اړه نه لري ځکه قاعده داده چي په پرله پسې توگه تورتم شیان په روښنایي سره تعریف کیږي، څرگنده ده چي هیڅ شی له رڼا او روښنایي نه روښانه نه دی، نو په دې اساس هغه په بل هیڅ شي نه شو تعریف کولی.

د «اکتر سید حسین نصر» په باور حقیقت دادی چي هر څه د روښنایي په وسیله پېژندل کیږي او څرگندیږي، نو ښایي چي د هغه په وسیله تعریف شي. خالص یا نکه نور چي سهروردي یې «نورالانوار» نوموي الهي حقیقت

دی چي روښنایي د نورانیت د شدت په اساس پندوونکې ده، اعلی نور د هر وجود سرچینه او منبع ده دا حکم چي نړۍ د واقعیت په ټولو پړاونو کي د روښانتیا او تورتم له درجو پرته بل څه نه دی، د سهروردي خپل کلمات په دې برخ کې داسي دي:

«ذات نخستین نور مطلق، یعنی خدا پیوسته نور افشانی» **اشراق** «می کند، واهمین را متجلی می شود، و همه چیزها را بوجود می آورد، و با اشعه خود به آن ها حیات می بخشد، هر چیزی د راین جهان منشعب از نور ذات او است، و رستگاري عبارت از و بول کامل به این روشنی است.» (۹: ۸۲)

په دې ډول کله چي د روښنایي د حماسي په هکله خپلي خبري راټولوو، نور ډېر څه د ویلو لپاره هم شته، هلته شاعر د «**وفا**» په باب، د «**حیا**» په باب د «**جنون**» په باب ډېري خبري لري چي باید وویل شي، دا حماسي منظومه یا د روښنایي حماسه د هغه افسانوي مرغې مثال لري چي له ځمکي حرکت کوي او د لامکان پر لور الوتنه کوي، خپل پیغام په عوالمو کي د ځمکي خبرو او اگاه خلکو ته اوروي، مینه، روښنایي، وفا جنون وایي او په پای کي دا پیغام ورکوي چي نور له خپله تنه را بهر شي:

رڼا ننگ زموږ د لیاري
 په هر رنگ کي یې جلوه ده
 لیلیا موخه د سفر ده
 په منزل کي میلمنه ده
 لیلیا تنده د طلب ده
 په هر ګام کي راسره ده
 رڼا زموږ د زړې سترګي
 مخکي وروسته ښکته پورته

په هر لوري يې جلوه ده
 حُی! چي وزوله خپل ځانه
 حُی! چي ننوځودونیا ته
 حُی! چي پیل دا خپل سفر کړو

ماخذونه

- سارتر، ژان پل، اکزستانسیالیزم و اصالت بشر، د مصطفی رحيمي ژباړه، نیلو فر چاپ، ۱۳۷۶.
- فروید، زیگموند. توتم و تابو، د محمد علي خنجي ژباړه، طهوري، ۱۳۴۹.
- البر، کامو. یادداشت ها (لومړی ټوک - ۱۹۳۵ - ۱۹۴۲)، د خشایارديهمي ژباړه، نشر ماهي، تهران، ۱۳۹۳.
- ادونيس، احمد سعيد. تصوف و سوررياليزم. د حبيب الله عباسي ژباړه، تهران، ۱۳۸۵.
- تورات، عهد عتيق.
- آشوري، داريوش. عرفان و رندي در شعر حافظ (باز نگرسته هستي شناسيس حافظ) نشر مرکز، ۱۳۷۹.
- د. ت. سوزوکی. مقدمه ای بر ذن بوديسم، (پيشگفتار کارل گوستاو يونگ) تهران، ۱۳۸۳.
- سهروردي، شيخ شهاب الدين. عقل سرخ. (اشار فارسي شيخ مقتول) ويرايش فرشيده اقبال. سبکباران، ۱۳۸۶.
- نصر، سيد حسين. سه حکيم مسلمان، د ع. احمد آرام ژباړه، خلورم چاپ، ۱۳۶۱.

د ملا کتاب

مینه، حسن، رنگ او لاره ده رمزونه
 زړه او سترګې، روح او ژوند خالي نومونه
 کتاب ټوله د لا، لا څلور سبقه
 هستي ټوله د نیستی و همي شعرونه

د منظومې متن

مدخل:

طالب:

اې پردیسه، بیرسري اوږد لمنې
 د سفر په دوږو پټ مخ او لاسونه
 زخمي پوندي، وچي شونډي
 هېښ کاته، ستړي آهونه
 ببریرې، سلېدلې، هډ او پوست زمول اندامونه

د تندي ګونجوکي لیک مرموز داستانه

اې پردیسه بیرسري
 ورک حیران، او تر پرېشانه
 په نامه زموږ انسانه
 دا ته (!) څوک یې؟

داله کومه راروان يې؟
 چيرته درومې، څه دي هيله؟
 څه دي شغل، څه دي مينه؟
 د سفر پر او دي چيري؟
 کومه موخه کومه پوله؟

لږ په حال د ځان مي پوه کړه
 گوندي وي چې زه دي دوست سم
 گوندي وي چې سره خپل سو
 گوندي وي چې سره مل سو
 زه هم ستا شاتني پردېسم
 زه هم ستا شاتني پردی يم
 زه هم ستا شاتني يوازي
 د ژوند سترې لاروی يم
 خوته زور يې د وختونو
 زه دوخت تنکی زلمی يم

ستا خپره کي يو څه مينه
 ستا په سترگو کي څه مهر
 زما د پلار مينه په راسي
 خوته هغه شان هم نه يې
 هغه ټول عقل او حلم
 ته او تر شاتني بکار پرې

هغه ښه انداز د ژبي
ته خاموشه معلومېږي

يې هوښيار خوليونی غوندي ښکارېږي

ترهېدلی، بوکښدلی
له خپل ځان څخه پتېږي

خیر! خیر خپه مه سې
یوه پردېسه بیرسري
بېرېږي سولیدلي
له سفره ستړی سوي
لږمي پوه د ځان په خوله کړه
لږمي سوال د ذهن حل کړه
که ملنګ د افسانويي
نوپه دې وره کي هم حل کړه

ملا: هان، هان جو (۱) هان
زه به څه وایم چي څه یم
را روان د بل په حکم
را پردېس د بل په خوله یم

زه شپونکی د ورکو هیلو

زه قاصد د گونګۍ مینې

زه داستان د هېرو ورځو

زه کاروان د تللو شپویم

زه له لري راروان یم

زه یو ورکي خواته ځمه

زما ژبه درمزونو، زما پوهه د سوچونو

زما عقل محسور سوی

زما ذهن مجبور سوی

زما مینه ورکه سوې

زما جمال ډېره سوی

زما رنگ (!) بېرنگه سوی

زما لار بې لاري سوې

زه د زړه د ښار ملایم

زه د سترګو د کور غل یم

زه د روح سترې وېر مه یم

زه د ژوند تېرې کیسه یم

زه لا لایونی کړی

زه خانانو راشپلی

زه بلایم اسیر کړی

ملایانو تکفیر کړی

زه یو هېره ور که خاړم
 زه یو کونګه مینه پالم
 زه په پټ حسن مین یم
 زه یو تللی جانان غواړم

زه به څه وایم چي څه یم
 زه به څه وایم چي څه یم
 را روان د بل په حکم
 را پر دپس د بل په خوله یم

زه لا لا د لیونیو
 زه مجرم یم د خانانو
 زه بلا یم د وهمونو
 زه ملا یم د رمزونو
 زما کار مینه ښوول دي
 بې سامانه لیونو ته

زما وطن د جنون د ښته
 ټولوم کاني ویشته
 اوبوم رینې د کرګو
 ور کوم ژبه اغزو ته

زما هنر د بت نڅا ده
 د بلا له برکته

زما ذوق له خلکو تېښته

د ملا له نصيحته

طالب: ای د عشق په کتاب پوهه

ای د رمزد ژبي یاره

ای د حسن له ادا مسته

په بېرنگه رنگ، رنگ سوې

ای د ژوند په جام بدمسته!

ته رښتیا چي فرزانه یې

ستا انداز قلندري دی

خود عقل خزانه یې

ته له تندي تېری نه یې

ته د ژوند سیند په تل کي

د رڼو او بوچینه یې

ته له لاري ستړی نه یې

ستا سفر نه دی یکړه

لا لا بولې ورسره یې

ته پلزن د چاد پله یې

لاریو ته اسره یې جانان بولې ورسره یې

ستا له مینې ستا له خانه

ستا له رنگه (!) ستا له لیاري (!)

لږه ما هم خبردار کړه

ستا له ښهره ستا له کوره
ستا له وهمه ستا له خياله
لږه ما هم بر خور دار کړه
لږ سبق د ميني را کړه
لږ راوښيه خانان ستا
لږ دي رنگ د بلا وايه
لږ دي لار د ملا ستايه

زه طالب د حسن او ميني
ته ملا درنگ او لاري

ما ته پلار هم وړکتوب کي څه درسونه دي ويلي

څه د ميني څه د حسن
څه درنگ او لاري توري
څه د خان او لا لا مينه
څه د حسن او عشق جنگونه
دا درنگ او بلا توري
دا د ژوند او ملا ټکي
زما د ياد په حافظه کي
له پخوا هم څه ښور پري

خوزه پوه ورباندي نه سوم
بابا ولاړئ زه تنها سوم

د دنیا په جنجالونو

له سبقه راجلا سوم

کاشکي بیا هغه کتاب وای

کاشکي بیا هغه درسونه

کاشکي بیا هغه حاشې وای

کاشکي بیا هغه متنونه

ملا راسه! ملا راسه!

ملا تم سه، ملا تم سه

زه طالب د حسن او مینې

ته ملا درنگ او لیاري

راځه جوړه حجره کړو

د لالا نغمه توده کړو

لږه دمه دلته وکړه

لږ دي پیټی له شاکیده

لږ مي سوال د ذهن حل کړه

لږ مي پوه د ځان په ژبه

لږ دي راز د رمز راخپل کړه

ملا : هان هان جو هان

دا منمه، دا منمه

دا منم ځوانه طالبه

چي زما زده ها به در زده کړم
 ستا د ذهن سوال به حل کړم
 تا به پوه د عشق په ژبه
 تا به پوه د حسن په رنگ کړم
 خو!

خويو شرط به پکي دا وي
 په دغه به مو وعده وي، په دغه به بسم الله وي
 چي څه وایم هغه زده کړه
 چي زه یمه داسه مسه

طالب: ولي؟ ولي؟ ملا ولي؟
 دا دي څه جوړه معمه کړه

ملا: ملایي زما رمزونه د قال ژبه
 د څو تورو ملکي ده
 دا د جو د خیال خاني ده
 او کول خوزما حال دی

هغه پټ دننه روح کي، یو مبهم غوندي جهان دی
 بې تعبیره شان واکدار دی، د کولو بولی بولي
 دا بولی یوازي ماته
 داسي نه چي وهر چاته

طالب: پوه سوم، پوه سوم

دا هغه زړه خبره
 دا هغه پخوا متل دی
 چي ملا کړي هغه مه کړه، او چي وايي هغه وکړه

طالب: زما د پلار له سبقونو
 له زړو پاڼو او لیکو
 ما ته خو توري یادېږي
 زما په ژبه کي خواږه دي
 زما و سترگو ته ښایسته دي
 خودا ژبه درمزونو، زه به څه باندي پوهېږم؟
 دا خو کار د فرزانه و
 د هوښیارو مستانه و
 دا خو ژبه د پېریانو، دا خو کار د ملایانو
 هغه توري ملا دي
 ۱. «مینه تنده د دیدن ده، وصل اور دی
 وفا غلې له حیا نه، جانان کور دی
 د لا لا سندرې بولي لیا ورکه
 مجنون خاوري بشکوي مطلب یې نور دی»
 ۲. «د صورت د بت له سترگو فتنه پاڅي
 نظر ما ته آئینه کړه صورت څاڅي
 خان د خط فرمان راوړی انداز بل سو
 د جلال پرده کي نغستی جمال ناڅي»
 ۳. «د وحدت له جبره شپه د رنگ تیاره ده

د کثرت په ادا ورځ خاندې نشه ده
 دا چي ښار د عقل وړان جنون باچا سو
 دا بلا له کومه راغله څه کیسه ده؟»
 ۴. «لار تدبیر وېرانه کړې قدم ګوره
 د ثواب له ګناه تېسته صنم ګوره
 طالبانو د محراب ډیوې کړې تتي
 ملا ځان له په دوهمۍ کي همدم ګوره»

اول سبق

«مینه تنده د دیدن ده وصل اور دی
 وفا غلې له حیا نه جانان کور دی
 د لالا سندرې وایي لیا ورکه
 مجنون خاوري ښکلوي، مطب یې نور دی»

ملا: مینه تنده د دیدن ده
 مینه؟... تنده؟...
 ښه ښایسته تعبیر د مینې
 چي هم ښکلی هم رښتیا دی
 هم په خوله کي ښه جوړېږي
 هم په ذهن کي ځایېږي
 هم احساس ته آشنا دی
 هم تاریخ د آدمزاد کي
 هم کتاب د تجربو کي
 منل سوی حق رښتیا دی

همدغه مناسب وصف دی

همدغه بڼایسته تعریف دی ..

مینه ... تنده ...

مینه تنده، مینه تنده او دا تنده داسي تنده

چې هیڅ حای نه اوبه کېږي

دا هیڅ وخت نه ختمېدونکې

دا هیڅ حای نه درېدونکې

له ازله تر اېده

له پروڼه تر سبا

له انسان سره ملګرې

له انسان سره آشنا

د مکان دا ارت غولی

د زمان دا اوږد واټن هم

دغه تندي ته وړوکی

دغه تندي ته لنډوکی

د وجود په لومړۍ ورځه چې کلال خټه لمده کړه

د تخلیق په اول ټاپي چې فطرت ټټۍ توده کړه

دغه خټه وه ساز سوي

د هستۍ له سپېږو خاورو

له رڼو او بود میني

دغه لوبڼی چې کامل سو

د کمال په کارخانه کي

دغه لوبښی چي رنگه سو
 د جمال په ښایسته سترگو
 دغه خټه چي پخه شوه
 د جلال د اور بتی کي
 دغه تنده هم پیدا سوه
 د دې لوبښي په وجود کي
 د بدن دننه پود کي
 غلې غلې غزیدله
 پټه پټه خپریدله، لوییدله، لوییدله
 چي ښه لویه سوه ښایسته سوه
 په نازونو آراسته سوه
 یو خود کامه معشوقه سوه
 بې پروا مغروره ښکلې
 بې پردې شان راښکاره سوه

د وجود د ښار ټولواک یې
 په ادا د انداز خپل سو
 هغه (!) واک د مکان ورکړ
 هغه (!) واک د زمان ورکړ
 نو د لوبښي په وجود کي
 د بدن دننه پود کي
 په ښایسته تخت د معبود کي
 معززه میلمنه سوه

یوه شپه چې لویه شپه وه
 د اختر ګرمه مېله وه
 ټول ښار په مستۍ مست وو
 لوی واړه ټول نخېدله
 پاسبانان د ښار بدمسته
 په ګلیو په کوڅو کې
 په رګونو، پلو، هېو کې
 پاڅېدله، نږدېدله، خندېدله، لوبېدله
 دغه شپه زبرګه شپه کې یوړنار اغله له لیرې
 دا رڼا له دې نه مخکې
 چیرې هم چا نه لیدلې
 دا رڼا له دې نه مخکې
 هېچا هم نه اورېدلې
 یوړنار وه زود ګزړه
 بس په یورپ کې راتله وه
 بس همدې لحظه کې تله وه

خوشهار؟ حالات بدل وو
 ټوله ښار په غموسر وو
 لوی واړه هک پک حیران ول
 ټول له تندي کړېدله
 په حسرت کې سوځېدله

نه هغه بساط د عېش وو
 نه هغه پيالې د ملو
 نه هغه مسته خندا وه
 نه هغه شور و د بڼكلو
 نه هغه د لمر بڼايست وو
 نه هغه د خوښۍ كښت وو
 نه هغه ډكي ويايې وې
 نه هغه لمدي وږمې وې
 خلكو تور كالي اغوستي
 ځانله ځانله ژړېدله
 بڼځي جوړه د غم وړا وه
 لور په لوري گرځيدله
 ماشومان له ويري چوپ وو
 ليونيان له نرخه وتي
 همغه شان خندېدله
 همغه شان پسخېدله

«دا ماښام د شپې رڼا چي
 زموږ له ښاره تېرېدله
 د ټولواک واک يې اخيستی
 باچا اوږد خوب کي ویده سو»
 دا آوزا د ښارد مشر
 چې هم مشر هم هوښيار وو

هم زبرگ او هم خود دار وو

مینه : واورئ، واورئ!

خلکو واورئ!

د وجود (!) د ښار ښاغلیو!

نور زما د واک بولی ده

ټول زما فرمان ته غورسئ

زه یم مینه، مینه، مینه

زما اصل نوم دی مینه

خوله ذاته لیونی یم، لیونی یم

رڼا ماته واک سپارلی

د وجود د ښار ټولواکه

کل اختیاره دهستی یم

زه یم مینه، مینه، مینه لیونی یم

رڼا څه سوه، رڼا څه سوه؟

دا رڼا وه که جمال وو!

نه، نه دا جمال نه وو جلال وو

هم جمال وو هم جلال وو

څه وه...؟ څه وه...؟

دا یو خوب وو که نشه وه؟

د اووم اسمان له ها خوا

د نورو نویو شغله وه

راغله ولاړه پلوشه وه
 عجیبه شانتې قصه وه
 دامې هېر چې څنگه راغله
 دامې هېر چې چیرته ولاړه
 دامې هېر چې څه وه؟ څه سوه؟
 خواصلي خبره داده
 چې رڼا له ما څه وړې څه راکړې

رڼا ماته رابخښلې د دې ستر ښار پاچاهي ده
 خو آرام یې له ما وړی!
 هو آرام یې له ما وړی!
 د آرام پیاله یې یووړه
 د غمونو ښار یې راکړ...
 پاچهي ده، پاچهي ده
 دیوې پیالې په بیه پادشاهي ده سلطنت دی
 بس یو سوځنده حسرت دی
 ټول بدن مې تندي وسو
 مرگ له تندي مې قسمت دی

رڼا: تگ وخت کې ویله
 زما لوري تې کتله
 یه! زما لیونۍ مینې
 یه! زما لیواله تندي

يا په ما پسې راډرومه
يا مي لار د راتگ څاره
ستا آرام زما اسير دی
ستا تقدیر زما تدبیر دی
ستا هستي دغه پیاله ده
داله ما څه راسره ده
خودا واوره، چې یې بیه
د ژوند بیه! د ژوند بیه! د ژوند بیه!

زه هغه د بټۍ اوریم
ته هغه د خټې جوړه
تېرې تېرې پیمانې یې
زه هغه مرموز کلالیم
ته هغه خاوري اوبه یې

راسه راسه!
گوره گوره!
اوبه دلته پیاله دا ده
خودا واوره چې بیه
د ژوند بیه د ژوند بیه
بیا هغه د بټۍ اور دی بیا هغه خاوري اوبه

مینه: واورئ واورئ خلکو واورئ

د وجود د ښار ښاغیلو

زه خومینه لیونۍ یم، لیونۍ یم

او اوس تېرې، او اوس تېرې

تېرې، تېرې سخته تېرې

سوځونکې شانتې تنده

دردونکې شانتې تنده

خوړیدونکې شانتې تنده

ځوړونکې شانتې تنده

زما تنده د دیدن ده

زما مینه له رڼا ده

رڼا پټه په پرده کې

او پرده د ژوند پرده ده

نړوم به ښار او کلي

سوځوم به تاسې ټوله

سوځوم به هر څه، هر څه

چې رڼا بېرته پیدایږي

چې زما تللی آشنار اوسي

زما هستي سي بیا سپر اوه

زما پیاله بیرته پرآبه

زما اور د بدن مړ سي

زه، اشناسو سره پاته

ملا: «مینه څه ده، مینه څه ده؟

مینه ګوره لیونی ده

لیونی د دیدن تنده

او دیدن د بریښنا منډه

وصل اور دی، وصل اور دی»

د ښار نوي ټولواکمني

څه په قهر څه په مینه، څه په جبر څه په زوره

همدغه بولی بللې، همدغه نارې وهلې

مینه تنده ده او تنده!... وصل اور دی! وصل اور دی

مینه تنده ده او تنده

وصل اور دی، وصل اور دی

د دې ځوان تنکي وجود کي

د گفتار له جدیده

د انداز له کیفیته

د حالاتو له ګرمیه

له یوې وروستی بولیه

له یوې وروستی بولی

وصل اور دی! وصل اور دی!

یو نا پېښه اور پیدا سو

ښاریې ټول لمبه لمبه کړ

وجود ټول رڼا رڼا سو
 د هستۍ له لويه نومه
 د ټولواک له سلطنته
 د صانع له ستر خلقته
 بس يوه شينکۍ لوخړه
 خو سپره د اير و موټي
 د مکان پر غولي پاته
 هغه هم سيلۍ دور خو
 د زمان د باد له پوکو
 د نېستۍ نامه ته نذر د هستۍ په نوم قربان کړل

خو!

خو عجيبه قصه دا ده
 چې له دې عظيم قيامته
 اوله دې جابر هيښته
 له دې لوی ښار د وجود نه
 له دې ستر اور د نمرود نه
 د وران سوي ښار کوڅو کي
 د سوځلي کښت په پولو
 د نکلونو هدير وکي
 دوه موجود ژوندي وجوده
 له دې پېښو بچاو سوي
 په دې اور کي پاته سوي

د پخوا په شان مرموزه
 د پخوا په شان خودداره
 د پخوا په شان خپلواکه
 د پخوا په شان سرزوره او سرشاره

همغسي شانتې گرځي
 همغسي شانتې پرزي
 یو ساکت حیرت خاموشه
 له حیاکوته په خوله
 بل بدمسته غزلخوانه
 بیرسری بې سامانه
 تر هېدلی اوږدلمنی بې گریوانه
 ناخبره له جهانہ
 زموږ له مخکې له اسمانه

لیونۍ اوس ټولواکمنه
 بس د دغه دوو ښاریانو
 د دې کلی د دې کور اوس
 بس د دغه دوو یارانو
 د دې توند خطاب د «واوری»!
 د دې دروند آواز د «گوری»!
 اوس د دغه دوو (!) ته پاته
 د دې هیله د دې حکم
 اوس د دغه دوو! و خواته

مینځه: «واورئ! واورئ! واورئ! واورئ!

ای له اوره بچا سوو

په مړه ښار کې پاته سوو

لا فاني شانتې هستیو

ای مرموزه موجوداتو

د سوځلي ښار کوڅو کې

د ایرو پاسبانو!

د زمان د کتاب کړښو

د بایلي تخت راویانو!

د وجود په حرم سرای کې

زما د حسن ناظرانو

د حسرت د اور لمبو کې

زما د مینې شاهدانو!

څنگه څنگه لا ژوندي یاست؟

ولي ولي (لا فاني) یاست؟

وا یاست دا په څه باقي یاست؟

ما هستي ټوله لمبه کړه

ما نېستي د ښار کور به کړه

او، خو...

تاسو هغه شانتې مست یاست

دا په کومو میو مست یاست؟

دا موڅه وینه په تن کې

دا موڅنگه سا بدن کي؟

وفا: «زما کیسه گوره اوږده ده

هم جانسوزه هم خوږه ده

خوسکوت د جانا حکم

او حیا زما پرده ده»

زما یو وخت د «هو» دوه ټکي

په مستی کي ترخوله وتي

خوزه پوه ورباندي نه سوم

دغه «قال» مي «حال» بدل کړ

د تسلیم د توري واري

یو جابره گزار وکړ

دهستی په درشل باندي

د وجود په اتل باندي

زما هستي او وجود دواړه

له سرونو سوه بې سره

له دې لویې قربانیه

په دې ستر شان آزمایښت کي

زما له غلي شانتی صبره

زما له غلي خاموشیه

د جلاد په زړ کي رحم

د مقتل په پوله وصل
 «ه» او «و» غاړه غړۍ سوه
 د اجل د مرگ زندگی سوه
 لایزاله زما هو (!) سو
 لا محدود زما عمر
 جاویدانه زم «جو» شو
 زه اوس نه لرم اجل
 زه اوس نه سوځم په اور کي
 زما سر کي د «هو» شور دی
 زما زړه کي د «جو» وینه
 زما تن کي د «هان» زور دی
 او دا نه مري له مرگونو
 او دا نه سوځي په اور کي

حیا: زما وینه زما مینه
 زما کور زما وطن
 ټوله ټوله هو او جو دي
 زما روح او زما تن
 ټوله ټوله «هان» او «هو» دی
 هو زما د روح سندره
 هو زما د تن سایه ده
 هان زما د سوز مقام دی
 جو زما د ساز پرده ده

دا خو حکم زما د هودی
 چې زه پته یم هیام
 او دا امر زما د جودی
 چې ملګري د وفایم

زه د عشق په سوز او ساز کي
 په حسرت او په ګداز کي
 په غمونو د بېلتون کي
 په خوښیو، پېوستون کي
 په هر حال کي یم خاموشه
 د رازونو پرده پوښه
 د شکران (۲) د پیالي «شرنگ» یم
 یو مجبور سکوت مدهوشه

دا په دا چي جانان کور دی
 هغه (!) زما د زړه میلمه دی
 په هر حال کي مي ناظر دی
 په هر ځای کي راسره دی
 د هغه جلال هیبت
 ګونګه کړې زما حیا ده
 د هغه جمال دولت
 رانیولې زما وفاده

جنون: «زه جنون یم زما سندرده د لا، لا

او لا لا زما لیا

زه بابا د لیونویم

زه لا لا د اندېښنویم»

زه یو وخت د عقل پلار وم

زه یو وخت د پوهی ښار وم

په څلور کنجه دنیا کي

هم په ارض هم په سما کي

زما د پوهي ستر شهرت وو

زما د ذهن لوی طاقت وو

د فطرت و کار خانوته

د خلقت پتور مزو ته

زما د عقل رسايي وه

د اسمان په ستورو باندي

زما د فکر حکومت وو

ژور تل دار تي ځمکي

ما پی کړی په حکمت وو

زما کار پوهه ښوول وه

مدرسي او کتابونه

مسئلي او ځوابونه

ډلي ډلي شاگردان

زما د علم و الوت ته
 ځمکه سوې پاس اسمان
 زه واعظ وم د دې اصل
 چي «اختيار» د انسان زور دی
 زه قایل وم د دې حکم
 چي «حادث» د «قديم» وروړ دی
 دا هستي دهستی خپل رنگ
 او «جوهر» د «عرض» کور دی
 دا خبر چي ژوند راځرخي
 د بې مغزه مغزو جوړ دی

خويوشپه؟
 يوه شپه دخوب له واري
 په څه ګونګه شان رڼا کي
 د بنایست په انتها کي
 د هيبت ډکه فضا کي
 زما د زړه دننه ښار کي
 زما د ذهن په دنيا کي
 د چا (؟) دوي سترګي پيدا
 زما وخوا ته غلي غلي په خندا سوې په ادا
 پتي پتي
 ګونګي ګونګي
 رانزدې سوې په مسکا

ټوله مينه تمام حسن!
 بېرته بېرته، غلي غلي
 رانه لري سوي پنا
 اوسهار؟

سهار عقل مرور و و حکمت تللی
 کتابونه مسئلې
 ها د جز او کل قضیې
 ها درسونه شاگردان
 ها بساط ځمکه اسمان
 هر څه، هر څه نا اشنا
 ټول خوندونه و و بې خونده
 ټوله پوهه یو معمی
 هر څه هر څه بې معنی
 له «اختیار» سره جگړه
 عشق د «جبر» انتها
 له ازله تر ابد
 له پروانه تر سبا
 جوهری خاڅکی را اوري
 په رنگینه ده دنیا
 نیستی ور که سي نیستی کي
 هستي مسته خود نما
 ډکوي جام له مینا

حریفان پراته مدهوشه
 ساقی پټ د خم تر شا
 د مالي خیال دی گلریزه
 گل روان موج د خندا
 عجیبه د مکر جال دی
 مرتد عقل نیم ملا
 خه بنایسته د سترگو کښت دی
 په مقتل کي د لیا
 او لیا عقل د بښنه
 له جنون سره پخلا

او جنون؟

دا جنون د مجنون سترگي؟
 که بنایسته د حق لیا؟
 دا بنایست له عشقه ساز دی
 او که عشق د رنگ پیدا؟
 هر څه هر څه د سوال کرښي
 ستر حیرت لویه معنا
 سل پوښتني، یو ځواب
 خنجري وار د لا، لا

د لا لا د خنجر لا

هم په غیرو سینو ښخ دی

هم خودکشه بې پروا
 دا د عشق د اثر ننگ دی
 د جابرو تورو جنگ دی
 بیوي د انکار ویني
 او بوي د اثبات پولي
 نړوي بتان د عقل
 پرې کوي د اختیار پرې

زه جنون یم زما سندر ده لا لا

او لا لا زما لیلیا
 د لا لا، لا لا سندر ده
 د لا لا او لا سندر ده
 تېستوي درانه خوبونه
 وېښوي ویده خیالونه
 نخوي د وجود خلي
 سوځوي د عقل خوني
 سازوي د جنون ساز
 او دغه د بقا راز

زه جنون یم لا فاني
 زه مجنون یم بې پروا
 زما سندر ده لا لا
 او لا لا زما لیلیا

لیلا حسن د صورت دی

پکې پټ رمز د ادا

او ادا؟

ادا پټ مجهول اثر دی

نه په عقل سي پيدا

نه په جهد لیده کېږي

نه بل چاته بیانېږي

نه قاضي د مسئلو

نه شیخان د وظیفو

نه راویان د مسندونو

نه ملا د مدرسو

هېڅوک هم نه دی خبر

چې دا څه دی دا اثر؟

یو مجنون د جنون سترګي

یو لیلا د ادا موج

یو جابر سلطان د حسن

څلور خوا د حیرت فوج

بس دغه د کون معنی

بس دغه د کان رڼا

بس دغه د مکان رنگ دی

بس دغه د زمان ډنگ دی

زه مجنون یم زما سندره د لا، لا

او لا لا زما لیا

لیا ور که د منزل ده

لیا پټه ده په شپو کي

لیا ایښي قدمونه

زموږ د کلي په کوڅو کي

حکه لاري دي رنگیني

حکه خاوري دي حیسنی

پلټم د قدم لاري

بنسکولوم د کوڅو خاوري

لا لا توره چلولي

بنار میدان د کربلا

لیا سترگي توري کړي

کلی حاله د بلا

عافیت خوشي خبره

هستي نذر د بنسکلا

او بنسکلا؟

او بنسکلا هغه رڼا

چي جلوه ده د لا لا

چې لیده شي پې لیا

زه جنون یم لا فاني
 زه مجنون یم بې پروا
 زما سندره ده لا، لا
 او لا لا زما لیلیا

مینه: «پوه سوم پوه سوم
 یه سرتیرو لیونیو!
 د مر تد عقل دښنه وو
 شریسندده! مستانه وو!
 د احساس له جام بېخوده
 له دلیلله بېګانه وو»

یود «هو» د ننگ اسیر
 بل د «لا» د جنگ فقیر
 یو هرڅه «هو» کي میندلي
 بل هرڅه په «لا» بایللي

مرگ سزا د عاقلانو
 جنون ژوند جاویداني
 اور اجل د هوبسیارانو
 چرته سوځي لیوني؟

خار سه خار سه سل خرواره پوهه، عقل

له یوې ذرې جنونه
 څار سه څار سه، زر کلونه عیش د وصل
 له یوه آه د بېلتونه
 څوک خبر چې «هستي» څه ده؟
 د «نېستی» و خواته منډه...
 هر څه هر څه نذرانه...
 څوک خبر چې مستي څه ده؟
 دایو هل دی رندانه
 د «خودی» بت کړی چپه
 څوک خبر چې «وجود» څه دی؟..
 د رازونو جیلخانه ده
 د حیرت نگهباني ده
 د نظر سرمه سایي ده
 د شهود پاسباني ده
 څوک خبر چې مینه څه ده؟..
 د مطلوب د طلب تنده
 د طالب ورکه دنیا ده
 ګونګه ګونګه بې تعبیره
 په پیدا کي ناپیدا ده
 مبهم متن دی بې تورو
 بې تفسیره یو معنا ده
 د آدم د جوهر رمز دی
 څه ژړا ده څه خندا

د حیات داوږ رنگ دی
 د ممات د لوبې خوند دی
 مقدسه مشغولا

د بدن د خټو کور کي
 عشق ډیوه ده آسماني
 د شهود په بتکده کي
 دا یو فیض دی رباني

خۍ چي ووځو له خپل تنه
 خۍ چي درو مو و مطلوب ته
 خۍ چي ځو و خپل وطن ته
 خۍ چي ور که مو پیدا کړو
 خۍ چي ننوځو دنیا ته
 ګوندي وي چې هلته مومو
 د لیلی د قدم نښې
 ګوندي وي چې هلته واوړو
 د لا لا سوځنده ساز بیا
 ګوندي وي چې هلته لمس کړو
 د رڼا سوځنده سوز بیا

رڼا ننگ زموږ د لیاري
 په هر رنگ کي یې جلوه

لیلا موخه د سفر ده
 په منزل کې مېلمنه
 لیلا تنده د طلب ده
 په هر ګام کې راسره
 رڼا زموږ د زړې سترګې
 مخکې، وروستو ښکته پورته
 په هر لوري یې جلوه
 ځی چي ووځوله خپل ځانه
 ځې چي ننوځو دنیا ته
 ځی چي پیل خپل سفر کړو...

د اول سبق پای (د اول سبق پای)

۱۹۸۶، ۱۴، دسمبر

د تبعید د اول کال وروستی ورځ

د مفرور ملا پردېسه هوجره

میامی، امریکا